

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tom Bottomore

Modern Toplumda Sosyal Sınıflar

Çeviri:
Özlem Balkız
Bekir Balkız
Ümit Tatlıcan

SENTEZ

TOM BOTTOMORE

Modern Toplumda Sosyal Sınıflar

Çeviri:

Özlem Balkız

Bekir Balkız

Ümit Tatlıcan

Sentez, Sosyal Teori: 19
Referanslar Dizisi: 19

©Tom Bottomore
Classes in Modern Society, Second Edition, 1991
Harper Collins Academic

Modern Toplumda Sosyal Sınıflar
Çeviri: Özlem Balkız – Bekir Balkız – Ümit Tatlıcan
Sentez Yayıncılık 2018

Bu kitabın yayın hakları Sentez Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayınlanamaz.

ISBN 978-605-9922-73-9

1. Basım Sentez Yayıncılık
Bursa Eylül 2018

Kapak ve İç Düzen: Sentez

Baskı- Cilt

Stüdyo STAR AJANS MATBAACILIK Ltd.Şti.
Alaaddin Bey Mh. 634 Sk. Nilüfer Ticaret Merkezi
2. Bölge Ayaz Plaza No:24 Nilüfer / Bursa
Tel: 0. 224. 249 33 20 Faks: 0.224. 245 18 09
Sertifika No: 15366

SENTEZ

YAYIN VE DAĞITIM EĞİTİM ve
ÖĞRETİM KURUMLARI TİC.ve SAN. A.Ş.
Cumhuriyet Cad. Eski Tahlıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
<http://www.sentezdagitim.com.tr>
e-mail: bilgi@sentezdagitim.com.tr
Sertifika No: 14399

TOM BOTTOMORE

Modern Toplumda Sosyal Sınıflar

Çeviri:
Özlem Balkız
Bekir Balkız
Ümit Tatlıcan

SENTEZYAYINCILIK®

İçindekiler

Önsöz.....	7
Giriş.....	11
1. BÖLÜM	
SOSYAL SINIFIN DOĞASI.....	15
2. BÖLÜM	
MODERN KAPİTALİZMDE SINIFLAR.....	41
3. BÖLÜM	
SINIF, SINIFSIZLIK VE SOSYALİZM.....	59
4. BÖLÜM	
SOSYAL SINIF, SİYASET VE KÜLTÜR	73
5. BÖLÜM	
SOSYAL SINIFLARIN GELECEĞİ	93
KAYNAKÇA.....	121
Dizin	131

Önsöz

Bu kitabın ilk baskısının yayınlandığı 1955'te İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın temel unsurları şekillenmiş ve sosyal bilimciler nihayetinde 20. yüzyılın ilk yarısındaki ekonomik ve siyasal karışıklıklar sonucunda ortaya çıkabilecek yeni toplum biçimleri hakkında hararetli tartışmalara dalmışlardı. Onların ilgi alanları özellikle değişen toplumsal eşitsizlik örüntüleri ve gelecekteki gelişmeler açısından içerimleriydi. Kapitalist ülkelerde sınıfsal yapı kökten dönüşmekte midir, yoksa onlardan bazıları ara bir aşama olarak refah devletini içeren demokratik sosyalist bir toplum tipine mi geçmektedir? Sosyalist ülkeler Stalin'in ölümünden sonra kendi siyasal sistemleri içinde gerçekte daha az totaliter ve daha az baskıcı bir 'sınıfsız toplum' yaratmaya mı başladılar? 'Yeni seçkinler'in oluşumuyla, cinsiyetçilik, ırk veya ulusallıkla ya da sınıî olarak gelişmiş ülkeler *ile* Üçüncü Dünya'nın bağımsızlıklarını yeni kazanmış ulusları arasında hayat standartları bakımından derin farklılıklar sonucunda başka eşitsizlik türleri mi daha önemli hâle gelmektedir?

Bu meseleleri tartışırken sınıf problemine yoğunlaştım ve bu konuyu uygun biçimde ele alabilmek için modern toplumlarda sınıfsal yapının tarihsel gelişiminin kapsamlı bir analizine gerek olduğunu öne sürdüm. Avrupa ve Kuzey Amerika'daki sınıflar üzerine tasarladığım incelememi çeşitli nedenlerle tamamlayamam da, buradaki materyalleri başka yazılarda kullandım; ve büyük ölçüde "1950'lerin ortalarından 60'ların ortalarına kadar sınıflar ve seçkinlerin durumu"yla ilişkili araştırmalara odaklandığım dönemde dünya ekonomisinde ve bilhassa önde gelen -hem

kapitalist hem sosyalist– sanayileşmiş ülkelerde köklü değişimler yaşandı.

Günümüzde yeni ekonomik ve siyasal çalkantılar yaşanmaktadır ve bu gelişme 35 beş yıl önce ortaya koyduğum soruları ve işlerlikteki süreçlere ilişkin önceki açıklamamı yeniden değerlendirmeye fırsatı sunmaktadır. Bununla beraber, son 20-30 yıldaki değişimler ile daha özelde Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerde yakın zamanda yaşanan dramatik olaylar uygun biçimde birbirinden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu yüzden, ikinci baskıda (1) *bırakınız yapsınlar* politikasından, aşırı büyüme ve kriz döngüsünden – kısmî plânlamanın, büyük ölçüde artan kamusal harcamaların ve daha istikrarlı bir ekonomik büyümenin damgasını vurduğu– ‘örgütlü kapitalizm’e kadar kapitalist toplumların ve (2) siyasal diktatörlük ve bürokratik durağanlık döneminin damgasını vurduğu aşırı merkeziyetçi plânlama ve hızlı sınaî büyümeden ‘piyasa sosyalizmi’ deneyimlerine kadar sosyalist toplumların tarihsel gelişimleri hakkındaki tartışmamın büyük bir kısmını alıkoydum.

Önceki baskıda olduğu gibi, ayrıca iki şekilde, (1) sınıfsal yapıya –belirli bir toplumsal hiyerarşi türü içindeki sınıflar arasındaki ilişkilere– yoğunlaşarak ve (2) bu hiyerarşik sistemin inşası, sürekliliği, değişimi veya dönüşümüyle ilişkili teorik açıklamaları inceleyerek belirli sosyal sınıflara ilişkin betimsel bir açıklamanın ötesine geçmeye çalıştım. Bu analizin hareket noktası alandaki bütün modern araştırmalar ve tartışmalarda merkezî bir yer işgal eden Marx’ın sınıf teorisidir ve elinizdeki genişletilmiş baskıda Max Weber’de ve seçkinler teorilerinde vurgulanan alternatif toplumsal hiyerarşi anlayışlarının yanı sıra Marksist teoriye yakın zamandaki bazı eleştirileri ve yeniden formülasyonları ele alacağım.

Sonuç bölümünde günümüz toplumlarındaki bazı temel gelişme eğilimlerini tüm sosyolojik teşhislerde karşılaşılan zorlukların sınırlılıkları içinde ele alıyorum. Gözlemlediğimiz eğilimler birden fazla sonuçla uyuşabilir veya kesinlikle 18. yüzyılda başlayan eşitlikçi hareketler örneğinde olduğu gibi, kendi gidişatları içinde yönlerini değiştirebilecek bazı engellerle karşılaşabilirler. Bu eğilimler günümüzde oldukça değişen koşullarda işlemektedir ve 20. yüzyıl başlarındakine göre daha çeşitli, daha az baskın sınıfsal hareketler hâline gelmişlerdir. Yine de eşitlikçi hareketlerin canlılığını yitirmediyiğini düşünüyor ve ilgilerini işçi sınıfıyla ve orta

sınıfla sınırlandırırken uluslararası bir bağlamda kapitalist sınıfın baskın rolünü fiilen görmezden gelenlerin varsaydıklarından daha önemli bir role sahip olduklarını öne sürüyorum. Burada ayrıca uygun bir sosyolojik analizin sınıfsal yapının ayrı parçalarına değil, bir bütün olarak sınıfsal yapıya odaklanması ve uzun dönemli yapısal değişim süreçlerini dikkatlice araştırması gerektiği açıktır. Elinizdeki çalışmayı bu bakış açısından hareketle gerçekleştirdim.

Giriş

Toplumun servet, saygınlık ve güç hiyerarşisi içinde kademelenmiş sınıflar veya tabakalara bölünmesi toplumsal yapının –her zaman sosyal teorisyenler ve felsefecilerin ilgisini çekmiş– önemli ve neredeyse evrensel bir özelliğidir. İnsanlık tarihinin büyük bir kısmında toplumsal eşitsizlikler değiştirilemez bir gerçek olarak görülmüştür. Antikçağ ve Ortaçağ’daki yazarlar toplumsal hiyerarşi konusuna değindiklerinde, çoğu kez yerleşik düzeni toplumsal kademelenmelerin kökeniyle ilişkili bazı dinsel öğretiler temelinde (örneğin kast sisteminin oluşumuna dair Hindu dinsel mitlerinde görüldüğü gibi) rasyonelleştirme ve meşrulaştırma eğiliminde olmuşlardır. Öte yandan, yoksullar ve ezilenlerin düzensiz ayaklanmaları, tüm tabakalaşma sisteminden ziyade, bilhassa dayanılması zor koşullara isyanlardı ve hiçbirinde alternatif bir toplum biçimi hakkında açık bir anlayış ortaya konulmadı.

Eşitsizlik ilkesinin gerçek bir cisimleşmesi olan sosyal sınıf sadece modern çağda ve özellikle 18. yüzyıldan beri bir bilimsel araştırma-nesnesi ve aynı zamanda yeni bir yaygın toplumsal eleştiri konusu hâline geldi. 19. yüzyıldaki düşünürler tarafından farklı biçimlerde yorumlansa da, devrimci eşitlik ideali, en azından, miras bırakılan ayrıcalıklara ve katı bir tabakalaşma hiyerarşisine karşıtlığı ima etmekteydi; ve bu eşitlikçi hareketler sivil ve siyasal hakların alanını zamanla genişletti ve fırsat eşitliğinin daha üst düzeye çıkmasını sağladı. Fakat aynı zamanda feodalizm sonrası yeni toplumsal düzen doğrudan zenginliğe ve ekonomik güce dayalı yeni bir hiyerarşinin ortaya çıkmasına yol açtı ve bu yeni hiyerarşi ayrıca nihayetinde ‘sınıfsız bir toplum’u ima eden eşitlik idealine inanan sosyalist düşünürlerin yoğun saldırı hedefi hâline

geldi.

Son yüzyıldır gelişmiş sanayi ülkelerinin toplumsal yapılarında büyük değişimler gerçekleşti. Bu dönemin tarihi, bir ölçüde, toplumsal hayatın yeni alanlarında eşitliğin artmasının veya bazı yazarların ifade ettiği biçimiyle yurttaşlığın tarihsel bir kaydı olarak görülebilir.¹ *Bırakınız yapsınlar* kapitalizmi (ve özellikle gerçek hayattakinden daha katı olan *bırakınız yapsınlar* öğretisi), restore çabalarına rağmen büyük ölçüde ortadan kayboldu ve bütün sanayi ülkelerinde belirli bir düzeyde merkezî ekonomik plânlama, bazı servet ve gelir dağılımını düzenleme girişimleri ve geniş kapsamlı sosyal hizmetlerin daha az veya daha çok ayrıntılı olarak devlet tarafından sunulması söz konusudur. Yine de, iki temel sanayi toplumu tipi, yani Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya ve Güneydoğu Asya'daki kapitalist toplumlar² ile Doğu Avrupa'da ve diğer bölgelerdeki sosyalist toplumlar³ arasında önemli farklılıklar vardır. Birinci gruptaki ülkelerde, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan beri –refah devleti çağında– belirgin biçimde sürdürülen ve farklı meslek gruplarının görece kazançlarındaki ve vergi oranlarındaki değişimlerden, eğitim ve sosyal hizmetlerdeki iyileştir-

¹ Özellikle bkz. T. H. Marshall, 1950.

² 'Kapitalizm' ve 'kapitalist toplum' terimlerini, iktisat tarihçileri ve sosyologların alışlagelmiş tarzda kullandıkları gibi, belirli bir tarihsel dönemde mevcut olan ve esasen serbest piyasa, özgür emek (yani hukuken özgür ve ekonomik olarak kendi emek güçlerini piyasada satmak zorunda kalan bireyler) ve sanayicilerin üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip oldukları ekonomik ve sosyal bir sisteme işaret etmek için kullanıyorum. Bu tanımlayıcı özellikler, diğer ikincil özelliklerle birlikte, kapitalizm ile feodalizm veya sosyalist toplum gibi diğer toplum tipleri arasında da isabetli ayrımlar yapmayı mümkün kılar. Yine de bu, mevcut kapitalist toplumların başından beri değişmeden kaldıkları, kapitalizmin alt türlere sahip olmadığı veya karma ekonomilerin ve farklı geçiş toplumlarının asla ortaya çıkmayacağını söylemek değildir. Bu hususlardan bazıları kitabın ileriki bölümlerinde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Aynı zamanda bkz. Botto-
more (1985).

³ 'Sosyalist toplumlar' ile, temel üretim araçlarının farklı biçimlerde de olsa kamu mülkiyetinde olduğu ve kendilerini sosyalist olarak tanımlayan ülkeleri kastediyorum. Bu toplumların genel anlamda eşitlikçi ve sınıfsız olma bakımından sosyalist olup olmadıkları üçüncü bölümde ele alınacaktır. Onlar tarihlerinin büyük bir bölümünde kesinlikle demokratik sosyalist toplumlar değillerdi.

melerden, bireysel sosyal hareketlilik fırsatlarının artmasından ve muhtemelen hepsinden daha fazla savaştan sonra ulusal gelirde artışın sürmesinden kaynaklanan, 'sınıfsızlık' yönünde kademeli ve sınırlı bir dönüşüm yaşandı. Bu değişimler 2. Bölümde daha yakından incelenecektir, fakat bütün bu gelişmelerin sınıfların ortadan kalkması anlamına gelmediği açıktır. Bu toplumlar hâlâ kapitalisttir ve ekonomik sistemlerine (farklı düzeylerde de olsa) özel sınaî ve finansal girişimlerin hâkim olması ve mülk sahipleri ile nüfusun büyük çoğunluğu arasında derin ekonomik ve toplumsal farklılıklar bulunması bakımından açıkça şekillenmiş bir sınıfsal yapıya sahiplerdir.

Öte yandan, sosyalist toplumlarda üretim araçlarında özel mülkiyetin kaldırılmasıyla sosyal sınıfların veya en azından hiyerarşik sınıfsal yapının ortadan kalktığı ve sınıfsız, sosyalist bir toplumun kurulmaya başladığı iddia edilir. Bu iddia başlarda dikkatlerini Stalinist dönemde sosyal sistemin kişisel özgürlükleri engellemesi, baskı ve terörün yaygınlığı gibi daha bariz özelliklerine yoğunlaştıran kişiler, hatta Sovyet toplumunu eleştirenler tarafından bile çok yakından incelenmedi. Gerçekte, bizzat bu siyasal diktatörlüğün –özgürlük ve eşitlik arasındaki antitezden hareketle– 'doğal olmayan' koşullar eşitliğini toplumdaki bireylere dayatma girişiminin bir sonucu olarak açıklanabileceği görüşü bir zamanlar oldukça yaygın biçimde benimsenmiş görünmektedir. Fakat bu ülkelerde büyük toplumsal eşitsizlikler bulunduğu kavrandığında bunun mantıksız olduğu düşünüldü; ve sonraki araştırmalarda bu tartışma yeni bir 'yönetici sınıf'ın ortaya çıkışına ve kapitalist ve sosyalist toplumlarda seçkin grupların karakteristik özellikleri arasındaki benzerliklere odaklandı.

Elinizdeki kitabın temel amacı 18. yüzyıl devrimleriyle başlayan toplumsal eşitlik hareketinin sanayi toplumlarındaki toplumsal hiyerarşiyi nasıl etkilediğini ve ayrıca modern sanayinin gelişiminden nasıl etkilendiğini ele almaktır. Bu iş öncelikle modern sosyal sınıfların doğasını araştırmayı, ikinci olarak iki temel sanayi toplumu tipinde ortaya çıkan sosyal tabakalaşma biçimlerindeki değişimleri karşılaştırmayı ve bu değişimleri açıklamayı, üçüncü olarak eşitlik ve toplumsal hiyerarşi fikirleri arasında bir yüzleştirmeyi gerektirir. Eşitlik karmaşık bir sanayi toplumunun koşullarında ulaşılabilir bir ideal midir? Veya tersine, bu türden bir top-

lumda hangi eşitsizlik türleri ve düzeyleri kaçınılmaz, mantıklı ve hatta arzu edilebilirdir?

Bu sorular kaçınılmaz olarak sınıfsal yapıya içkin olanların yanı sıra diğer eşitsizlik türlerini tartışmaya yöneltse de, sınıfın merkezî bir öneme sahip olduğunu ve etkisinin tüm eşitsizlik sistemine yayıldığını ileri süreceğim. Ayrıca, temel düzeyde toplumsal eşitliğin –eşit haklar ve özgürlükler yapısının– kalıcı ve geriye dönülemez bir biçimde yerleştiğinin düşünülebileceği hiçbir tarihsel dönem olmadığını iddia edeceğim. Sosyalist toplumların ve daha az belirgin olsa da, bazı kapitalist toplumların deneyimleri daha fazla eşitlik hareketinin her zaman tersine dönebileceğini, siyasal iktidarın yeni ayrıcalıklar, yeni seçkinler ve yeni sınıfsal yapı biçimleri yaratabileceğini ve pekiştirebileceğini göstermektedir. Buradan öğrenmemiz gereken şey, eşitliğin, ikiz kız kardeşi özgürlük gibi, sürekli üzerine titremeyi gerektirdiğidir.

1.

BÖLÜM

SOSYAL SINIFIN DOĞASI

Sosyologlar arasında sosyal sınıf ve daha genelde sosyal tabakalaşma teorisi hakkında her zaman büyük bir görüş ayrılığı yaşanmıştır. Sosyal tabakalaşma terimi bir toplumdaki gruplar veya tabakalar arasındaki hiyerarşik düzeni ifade etmek için kullanılabilir; sosyologlar başlıca tabakalaşma biçimleri olarak genellikle kölelik, kast, zümre, sosyal sınıf ve statü grubunu tespit etmişlerdir. Bu sosyal tabakalaşma tiplerinden her biri komplekstir ve sınıflar ve statü grupları konusunda olduğu kadar (sınıf daha kolay tanımlanabilir ve çoğu örnekte sınırları daha net ayırt edilebilir olsa da) kölelik, kastlar ve zümrelerin¹ temeli ve özellikleri konusunda da çözüme kavuşturulmamış birçok soru vardır. Bu sıkıntılara rağmen sosyal tabakalaşmanın herkesin üzerinde uzlaştığı bazı genel özellikleri vardır.

İlk olarak, bir tabakalar sistemi doğal ve değişmez bir düzenin parçası olmayıp, aksine bir insanî yaratı ya da üründür ve tarihsel değişmeye tâbidir. Daha özelde, bir tarafta doğal veya biyolojik eşitsizlikler diğer tarafta sosyal tabaka farklılıkları iki ayrı olgu düzeyi oluşturur. Rousseau bu farklılıkları oldukça ünlü sözünde oldukça net ifade eder:

İnsan türü arasında iki tür eşitsizlik bulunduğunu düşünüyorum: ilkini, doğa tarafından oluşturulduğu ve yaş, sağlık, bedensel

¹ Antik dünyada ve daha yakın zamanlardaki kölelik konusunda Finley'e (1968, 1983), kast konusunda Srinivas vd.ne (1959) ve Dumont'a (1970) ve feodal toplumlardaki toplumsal hiyerarşi konusunda Bloch (1961; Bölüm 6) ve Hilton'a (1983) bakınız.

kuvvet ve zihinsel ya da ruhsal nitelikler farklılıkları içerdiği için doğal veya fiziksel eşitsizlik olarak adlandırıyorum; diğeri belirli türden bir uzlaşma dayandığı ve insanların rızası sonucunda yerleştiği ya da en azından otorite olarak görüldüğü için ahlâkî veya siyasal eşitsizlik olarak adlandırılabilir. İkinci eşitsizlik türü bazı insanların diğerlerine karşı önyargılara sahip oldukları, örneğin daha zengin, daha onurlu, daha güçlü ve hatta itaat talep etme konumunda görüldükleri farklı ayrıcalıkları içerir.²

Bu ayrım sosyal sınıflarla ilgilenen modern yazarların çoğu tarafından kabul edilir. Nitekim T. H. Marshall'ın (1950: 115) tespiti-ne göre "sınıf kurumu bir toplumun üyelerine insanların toplumsal liyâkata göre sıralandıkları durumlarda bazı farklılıkları göz önünde bulundururken diğer bazı farklılıkları görmezden gelmelerini öğretir". Bu ayrım kabul edilse de, yine de modern kapitalist toplumlarda sınıfsal sistemin fiilen doğal yetenekler hiyerarşisi ile toplumsal kabul gören tabaka farklılıkları arasında kaba bir karşılıklılık sağlayacak biçimde işlediği öne sürülebilir. Bu türden iddialar, çoğu kez bilhassa fikirlerini başka bir yerde (Bottomore, 1964) eleştirdiğim seçkinler teorisyenleri tarafından ortaya atılsa da, olgularla yeterince desteklenmez. Gelir eşitsizliklerinin sınıfsal hiyerarşide önemli bir unsur olduğu genellikle kabul edilir. Fakat birçok araştırma gelir eşitsizliklerinin doğal veya doğuştan getirilen bazı yeteneklerle bağlantılı oldukları varsayılabilir. Gelirlerdeki farklılıklara değil, esasen büyük ölçüde miras aracılığıyla mülkiyetin eşitsiz dağılımına dayandığını göstermiştir.³ Eğitsel ve meslekî elenme üzerine modern araştırmalarda yetenek ile toplumsal konumlar hiyerarşileri arasında karşılıklılık olmadığına dikkat çekilir. Bu araştırmalarda, benzer şekilde, örneğin her zaman zihinsel yeteneğin ne yüksek gelir veya sosyal statüyle ödüllendirildiği, ne de yeteneksizlikle düşük gelir veya sosyal statü arasında bir bağlantı olduğu açıkça gösterilir. Aslında sınıfsal sistemin daha doğru bir betimlemesi, onun (büyük ölçüde mülkiyetin miras bırakılması nedeniyle) bireylerin kendi ailelerinin konumları

² J. J. Rousseau (1755). *Everyman* baskısından (1952: 160).

³ Daha erken dönem bir araştırma için Dalton'a (1920) ve daha yakın dönem araştırmalar için Britanya konusunda Scott'a (1982), ABD konusunda Domhoff'a (1983) ve önde gelen sanayi ülkelerindeki sermaye sahipliği konusunda Bottomore ve Brym'a (1989) bakınız.

ve özel yetenekleri dışındaki faktörler tarafından belirlenen belirli bir toplumsal konumu sürdürmelerini sağlayacak biçimde işlediğini söylemek olacaktır. Daha sonra ele alacağım çeşitli toplumsal etkiler sınıfsal sistemin bu işleyişini ortadan kaldırmayıp sadece yumuşatmıştır.

İkinci bir genel uzlaşım noktası modern sosyal sınıfların, kastların veya feodal zümrelerin aksine, önemli ölçüde iktisadî gruplar olduklarıdır. Modern sosyal sınıflar hiçbir özel hukukî veya dinsel kuralla oluşturulmaz ya da desteklenmezler ve belirli bir sosyal sınıfa mensubiyet genelde bireye hiçbir özel sivil ya da siyasal ayrıcalık sağlamaz. Buradan hareketle, sosyal sınıflar arasındaki sınırların daha az kesin olduğu söylenebilir. Temel sınıflar –burjuvazi ve işçi sınıfı– çoğu toplumda oldukça kolay teşhis edilebilse de, isabetli bir biçimde ‘orta sınıf’ olarak adlandırılan –sınırlarını saptamanın oldukça güç olduğu ve mensubiyetin kolayca belirlenemediği– birçok ara tabaka içerirler.

Dahası, modern sosyal sınıflara mensubiyet başka türden hiyerarşik grup tiplerine mensubiyetten genellikle daha az istikrarlıdır. Bireyler bir kast veya zümre kadar belirli bir sınıf içinde dünyaya gelmelerine rağmen, sınıfsal kökenlerinin aynı kalma ihtimali kast veya zümre toplumundakinden bir ölçüde daha düşüktür. Sınıflı toplumlarda bireyler veya tüm aileler bir kuşak içinde toplumsal hiyerarşi basamaklarında yükselebilir veya aşağı inebilirler. Yükseldiklerinde yeni statülerinin onaylanması için ne soyluluk unvanına ne de resmî bir kabul türüne ihtiyaç duyarlar. Zengin olmak, belirli bir iktisadî ve meslekî role sahip olmak ve muhtemelen içinde yer aldıkları sosyal tabakanın bazı ikincil kültürel özelliklerini edinmek yeterli olacaktır.

Sosyal sınıfların iktisadî temeli açık olsa da, bu temel farklı biçimlerde yorumlanabilir; sınıflar ile toplumsal yaşam kalıbı içindeki önemleri arasındaki ilişki konusunda oldukça farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu konuyu sınıfların iktisadî temellerini, aralarındaki uzlaşmaz ilişkileri ve toplumsal gelişmedeki temel rollerini kuvvetle vurgulayan Marx’ın sınıf teorisini ele alarak incelemeye başlamak isabetli olacaktır. İlke olarak Marx teorisini *Komünist Manifesto*’da coşkuyla ifade edilen oldukça ünlü sözünde olduğu gibi tüm yazılı tarihe uygular: “Şimdiye dek varolan tüm toplum-

ların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir".⁴ Aslında Marx her şeyden önce sosyolojik araştırmalarına başladığı dönemde tarihçilerin ve (ilk sosyalistler dâhil) sosyal teorisyenlerin yaygın biçimde kullandıkları sınıf anlayışını benimsemiş ve ardından bu kavramı büyük ölçüde kendi toplumsal değişme teorisinin daha kapsamlı çerçevesi içine yerleştirmeye ve belirli bir sosyal sistemin, yani modern kapitalizmin gelişimini analiz etmek için kullanmaya çalışmıştır. Marx bu tutumunu ilk mektuplarından birinde şöyle ifade eder: "ne modern toplumdaki sınıfların varlığını ne de aralarındaki mücadeleyi keşfetme onuru bana aittir. Benden çok önce burjuva tarihçiler sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini ve burjuva iktisatçılar ise sınıfların iktisadî anatomisini betimlediler".⁵ Marx'a göre kendi katkısı, sınıfların varlığının üretimin gelişim sürecindeki belirli özel tarihsel evrelerle bağlantılı olduğunu ve modern kapitalist toplumlarda sınıf çatışmalarının işçi sınıfının zaferine ve sınıfsız, sosyalist bir toplumun kurulmasına yol açacağını göstermek olmuştur.

Delaysıyla Marx'ın teorisinin ayırt edici özelliklerinden biri üretim sistemine dayalı sosyal sınıf anlayışının benimsemesi, diğeri sınıf çatışması yoluyla toplumsal gelişmenin sınıfsız yeni bir toplum tipiyle sonuçlanacağını düşünmesidir. Marx'ın (1844) tespitine göre "dünya tarihi olarak adlandırılan şeyin tümü insanın kendini emeğiyle yaratmasından başka bir şey değildir". İnsan kendini fiziksel ve kültürel anlamda üretir (ve yeniden üretir).

İnsanlar toplumsal üretim sırasında vazgeçilmez ve iradelerinden bağımsız belirli ilişkiler içine girerler: bu üretim ilişkileri onların maddî üretici güçlerinin belirli bir gelişme evresine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin bütünü toplumun iktisadî yapısını, hukukî ve siyasal üstyapıların üzerinde yükseldiği belirli toplumsal bilinç biçimlerine tekabül eden somut temeli oluşturur. Maddî hayatın üretim tarzı toplumsal, siyasal ve manevî hayat süreçlerinin genel karakterini belirler (Marx, 1859: Önsöz).

⁴ Bu vurgu daha sonra Engels tarafından antropolojik araştırmalar ışığında, ilk komünal toplum biçimleri dışındaki yazılı tarihe işaret etmek için değiştirilmiştir; ve Engels (1884) aile, özel mülkiyet ve devletle ilgili çalışmalarında sınıflı toplumların ortaya çıkışını daha detaylı olarak tartışır.

⁵ Weydemeyer'e mektup, 1 Mart 1852.

Sosyal sınıflar başlangıçta tarihsel olarak üretici güçlerin gelişim için gerekli düzeyi aşmasıyla ortaya çıkmıştır. İşbölümünün ailenin dışına yayılması, servet birikimi ve üretim araçlarında özel mülkiyetin ortaya çıkması sosyal sınıfların oluşumunun temelini biçimlendirmiştir. Marx insanlık tarihinde önemli farklı çağlar ve ya temel toplumsal yapı biçimleri tespit eder: “Ana hatlarıyla, Asya Tipi, Antik, feodal ve modern burjuva üretim tarzlarını toplumun iktisadî formasyonunun gelişimindeki çağlar olarak niteleyebiliriz” (Marx, 1859: Önsöz). Marx ve Engels bir başka yerde temel tarihsel toplum biçimleri olarak ilkel komünizm, Antik toplum (kölelik), feodal toplum (serflik) ve modern kapitalizmden (ücretli emekten) söz eder. Marx’ın Asya Tipi topluma referansları, bilhassa bu toplum tipinin Batılı toplumların gelişme çizgisi dışında kaldığını ve ayrıca bunlarda yönetici sınıfın devleti kontrol eden üst düzey memurlardan oluşabilmesi ihtimalini kabul eder görüldüğü için ilginçtir. Marx bazı güçlükler yaratan bu temayı (Turner, 1983) sonraki çalışmalarında sürdürmez.

Bir toplum tipinden diğerine geçişte yaşanan tarihsel değişimlere sınıf mücadeleleri ve bir sınıfın diğerleri üzerinde kazandığı zaferler yol açar. Sınıf çatışması farklı üretim tarzları arasındaki uyumsuzluğun yansımasıdır ve (çıkarı hâkimiyet sağlamak olan) belirli bir sınıfın zaferi kadar toplumu sonraki yeniden organizasyonu da yeni ve daha üstün bir üretim tarzının ortaya çıkmasına bağlıdır. Marx’ın sözleriyle “Hiçbir toplumsal düzen içerebileceği bütün üretici güçler gelişmeden asla ortadan kalkmaz; yeni, daha üst düzey üretim ilişkileri kendi varoluş koşulları eski toplumun rahminde olgunlaşmadan asla ortaya çıkmaz” (1859: Önsöz).

Bununla beraber, Marx basit bir teknolojik veya iktisadî determinist teori ortaya koymaz. Aksine Hegel’in tarih felsefesine eleştirisinde ifade ettiği gibi “insanları –gerçekte bireysel bir varlıkmiş gibi– kendi amaçlarına ulaşmanın bir aracı olarak kullanan ‘tarih’ değildir. Tarih kendi amaçları peşinde koşan insanların etkinliklerinden *başka bir şey değildir*” (Marx, 1845). Marx yükselen bir sınıfın zaferinin kendi durumu ve amaçlarının farkında olmasına ve somut iktisadî konumu kadar siyasal örgütlenmesinin de gücüne bağlı olduğuna kuvvetle inanır, aksi takdirde kendi düşünsel ve siyasal faaliyetleri anlamsız olacaktır. Bu bilhassa kapitalist toplumda işçi sınıfı örneğinde geçerlidir ve Marx işçi sınıfı bilincinin

ve siyasal olgunlaşmasının gelişimini etkileyebilecek faktörleri farklı yerlerde tartışır. Örneğin *Felsefenin Sefaleti'nde* işçi sınıfının gelişimini bir ölçüde ayrıntılı olarak inceler ve bu oldukça önemli toplumsal harekete odaklanan empirik araştırmaların eksikliğine ilişkin bazı eleştirel tespitler yapar:

Komünden bir sınıf olarak burjuvazinin oluşmasına kadar değişik tarihsel evreleri ortaya çıkarmak için birçok araştırma yapıldı. Fakat sorun, proleterlerin bir sınıf olarak örgütlenmelerini, gözlerimizin önünde yürüttükleri grevleri, dayanışmalarını ve diğer eylem biçimlerini açıkça anlamaya sıra geldiğinde bazıları gerçekte korkuya kapılırken, diğerlerinin metafizik bir küçümseme içinde olmasıdır (Marx: 1847).

Bu yüzden Marx'ın sınıf teorisinin en önemli özelliklerinden biri, bireylerin üretim sürecindeki somut durumları ile durumlarına ve kendilerine uygun toplumsal ve siyasal eylem çizgilerine ilişkin oluşturdukları anlayışlar arasındaki etkileşimin bir açıklamasını sunmaya çalışmasıdır. Bu sınıf teorisi modern toplumlara uygulandığında fikirler ve öğretiler üzerinde muazzam bir etki yaratmıştır. Marx'ın işçi sınıfının nispeten kısa bir zamanda burjuvaziye karşı mücadelesinde zafer kazanacağı inancı, önemli ölçüde, modern büyük ölçekli fabrika üretiminin sınıf bilincinin gelişmesi, sosyalist fikirlerin yayılması ve siyasal bir hareketin örgütlenmesine fazlasıyla elverişli bir ortam sağlayacağı çıkarımına dayanmaktaydı.

Sosyolojinin kuruluşuna katkıda bulunan diğer 19. yüzyıl düşünürleri gibi Marx da öncelikle modern kapitalist toplumun kökenlerini ve gelişimini araştırmaya odaklanır; o dönemde başka ülkelere "kendi geleceklerinin imgesini sunan" en gelişmiş sanayi ülkesi olduğunu düşündüğü için, büyük ölçüde tek bir ülkeye, İngiltere'ye yoğunlaşır. Fakat modern toplum örneğinde bile Marx kendi sınıf anlayışını sistematik olarak ortaya koymaz ve yazılarındaki dağınık tespitleri bir genel teorinin farklı ve kısmen tutarsız unsurlarını içerir. Özellikle *Komünist Manifesto'daki* toplumun giderek iki büyük sınıfa, iki düşman kampa bölündüğü iddiası sonraki yazılarında oldukça sınırlı miktarda yer alır. Bu yüzden Engels'in sosyal sınıflar üzerine *Kapital'in* üçüncü cildine dâhil ettiği eksik kısımda Marx en gelişmiş kapitalist ülke İngiltere'de bile "ara ve geçici tabakaların sınıfsal sınırları bulanıklaştırdıklarını"

belirtir ve *Artı-Değer Teorileri* adlı kitaptaki iki paragrafta "burjuva toplumunun genel eğilimi" "orta sınıfın oransal olarak artması ve işçi sınıfının toplam nüfusun sürekli olarak azalan bir kesimini oluşturmasıdır" (Bottomore, 1988: 19) sözleriyle açıkça orta sınıfın miktarında artışa işaret eder. Son olarak, Marx *Grundrisse*'da temel bir üretici güç olarak insan emeğinin yerini kademeli olarak bilginin almasıyla yeni bir toplum tipinin oluştuğunu, fakat öte yandan toplumsal çatışmanın kapitalizmin yıkılmasına ve sosyalizme geçişe yol açan doğasının bulanıklaşacağını düşünür görünmektedir (Bottomore, 1988: 19-21).

Marx'ın özgün modern sınıfsal yapı anlayışı 19. yüzyıl ortalarındaki kapitalist topluma uygulandığında oldukça ikna edicidir. Sınai gelişmenin gidişatı toplumun açıkça giderek iki temel sınıfa, giderek zenginleşen kapitalistlerden oluşan küçük bir sınıf ile sayısı artan mülksüz ve yoksul bir ücretliler kitlesine bölündüğü ve üyeleri bağımsız çalışanlara dönüşen orta sınıfın (Marx burada küçük bağımsız üreticiler ve uzman meslek sahiplerini kasteder) zayıflamasının bir sonucu olarak aralarındaki toplumsal uçurumun genişlediği tezini doğrular görünmekteydi. Aynı zamanda, emek hareketinin (sendikalar, kooperatifler ve sosyalist siyasal partilerin) yükselişi ve özellikle 1848'e yakın yıllarda Avrupa'nın her yanında devrimci çatışmaların patlak vermesi Marx'ın işçi sınıfı içinde sınıf bilincinin geliştiği ve yeni toplumsal öğretilerde ve yeni siyasal örgütlenme biçimlerinde cisimleştiği öngörüsünün kanıtını oluşturmaktaydı.

19. yüzyıl sonlarında bir sosyal teori ve bir siyasal öğreti olarak Marksizm öncelikle hızla büyüyen sosyalist hareket içinde ve ayrıca giderek daha fazla akademik dünyada tanınmaya ve etkili olmaya başladı.⁶ Bu teori, daha sonra, kapitalist toplumların Marx'tan sonraki gelişimi ışığında, esasen sosyalizm karşıtları tarafından, ancak ayrıca bizzat Marksistler arasında eleştirel bir gözle tartışılmaya başladı. Marx'ın sınıf teorisi Marksistler arasında

⁶ Örneğin Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü'nün 1894'te düzenlenen Birinci Kongresinde Marx'ın sosyal teorisi tartışmalarda belirgin bir yer işgal etmekteydi; Sorel (1895) Durkheim'in sosyolojik yöntemini Marksist teori ışığında eleştirel gözle inceler, Durkheim (1897) Labriola'nın materyalist tarih anlayışı üzerine yazısını tartışır ve Croce (1913) 1895-1899 arasında tarihsel materyalizm konusunda bazı yazılar yayımlar.

onun öngördüğü sınıflar kutuplaşmasının ortaya çıkmadığını, sermayenin büyük ölçekli girişimlerde yoğunlaşmasına yeni küçük –ve orta– ölçekli firmaların gelişmesinin eşlik ettiğini, mülk sahipliğinin daha fazla yaygınlaşmaya başladığını, genel hayat standardının yükseldiğini, orta sınıfın sayısal olarak küçülmek yerine büyüdüğünü ve kapitalist toplumun yapısının basitleşmeye aksine daha kompleks ve farklılaşmış hâle geldiğini ileri süren Bernstein'ın (1899) başlattığı 'revizyon tartışması'yla bir ihtilâf konusu hâline geldi.⁷ Bu temalar, göreceğimiz gibi, daha sonraki bütün tartışmalarda karşıtları kadar Marksistlerin araştırmalarında da öne çıksa da, kapitalist ekonomi ve kapitalist devlette sonradan yaşanan gelişmeler yeni sorunlar ortaya çıkardı.⁸

En önemli sorunlardan biri modern ulus-devletlerde ulusal topluluk duygusunun gelişmesi ve milliyetçiliğin etkileriyle ilintilidir ve bu durum iki açıdan ele alınabilir. İlk olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde siyasal ve toplumsal hakların tüm nüfusu içerecek biçimde genişlemesinin 'iki ulus'a bölünmüşlüğü aşan ve sınıflar arasındaki çatışmayı –ortadan kaldırmasa da– yumuşatan bir 'vatandaşlık' yarattığı ileri sürülebilir. İkinci olarak milliyetçiliğin 20. yüzyılda sadece modern ulusların iç politikalarında değil aralarındaki ilişkilerde de son derece etkili bir güç olduğu görülmüştür ve Marksistlerin bir toplumsal güç olarak milliyetçiliği sürekli olarak küçümsedikleri söylenir. Fakat bu iddia doğru değildir, çünkü çokuluslu Habsburg İmparatorluğu'ndaki milliyetçi hareketlerle yüz yüze gelen Austro-Marksistler bu sorunla özel olarak ilgilenmişler ve Bauer (1907) hâlen bu konudaki Marksist tartışmalarda önemini koruyan bir çalışma yayımlamıştır. Ayrıca Bauer gibi Hilferding (1910), Adler (1915) ve Renner (1917) da milliyetçiliğin emperyalizm çağında yeni bir dünya hâkimiyeti ideolojisine dönüştüğünü gözlemlemiş⁹ ve bu milliyetçilik biçimine sosyalizmle karşı çıkmışlardır. Bununla beraber, milliyetçiliğin muazzam gücünün kanıtı Batı Avrupa'daki sosyalist hareketin Birinci Dünya Savaşı'nda milliyetçi duygu dalgasına veya daha sonra Faşizmin

⁷ Bernstein'ın görüşlerinin kullanışlı bir analizi ve değerlendirmesi için, bkz. Gay, 1952.

⁸ Örneğin Max Weber (1918) sosyalizm üzerine dersinde doğrudan Bernstein'ın argümanlarından yararlanır.

⁹ Özellikle bkz. Hilferding (1910: 5. Bölüm).

yükselişine etkin bir biçimde karşı koyamamasıdır; ve daha yakın dönemde bazen dinsel hareketlerle ittifaklar kuran milliyetçilik hem uluslararası politikada hem de mevcut –daha özelde çokuluslu– devletlerde büyük bir etkiye sahip olmuştur.

Bu yüzden, “bir topluluk olarak sınıf”/“bir topluluk olarak ulus” sorunu bir tartışma odağı olmaya devam etmektedir ve tartışmanın diğer yönlerine daha sonra döneceğim. Modern kapitalist toplumlarda bizzat sınıflarla ilgili merkezî sorunlar¹⁰ ilk olarak Bernstein tarafından formüle edilmiştir ve 20. yüzyılda sınıfsal yapıda meydana gelen başka değişimleri daha sonra ele almamız gerekir. Marx, geniş bir çerçeveden hareketle, başlıca iki temel sınıf, yani burjuvazi ve proletarya arasındaki toplumsal uçurumun kısmen onların hayat koşulları arasında giderek artan eşitsizlikten,¹¹ kısmen orta tabakanın tasfiye olmasından dolayı daha da genişleyeceğini, proletaryanın sınıf bilincinin artacağını ve devrimci bir karaktere bürüneceğini ve burjuvazinin yönetiminin nihayetinde nüfusun büyük çoğunluğu tarafından gerçekleştirilecek bir devrimle yıkılacağını öngörmekteydi.

Bu görüşe karşı modern toplumların yapısında meydana gelen değişimlere ilişkin sosyolojik gözlemler temelinde birçok argüman öne sürüldü. Öncelikle burjuvazi ve proletarya arasındaki uçurumun bazı nedenlerle genişlemediği ileri sürüldü. Özellikle son 20-30 yıldır modern sanayideki verimliliğin genel hayat standartlarında dikkate değer bir ilerleme yaratacak ölçüde arttığı ve

¹⁰ Burada evrensel tarihsel bir olgu olarak sınıfla veya –bu kitabın konusu dışında kalan– ‘tarihin [genel] motoru’ olarak sınıf çatışmasıyla ilgilenmiyorum. Önceden belirttiğim gibi, kapitalizm-öncesi toplumlarla ilişki içinde Marksist sınıf teorisi hakkında birçok soru ve tartışma vardır ve bizzat Marx en azından bir keresinde sınıf kavramını kesin anlamda modern toplumla sınırlandırır görünür: “Kişisel birey ve sınıfsal birey ayrımı, bireyin hayat koşullarının tesadüfiliği fikri kendini sadece bizzat burjuvazinin bir ürünü olan sınıfın oluşmasıyla göstermiştir” (Marx ve Engels, 1845-6, cilt: 1, Kısım 1c).

¹¹ Yaygın bir inanın aksine Marx işçi sınıfının maddî hayat standardının kapitalizmin gelişmesiyle mutlaka düşmesi gerektiğini iddia etmez; Marx’ın temel argümanına göre kapitalizm geliştikçe işçi sınıfının hayat standartları burjuvazinin hayat koşulları karşısında sabit kalacağı veya daha yavaş yükseleceği için daha düşük düzeyde kalacaktır. Onun *Ücretli Emek ve Sermaye*’deki (1848) kısa açıklamasına bakınız.

sınıflar arasındaki gelir dağılımı değişmese bile bu gelişmenin yine de işçi sınıfının hayat standartlarını –devrimci hedefleri desteklemekten uzak– yeni özelemleri ve yeni toplumsal tutumları teşvik edecek düzeye yükseleceği öne sürüldü. Ayrıca bununla beraber, ulusal gelir dağılımının fiilen işçi sınıfının lehine değiştiği ve dolayısıyla bu eğilimleri pekiştirdiği iddia edildi. Modern toplumlarda gelirin ve servetin yeniden dağılımının kapsamı tartışma konusudur ve ilişkili bazı araştırmalar sonraki bölümde ele alınacaktır; fakat en sınırlı yeniden dağılım bile, gelirlerde genel bir artışla, sosyal hizmetlerde genişlemeye ve yüksek iş güvencesiyle birlikte işçi sınıfının toplumdaki konumunda açıkça önemli bir değişime yol açacaktır. 20. yüzyıl sonlarında gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işçi sınıfını topluma tamamen yabancılaşmış ya da Marx'ın ifadesiyle sivil toplumdaki "sivil toplumun bir sınıfı olmayan sınıf" olarak görmek artık mümkün değildir.

Marx'ın teorisiyle ilişkili güçlük yaratan bir başka değişme iktisadî gelişmenin bir sonucu olarak 'yeni orta sınıf'ın büyümesidir. Bu gelişme Marx'ın erken dönem yazılarındaki "kapitalist toplumlarda orta sınıf kademeli olarak ortadan kalkacaktır" tezini doğrudan yanlışlamaz, zira Marx bu yazılarında orta sınıftan söz ettiğinde çoğu gerçekte büyük kapitalist girişimlerde ücretli çalışanlara dönüşen çok sayıda küçük üretici, zanaatkâr, esnaf, küçük çiftçi ve bağımsız çalışan meslek sahiplerine işaret eder. Fakat bu tespit *Komünist Manifesto*'da ifade edilen bu "ara tabakalar aslında ortadan kalkma eğilimindedir ve burjuva çağının ayırt edici özelliği uzlaşmaz sınıfsal çelişkileri basitleştirmesidir ve toplum giderek daha fazla iki büyük düşman kampa bölünmektedir" görüşüyle çelişir. Ofis çalışanları, denetleyiciler, yöneticiler, bilim insanlarını ve (sosyal yardım, eğlence, boş zaman faaliyetleri gibi) farklı türden hizmetlerde çalışanların çoğunu kapsayan yeni orta sınıfın hızla büyümesi meslek, tüketim ve hayat tarzına dayalı sınıfsal farklılıkları, sosyal prestij içeren yeni bir tabakalaşma unsurunu devreye sokarak kapitalist toplumda çok daha kompleks bir sosyal tabakalaşma üretmiştir.

Marx sonraki yazılarında 'burjuva toplumunun gelişme eğilimi' olarak betimlediği orta sınıfın büyümesini ve bilim ve teknolojiye hızlı ilerlemelerin sonucu olarak emeğe dayalı ekonomiden bilgiye dayalı ekonomiye geçişi kabul etmesine rağmen, bu

gelişmelerin siyasal içerimlerini araştırmaz. Bernstein'la birlikte daha sonraki Marksistler bu türden olguları sosyalist partilerin nüfusun çoğunluğunun desteğini kazanmada yaşadıkları güçlükler bağlamında çok daha yakından araştırma gereği duydular. Hilferding (1910: 347) ücretli işgücündeki artışın burjuva toplumsal düzeni sürdürmeye hizmet eden yeni bir hiyerarşik sistem yarattığına dikkat çeker: "Kariyer elde etme çabası, her hiyerarşide gelişen ilerleme güdüsü dolayısıyla her bireysel çalışanı kamçılar ve başkalarıyla dayanışma duygusunu zayıflatır. Herkes diğerlerinin üzerine çıkmayı ve yarı-proleter koşullardan kurtulup en üst kapitalist kazanç düzeyine ulaşmayı umut etmektedir". Hilferding faşizmin yükselişi deneyiminin ardından başladığı tamamlanmamış son çalışmasında sınıflar sorununa yeniden döner ve şunu iddia eder: "iktisadî çizgilerde ayrımların geliştirildiği bir analiz, sadece çok kolaycı bir biçimde, toplumda etkili olan tüm çıkarları temel iktisadî sınıfların çıkarları altında sınıflandırma eğilimindedir. Dolayısıyla, bu türden bir analiz tarihsel ve muhtemelen ayrıca siyasal analizlerin gereklerini karşılayamaz" (1941, Bottomore çevirisi, 1988: 120). Diğer Marksistler de, benzer şekilde, sınıfsal yapının artan kompleksliğini ve modern kapitalist toplumda çıkar gruplarının çeşitliliğini kabul etmiştir.¹²

Ancak ilk Marksist teoriye en doğrudan itiraz sınıfsal tabakalaşma ile sosyal prestije veya onura dayalı tabakalaşma arasında ayırım yapan Max Weber'den gelmiştir (1921; Gerth ve Mills, 1947: 180-195). Weber'in bu anlayışında statü gruplarının oluşumuna yol açan prestije dayalı tabakalaşmanın kaynağında farklı soylu kesimler, uzman meslek sahipleri ve üst kademe memurlar gibi toplumsal saygınlık düzeyi yüksek kapitalizm öncesi gruplar olduğunu kabul ettiği açıktır: fakat gelişmiş sanayi toplumlarında yeni orta sınıf toplumsal konumla ilişkili taleplerini eğitsel ve kültürel niteliklere, ilişkili mesleklerin doğasına ve özel hayat tarzlarına dayandırması bakımından en azından bazı ortak özellikler sergiler.

¹² Nitekim Renner (1953) Marx'ın döneminden beri (bkz. Bottomore and Goode, 1978: 113-116) bir 'hizmet sınıfı'nın ortaya çıkışını ve işçi sınıfının dönüşümünü analiz eder; Kautsky (1927) sınıfların çoğulluğunu, çatışmaların çeşitliliğini ve içlerindeki ve aralarındaki işbirliğini vurgular (İngilizce baskıdan özet, 1988: 372).

Prestije dayalı tabakalaşma, Marx'ın anladığı biçimiyle, sınıfsal sistemi iki önemli şekilde etkiler: ilk olarak iki temel sınıf arasında sınıfsal yapıdaki mevcut uç konumlar arasındaki boşluğu kapatacak bir dizi statü grubu yer alır ve ikinci olarak basitçe hacimli sosyal sınıfların oluşumuyla ve sınıflar arasındaki temel çatışmanın varlığıyla uyuşmayan, basitçe mülkiyet sahipliği değil, bir dizi faktör tarafından belirlenen daha az veya çok tanımlanmış bir statü konumları çizgisi biçiminde kendini gösteren tamamen farklı bir bütün olarak toplumsal hiyerarşi anlayışını telkin eder. Statü grupları arasındaki farklı düzeylerdeki ilişkiler çatışma değil rekabet ve taklit ilişkileridir. Tüm nüfusun giderek büyüyen bir kısmını oluşturan orta sınıflardaki sayısal artış sonucunda toplumsal hiyerarşinin keskin kopuşlar, dolayısıyla temel toplumsal gruplar arasında net çatışmalar içermeyen bir prestij kademelenmeleri (ya da statüler) bütünü içerdiği fikri toplumsal düşüncüyü büyük ölçüde etkiledi ve yaygınlaşması sınıf bilincinin gelişimini sınırlandıran bir faktör hâline geldi. Netice olarak, Weber modern kapitalist toplumlar (teknolojideki ve iktisadî koşullardaki değişimlerle birlikte görece önemleri değişebilen) sınıfsal tabakalaşma ve statü tabakalaşmasının bir arada yer aldığını kabul etmesine rağmen, yakın dönemdeki bazı sosyologlar statü gruplarının bir bütün olarak tabakalaşma sisteminde sosyal sınıflardan daha önemli hâle geldiği sonucuna ulaştılar.

Ulaşılan bu sonuç başka iki argümanla desteklenir. Bir argümana göre, sanayi toplumlarında sosyal hareketlilik oranı Marx'ın kastettiği anlamda sınıfların katılaşmasını ve devamlılığını engelleyecek düzeye gelmiştir ve aksine, bir dizi prestij düzeyi olarak, yani bireylerin kapasitelerine bağlı olarak çıkabilecekleri veya inebilecekleri oldukça yakın basamaklara sahip bir merdiven olarak toplumsal hiyerarşi imgesini oldukça makul kılmıştır.¹³ Bununla beraber, sosyal hareketlilik oranı ve kapsamı, tıpkı gelir dağılımında olduğu gibi, çelişen biçimlerde değerlendirilmiştir ve yakın dönem araştırmalardaki bazı kanıtları daha sonra ele alacağım.

İkinci argüman Weber'in bağımsız bir olgu olarak siyasal gücün dağılımı ile sınıf ya da statüye dayalı tabakalaşma ayırımından

¹³ Bu hiyerarşi imgesi hem Davis ve Moore'un (1945) şekillendirdiği işlevselci sosyal tabakalaşma teorisinde hem de bir dereceye kadar Lipset ve Bendix'in (1959) sosyal hareketlilik analizinde ifade edilmiştir.

hareketle geliştirilir.¹⁴ Bu ayırım daha sonra Marx'ın teorisinin temelini oluşturan iktisadî ve siyasal çatışma arasındaki örtüşmenin 'post-kapitalist toplumlar' olarak terimleştirdiği ülkelerde ortadan kalktığını ileri süren Dahrendorf (1959) tarafından güçlü bir biçimde formüle edilmiştir. Kapitalist toplumda

sınaî ve siyasal çatışma çizgileri kesişir. Sanayi alanındaki rakipler –sermaye ve emek– siyasal arenada burjuvazi ve proletarya olarak karşı karşıya gelir... Mevcut analizin merkezî tezlerinden biri, kapitalist toplumdakinin aksine post-kapitalist bir toplumda sanayi ve toplumun birbirinden ayrıştığıdır. Sanayiyle bağlantılı toplumsal ilişkiler, sınaî çatışma dâhil, tüm topluma hâkim değildir, aksine ilişkili örüntüleri ve sorunları bizzat sanayi alanı içinde sınırlı kalır. Post-kapitalist toplumda sanayi ve sınaî çatışma kurumsal olarak birbirinden ayrılmış, başka ifadeyle kendilerine özgü alanların sınırlarına hapsolmuş ve toplumun diğer alanları üzerindeki etkileri kaybolmuştur (1959: 268).

Raymond Aron (1950) ilerde tartışacağımız seçkinler teorisinden türetilen fikirlerden hareketle Marksist teoriyi köklü bir biçimde değerlendirecek benzer bir anlayış ortaya koyar. Aron'a (1950: 135) göre "Sınıfların yıkılmasıyla siyasal güç eşitsizliği ortadan kalkmaz veya azalmaz, zira bir toplumun az sayıda kişi dışında yönetilmesi imkânsızdır" ve Aron bu argümandan hareketle Marksist sınıfsal yönetim ve sınıf çatışması teorisinin yerine, hem kapitalist hem de sosyalist toplumlarda seçkinlerin egemenliği ve seçkinler arasında siyasal güç mücadeleleri anlayışını geçirmeyi önerir.

Bununla beraber, bu argümanlar kapitalist ülkelerle ilişki içinde empirik olarak ele alındığında Marx'ın yerine geçirmek istediği argümanlardan daha kolay çürütülürler, zira çok sayıda araştırma Avrupa'daki ve daha sınırlı ölçüde Kuzey Amerika'daki temel siyasal çatışmaların sınaî çatışmalarla yakından ve sürekli bağlantı içinde olduklarını ve temel sosyal sınıfların karşıt çıkarlarını yansıttıklarını ortaya koymuştur. Marksist teoriye yönelik henüz ele aldığım eleştiri türü, örneğin toplumda sosyal sınıfların yanı sıra bazen oldukça önem kazanabilen başka çatışan grupların da bu-

¹⁴ Yine de, onun başka bir yerde "dinamik bir toplumu sürdürmek için gerekli liderliği sağlayabilecek tek grup mülkiyete sahip girişimci burjuvazidir" görüşünü açıkça ifade ettiği belirtilmelidir (Bahrtdt, 1965: 126).

lunduğunu, sınaî ve siyasal çatışma arasında basit bir bağlantı olduğunun varsayamayacağını, aksine her somut örneğin araştırılması gerektiğini ve kapitalist sınaî toplumların gelişimiyle siyasal çatışmaların doğasında Marx'ın açıkça öngöremeyeceği veya açıklayamayacağı önemli değişimlerin ortaya çıktığını vurgulayan daha az aşırı açıklamalar daha mantıklıdır.

Marksist 'sınıfsal ilişkiler' anlayışına karşı bu argümanlarla bağlantılı, 20. yüzyılın değişen iktisadî ve toplumsal koşullarında, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki temel sınıfa –burjuvazi ve proletaryaya– ilişkin analizlerin sorgulandığı başka argümanlar vardır. Burjuvazinin artık kapalı, iç-bütünlüklü ve kalıcı bir grup olmadığı öne sürülür. Onun yapısı, kompozisyonu ve zaman içindeki istikrarı mülkiyet sahipliğinin önemli ölçüde yaygınlaşmasıyla ve büyük servetlerin bölünmesiyle, sosyal hareketlilikte artışla ve toplumdaki diğer değişimlerin etkisiyle kapsamlı olarak dönüşmüştür. Ayrıca (1) kendi içinde uyumlu bir grup olmaktan çıkması, (2) modern toplumların giderek daha kompleks hâle gelmeleri ve farklılaşmalarının belirli bir grubun iktidarı tek başına elinde tutmasını zorlaştırması ve (3) demokratik rejimlerin siyasal gücün nihayetinde halk kitlelerinin elinde olmasını sağlaması nedeniyle burjuvazinin artık bir *yönetici* sınıf olduğu iddia edilemez. Fakat orta sınıfa veya işçi sınıfına yönelik az sayıda araştırmaya dayanan bu argümanlar inandırıcı olmaktan uzaktır. Mevcut veriler bir araya getirildiğinde, miras kalan aile servetinin ve üretici kaynaklara sahipliğin kapitalist toplumlarda hâlâ başat bir rol oynadığı ve ayrıca iktisadî kaynaklara sahip olması ve bir 'örgütlü azınlık' olarak uyumlu ve etkili eylemlerde bulunma kapasitesi nedeniyle yoğun siyasal nüfuza sahip belirli bir sınıf bulunduğu kolayca gösterilebilir.¹⁵

Bununla beraber, Marksist teoriye eleştirinin ana zeminini işçi sınıfının değişen koşulları oluşturmaktaydı. Marx (daha önce de-ğindiğim) yazılarının çoğunda (1) makinelerin daha yaygın kullanımıyla beceri ve kazançlardaki farklılıklar –ortadan kalkmasa da– azalacağı için işçi sınıfının daha homojen hâle geleceği, (2) eski orta sınıfın mensuplarının çoğu ücretli çalışan konumuna düşe-

¹⁵ Önde gelen 7 sanayi ülkesindeki kapitalist sınıfa ilişkin bir araştırmada (Bottomore ve Brym, 1989) her bir ülke üzerine karşılaştırmalı verilerin ve uluslararası bağlamın nihai bir analizi yer almaktadır.

ceği için sayılarının daha fazla olacağı, (3) hayat ve çalışma koşullarındaki benzerliğin, işçi sınıfı örgütleri arasında iletişim olanaklarının artması ve sosyalist öğretilerin yayılması sonucunda daha birleşik ve sınıf bilincine sahip bir grup hâline geleceği ve nihayet (4) kendi maddî koşulları ile burjuvazininkiler arasındaki eşitsizliğin artması ve toplumun köklü dönüşümünün sadece insanların büyük çoğunluğu açısından tahammül edilebilir bir insanî hayatı mümkün kılacağını kavraması sayesinde devrimci bir güç hâline geleceği bir gelişim süreci öngörmekteydi. Bu görüşe karşı eleştirilerde (1) modern işçi sınıfının, kazançları arasındaki farklılıklar azalma eğiliminde olsa da, beceri düzeyleri bakımından oldukça farklılaşmış durumunu sürdürdüğü, (2) mesleklerin artan uzmanlaşmasının sınıfsal çıkarlarda çeşitliliklerin yanı sıra çok daha kompleks bir statü sistemi yarattığı, (3) orta sınıfın genişlemesinin sanayi işçilerinin toplam nüfus içinde oranını düşürdüğü ve böylece toplumsal etkilerini azalttığı, (4) daha yüksek sosyal hareketliliğin işçi sınıfı arasındaki dayanışmayı zayıflattığı ve (5) geçim düzeylerindeki genel iyileşmenin işçi sınıfının orta sınıfın hayat standartları ve tarzlarını giderek benimseyen daha büyük bir kısmının burjuvalaşmasına yol açtığı öne sürüldü.

Bu eleştirilerin bir kısmı günümüz kapitalist toplumlarındaki işçi sınıfına ilişkin kesinlikle gerçekçi bir açıklama olarak kabul edilmesine (ve gösterdiğim gibi 19. yüzyıl sonlarından beri birçok Marksist sosyal bilimci tarafından benimsenmesine) rağmen, ortaya çıkan değişimler hâlâ farklı yorumlara açıktır. Özellikle tartışmalı tezlerden biri işçi sınıfının burjuvalaşmasına ilişkin, çoğu kez yüzeysel ve basitleştirici bir biçimde sunulan bir iddiadır. Goldthorpe ve Lockwood bir araştırmada İngiliz toplumuna ilişkin yakın dönem araştırmalara dayanarak şu tespiti yaptı (1963: 124):

kendi gelişme evreleri içinde giderek daha mükemmel ve aynı zamanda bir ölçüde daha az aşırı ve daha az katı hâle gelen bir tabakalaşma sistemi resmedilmektedir –ve o genelde kabul görececek bir resimdir. Bununla beraber, yakın dönemde hâlâ devam eden daha ileri düzeyde iktisadî ilerleme tartışmaya yeni bir faktörün –işçi sınıfının ‘varsıllaşma’sının– dâhil edilmesiyle sonuçlandı... Bazı yazarlara göre işçi sınıfı veya en azından onun daha müreffeh bir kesimi bir sosyal tabaka olarak kimliğini yitirmekte

ve orta sınıfın bir parçasına dönüşmektedir... Bunu söylemek sınıfsal yapıda mesleklerin dağılımında, gelir ve zenginliğin genel dağılımında ve kuşaklar arası sosyal hareketlilik oranlarında uzun dönemli genel gelişme eğilimleri sonucunda ortaya çıkabilecek herhangi bir değişimden çok daha hızlı ve çok daha kapsamlı bir değişim yaşandığını iddia etmektir.

Dolayısıyla, Goldthorpe ve Lockwood işçi sınıfının hayatındaki değişimlerin iktisadî, ilişkisel ve normatif olarak adlandırdıkları yönlerini birbirinden ayırdı ve inceledi. Onlar orta sınıfla bağlantı içinde işçi sınıfının iktisadî gelişiminin birçok araştırmada abartıldığına, çünkü ekonomik güvence, ilerleme fırsatları ve farklı türlerden ek kazançlarla ilişkili tüm faktörlerin dikkate alınmadığına işaret ederler. Diğer boyutlardan ilişkisel yön (örneğin beden emekçilerinin formel ve informal toplumsal ilişkilerde orta sınıftan insanlarla eşit görülme derecesi) ve normatif yön (sözgelimi beden emekçilerinin orta sınıfkılları andıran yeni bir bakış açısını ve yeni davranış standartlarını kazanma dereceleri) hiçbir zaman yeterince araştırılmamıştır; aksine işçi sınıfı ve orta sınıf arasındaki uçurumun büyük ölçüde varlığını sürdürdüğünü gösteren türden kanıtlar vardır. Buradan hareketle, işçi sınıfının sözde burjuvalaşması veya başka deyişle modern kapitalist ülkelerin artık orta sınıflı toplumlar oldukları iddiası esas alınarak ulaşılan –ideolojinin ve sınıf çatışmasının sonu gibi– siyasal sonuçların oldukça şüpheli oldukları söylenebilir.

Serge Mallet (1975) bir araştırmasında Goldthorpe ve Lockwood'un ulaşılmış oldukları sonucu tamamlayan bazı bulgulara işaret eder. Mallet işçinin tüketim ve üretim alanlarındaki durumu arasındaki önemli bir farka işaret eder. İlkine göre "işçi sınıfı ayrı yaşamaya son vermiştir. Onun yaşam düzeyi ve maddî konfor ölçümleri sanayileşmenin başlangıcında kapatıldığı gettonun dışına çıkmasını sağlamıştır. İşçi fabrikadan ayrıldığı anda artık kendini bir işçi olarak görmez". Fakat tersine, bizzat üretim sürecinde "işçi sınıfını diğer sosyal tabakalardan ayırt eden temel karakteristikler değişmeden kalmış görünmektedir" (Mallet, 1975: 9). İşçi sınıfının kendine has özellikleri ve bakış açısı sanayide fabrika organizasyonları ve sendikalar aracılığıyla devam eder veya değişir; ve Mallet, üç sınıflı girişimdeki araştırmalarından hareketle, bu 'yeni işçi sınıfı'nın, teknolojik ve iktisadî değişimlerin etkisiyle, kendi sendi-

ka temsilcileri aracılığıyla üretimin organizasyonunda daha fazla sorumluluk yüklendiği ve bu yüzden kendini hâlâ ve hatta çok daha net bir biçimde mevcut kapitalist mülk sahiplerinin yerine sanayinin asıl denetleyicisi olarak gördüğü sonucuna ulaşır.

Kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemdeki – hâlâ döngüsel dalgalanmalar olmasına ve 1980'lerde 'refah kapitalizmi'nde yeni gerilimler üreten önemli bir iktisadî durgunluğa rağmen (1920'ler ve 30'lara göre) daha büyük istikrarın, önemli ölçüde artan kamusal harcamaların ve yüksek iktisadî gelişme oranlarının damgasını vurduğu– gelişimi sınıfsal yapıda radikal değişimler yaşandığı ve son 20 yılda daha ileri düzeyde geliştirilmiş alternatif teorik projelerin yanı sıra Marksist teoride de sayısız revizyona yol açtığı tezini destekleme eğilimindedir. Genelde Marksist olarak betimlenebilecek bu revizyonlar arasında merkezî ve özel bir düşünce yapısını tespit etmeyi giderek zorlaştıran çeşitli yeni yaklaşımlar vardır. Sovyet Marksizmi'nden etkilenen sosyal bilimciler genellikle hâlâ kısmen Stalinist yönelimli ve hem kapitalist hem de sosyalist toplumlardaki gelişmelere büyük ölçüde temas etmeyen az veya çok geleneksel bir teoriyi sürdürmelerine rağmen nihayetinde aralarında bölünmüşlerdir ve onlara gelecekteki Marksist düşüncede yer olmayacaktır. Batılı Marksistler işçi sınıfı ve orta sınıftaki değişimlerin ortaya çıkardığı problemleri kendilerine göre farklı biçimlerde analiz etmeyi sürdürmelerine rağmen,¹⁶ kapitalist sınıftaki değişimlerle veya süregelen hâkimiyetinin doğasıyla fazla ilgilenmemişlerdir. Bazıları, örneğin Frankfurt Okulu düşünürleri (Bottomore, 1984a) kapitalist toplumda işçi sınıfının siyasal rolünü giderek daha fazla sorgulamışlar ve zorlukla tanınabilir bir tür 'proletaryasız Marksizm'e ulaşmışlardır (Kolakowski, 1978, cilt. 3: 355). Onların, özellikle Marcuse'nin (1964) sonraki yazılarında, 'bağımlılık teorisi'nden hareketle yapılan bazı araştırmalarda olduğu gibi (Larrain, 1989: Bölüm 4), Marx'ın kapitalizmin sınıfsal yapısı anlayışının yerini belirli ölçüde temel ayrışmanın 'burjuva' ve 'proleter' uluslar arasında olduğunu vurgulayan bir teorik şema aldı. Frankfurt Okulu düşünürleri ayrıca kapitalist bir sınıfın değil, aksine bilimsel ve teknolojik iler-

¹⁶ "Abercrombie ve Urry'nin (1983) bazı temel çalışmalarına ilişkin Marksist ve Weberci teorinin unsurlarını birleştirmeyi amaçlayan kendi orta sınıf analizleri bağlamında yararlı bir tartışma vardır.

lemeyle ilişkili güçlerin hâkim olduğu bir modern 'teknolojik' toplum fikrini öne çıkararak Marx'ın bir toplum biçimi olarak kapitalizm üzerine analizini terk ettiler. Bununla beraber, sınıflar üzerine ve sınıflarla bağlantı içinde siyasal güç konusundaki daha sonraki araştırmalar, analizlerinde –birçok düzeltmeyle–sınırlı bir yer işgal etseler de, çalışmalarının kaynağında Frankfurt Okulu'nun 'eleştirel teorisi' bulunan sosyal teorisyenler (Habermas,1973; Offe, 1972) tarafından yeniden gündeme taşındı.

Başka Batılı Marksistler Marksist teoriyi revizyonlarında sınıfsal yapıyla ilişkili problemlerle daha doğrudan ilgilendiler. Poulantzas (1968, 1974) sınıflar ve siyasal iktidar konusunda daha titiz bir model inşa etmeye girişti, fakat (kaynağında Althusser'in "bir bilim olarak Marksizm" fikri bulunan) yapısalcı yaklaşımı çok geçmeden bazı zafiyetler sergiledi. Bu yaklaşımda teorik modellere yoğunlaşılır ve bu modellerden üretilen önermeleri empirik olarak doğrulamakla daha az ilgilenilir; burada sınıf, sınıf bilinci ve siyasal örgütlenme birbirine karıştırılır, böylece aralarındaki tarihsel olarak değişen ilişkiden kaynaklanan tüm problemler bulanıklaşır ve bilinçli eylemin ve özel tarihsel koşulların sınıf mücadelelerinin gidişatı üzerindeki veya farklı kapitalist devlet biçimleri üzerindeki etkisi dikkate alınmaz; ve oldukça sınırlayıcı bir işçi sınıfı tanımıyla bu sınıf ileri kapitalist ülkelerde nüfusun küçük bir azınlığına indirgenir, böylece Marksist 'siyasal değişim' ve 'sosyallizme geçiş' fikirlerinde yer alan sıkıntılar artar.

Belirli bir mülkiyet ilişkileri sistemi içindeki sömürü konusunda genel anlayışa dayalı bir sınıfsal analiz çerçevesi öneren Roemer (1982) ve Wright (1985) oldukça farklı bir yaklaşım öne sürdü. Bu yaklaşımda tâbî sınıf veya sınıfların sınırları daraltılmaktan ziyade genişletilmesine rağmen, merkezî bir kavram olarak 'genelde mülkiyet ilişkileri'nin yerine 'üretim ilişkileri' geçirilerek özellikle Marx'ın teorisini karakterize eden sınıfların ve özellikle kapitalist sınıfın tanımı yumuşatılır. Uzun zamandır farklı Marksistler varlığını şu veya bu şekilde kabul etseler de, Wright çelişkili sınıfsal mevkilerin kendi üyelerinin çoğu açısından önemini orta sınıfın ayırt edici bir özelliği olarak analiz eder ve farklı tarihsel koşullarda orta sınıfın belirli kesimlerinin değişen siyasal ittifakları önemli bir soru olarak kalmaya devam eder. Wright gerçekte bu sorunu başka bir bağlamda, İsveç ve ABD'deki işçi sınıflarını karşılaştırır-

ken ele alır ve “belirli bir toplumdaki işçi sınıfının bilinç düzeyi ve sınıfsal koalisyonların yapısını... sınıf mücadelesinin tarihini karakterize eden örgütsel ve siyasal pratikler biçimlendirir” sonucuna ulaşır (1985: 278).

Şimdiye kadar ele aldığım Marksist teoriye yönelik eleştiriler ve revizyonlarda tabakalaşmanın artan kompleksliğine farklı sınıfların konumlarındaki değişikliklere, iktisadî ve toplumsal koşullardaki farklılaşmalara, devletin değişen rolüne ve kapitalist toplumlarda yeni siyasal ilgiler ve bağlılıkların ortaya çıkışına odaklanıldı. Ancak Marksizm’in eleştirisinde İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra giderek önemli hâle gelen ve 1980’lerin sonlarında Doğu Avrupa’daki sosyalist toplumların ciddi yeniden yapılanmaları sürecinde olağanüstü önem kazanan bir başka temel gelişme daha vardır. “Uzlaşmaz çatışma içeren son toplum biçimi” olarak görüldüğü kapitalizm Marx’ın sınıf teorisinin başlıca unsurlarından biriydi ve ardından işçi sınıfının egemenliği sayesinde sınıfsız topluma geçileceğini öngörmekteydi. Ne Marx ne de ilk kuşak Marksistler tarafından bu yeni toplumun iktisadî veya siyasal kurumları kesin ve detaylı bir biçimde ana hatlarıyla ortaya konuldu ve Marx talihsiz ‘proletarya diktatörlüğü’¹⁷ ifadesini bir veya da iki kez kullandı, fakat kuşkusuz Marksistler sosyalizmi mümkün en kapsamlı, kendini yöneten ve devletin otokratik güçlerinin ciddi ölçülerde azalacağı özgür bir toplum olarak görmekteydi.

Fakat gerçeklik oldukça farklı tezahür etti. Sovyetler Birliği’nde (bir ölçüde iç savaş koşullarına ve dış müdahaleye tepki olarak) siyasal diktatörlük eğilimleri erken bir aşamada ortaya çıktı ve bu gelişme aralarında Rosa Luxemburg, Kautsky, Austro-Marksistlerin yanı sıra Sovyetler Birliği’nde İşçi Muhalefeti’nin aktif bir üyesi olan Alexandra Kollontai’nin de bulunduğu birçok Marksist tarafından sert bir biçimde eleştirildi. Bu diktatörlük eğilimleri

¹⁷ Bunun sosyalist bir toplumda proletaryanın ve müttefik toplumsal grupların (yani Marx’a göre nüfusun büyük çoğunluğunun) siyasal egemenliğine dikkat çekmek için tasarlandığı açık görünmektedir ve Marx’ın diğer birçok yazısında dile getirilen demokrasiye güçlü bağlılığı çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir (Miliband, 1983: Bölüm 1). Marx’ın görüşünün kesinlikle Stalinci terör yönetimini veya siyasal gücün tek parti tarafından tekelleştirilmesini vurgulayan genel Bolşevik öğretisiyle hiçbir ortak yanı yoktur.

nihayetinde 1945'ten sonra Doğu Avrupa ülkelerine de empoze edilen Stalin'in diktatörlüğünde olgunlaştı ve sadece 1980'lerin sonlarında ortadan kalkmaya başlayan Neo-Stalinci rejimler tarafından başarıyla sürdürüldü. Gösterdiğim gibi, bu gelişmeler başından beri (komünist partilerdeki başka birçok kişi tarafından son yıllara kadar inatla savunulsa da) çok sayıda Marksist tarafından eleştirilmesine rağmen, söz konusu eleştirilerde bu türden koşulların insanlığı özgürleştirmeyi amaçlayan siyasal hareketler ve devrimler dışında nasıl geliştirilebileceği ya hiç açıklanmadı ne de farklı açıklamalar sunuldu. Bu yüzden, kaynağında Max Weber ve seçkinler teorisi olan alternatif tabakalaşma ve siyasal güç anlayışları hem gelişmiş kapitalist hem de sosyalist toplumların analizinde giderek daha önemli bir yer kazandı.

Marksistler arasındaki tartışmalar esasen Sovyetler Birliği'nde ve daha sonra diğer sosyalist ülkelerde yeni bir yönetici sınıfın ortaya çıkıp çıkmadığı sorusuna odaklandı. Yeni bir sınıfın şekillenmekte olduğunu veya şekillendiğini iddia edenlerden Djilas (1957: 39) Komünist Parti yetkililerinin "sahip oldukları idarî tekel sayesinde özel ayrıcalıklara ve iktisadi tercih hakkına sahip kişilerden meydana gelen" bir yönetici sınıf oluşturduklarını iddia ederken, Konrad ve Szelényi (1979: 145) "erken dönem sosyalizmin toplumsal yapısı"nı bir 'sınıfsal yapı' "ve gerçekte, bir 'diktomatik yapı' olarak tanımladı..." Onlara göre, bu dönemde kapitalist toplumlarda olduğu gibi "her zaman nüfusun büyük bir kısmı orta tabakada yer alması gerekse de", gerçekte "bir uçta gelirin yeniden dağılımını düzenleyen evrilen bir entellektüeller sınıfı, diğer uçta toplumsal artı-değeri üretmelerine rağmen üzerinde hiçbir tasarruf hakkına sahip olmayan bir işçi sınıfı yer almaktadır". Öte yandan Troçki (1937) yeni bir sınıfın varlığını reddeder ve bürokrasinin yeni bir burjuvaziye dönüşebilme ihtimalini kabul etse bile onları bir "yozlaşmış işçiler devletindeki" 'yönetici grup' olarak niteler.

Bununla beraber, başka eleştirilerde kuvvetli bir biçimde yeni bir toplumsal hiyerarşinin yaratılmasında devletin rolü önemli ölçüde vurgulanır. Hilferding'e (1940, 1941) göre "ekonominin devlet gücünü elinde bulunduranlara tâbî olması" bir 'totaliter devlet ekonomisi' yaratmıştır ve Ossowski (1963: 184) esasen Doğu Avrupalı sosyalist ülkelere işaret ederek şu tespiti yapar:

Toplumsal yapıdaki değişimlerin daha az veya çok siyasal otoritelerin kararları tarafından yönlendirildiği durumlarda sınıfları üretim araçlarıyla ilişkileri veya başkalarının söyleyeceği gibi piyasa ile ilişkileri tarafından belirlenen gruplar olarak gören Marx, Ward, Veblen veya Weber'in yorumladığı biçimiyle sosyal sınıflardan oldukça uzaktayız. Sınıfları kendiliğinden yaratılan sınıfsal organizasyonların dışında gelişen gruplar olarak tasavvur etmekten de oldukça uzaktayız. Siyasal otoritelerin sınıfsal yapıyı açığa çıkaran ve fiilen değiştirebildikleri; ulusal gelirden yüksek bir pay alma dâhil sosyal statü için temel önemde olan ayrıcalıkların siyasal otoritelerin kararlarıyla belirlendiği durumlarda ve nüfusun büyük bir kısmının, hatta çoğunluğunun bürokratik bir hiyerarşi içinde bulunabilecek tipten bir tabakalaşma içinde yer aldığı durumlarda 19. yüzyıldaki sınıf kavramı az veya çok tarihten kaybolur ve sınıfsal çatışmalar diğer toplumsal, uzlaşmaz çatışma biçimlerine yol açar.

Sosyalist toplumlara ilişkin bu eleştirel araştırmalar şüphesiz Marksist olmayan toplumsal hiyerarşi analizleriyle ve özellikle bazı açılardan daha etkili hâle gelen Max Weber'in ve seçkinler teorisyenlerinin analizleriyle bazı benzerlikler sergiler. Weber'in (1918) "sosyalizme geçiş muhtemelen büyük ölçüde 'proletarya diktatörlüğü'nden ziyade bir 'devlet görevlileri diktatörlüğü' üretecektir" biçimindeki ünlü gözlemi sosyalist toplumların somut gelişimiyle açıkça bağlantılıdır ve onun sosyal tabakalaşmanın yapısı konusundaki genel anlayışı hem kapitalist hem de sosyalist toplumlara büyük ölçüde uygundur (Weber, 1921). Öncelikle, Weber'in sınıflar ve statü grupları ayrımı modern toplumlarda tabakalaşmanın kompleks yönlerinin daha incelikli bir analizini mümkün kılar. Tüm tabakalaşma olgusu kimi zaman kapitalist dünyadaki 'orta sınıf toplumlar' olarak kabul edilen ülkelerdeki statü grupları üzerine Weber'in teorisinin sınırları içinde anlaşılmasına rağmen, bu analiz tüm orta sınıf araştırmalarında¹⁸ farklı biçimlerde ancak yoğun olarak kullanılmıştır. Weber sınıf ve statü kavramlarını özellikle alıkoyar ve sınıfların topluluklar olmasalar bile kolektif eylemin muhtemel ve sürekli temellerini temsil ettiğini iddia eder. Bununla beraber, Weber sınıfı sadece Marksist

¹⁸ Farklı yaklaşımların kullanışlı bir eleştirel özeti için, bkz. Abercrombie and Urry, 1983: Bölüm 2. ve 3.

anlamda kısmen üretim araçlarının mülkiyetine (örneğin sermayeye) sahip olup olmamaya göre tanımlar ve daha genel bir anlamda sınıfsal konumun piyasa konumu tarafından belirlendiğini düşünür. Bu nedenle, 'mülk' veya 'mülksüzlük' "tüm sınıfsal konumların temel kategorileri" olmalarına rağmen, "kazanç sağlamak için kullanılabilen" farklı mülkiyet türleri mülk sahiplerinin sınıfsal konumlarından önemli ölçüde farklıdır.¹⁹

Öte yandan, Weber'e göre statü grupları, çoğunlukla amorf olmalarına rağmen, özel bir 'hayat tarzı'nın karakterize ettiği ve 'onur' ya da 'prestije' dayalı toplumsal değerlendirmeler tarafından belirlenen "[genelde] topluluklardır". Fakat statü grupları sınıfsal konumla yakından bağlantılıdır ve Weber'in tespitine göre "mülkiyet, her zaman bir statü göstergesi olarak kabul edilmese de, uzun vadede sıradışı bir düzenliliğe sahiptir". Genel terimler içinde, sınıf ve statü arasındaki fark şöyle ifade edilebilir: "sınıflar malların üretimiyle ve elde edilmesiyle ilişkilerine göre, statü grupları ise malları tüketimlerine göre tabakalaşır", fakat yine de ikisi yakından bağlantılıdır. Ayrıca, bir bütün olarak toplumda bir tabakalaşma tipinin hâkimiyeti genel iktisadî koşullardan etkilenir ve Weber'e göre "malları edinmenin ve dağılımlarının temellerinin nispeten istikrarlı olduğu dönemlerde statüye dayalı tabakalaşma yaygındır", fakat "her ciddi teknolojik etki ve iktisadî dönüşüm statüye dayalı tabakalaşmayı tehdit eder ve sınıfsal konumu öne çıkarır".

Weber sınıflar, statü grupları ve partileri "bir topluluk içindeki güç dağılımıyla ilişkili olgular" olarak değerlendirse de, tabakalaşma ve siyasal güç arasında bir ayrım yapar.

[Partiler] ne sadece 'sınıf' ne de sadece 'statü' partisi olma gereği duyarlar. Çoğu örnekte onlar kısmen sınıf partileri kısmen statü partileridir, fakat bazen ikisi de değildir. Geçici veya kalıcı yapıları temsil edebilirler. Onların güç elde etme araçları, herhangi bir türdeki açık şiddetten ilkel veya ince stratejilerle kamuoyu yoklamasına kadar, oldukça farklı biçimler kazanabilir... (Weber 1921, akt. Gerth ve Mills, 1947: 194).

¹⁹ Bu Weberci ayrımlar kapitalist toplumlarda (ve bir dereceye kadar sosyalist ülkelerde) belirli toplumsal grupların siyasal yönelimlerini analizde önemlidir ve daha sonraki bir bölümde kapsamlı olarak ele alınacaktır.

Weber Alman siyaseti üzerine yazılarında (1918; ve diğer makaleler, 1971) bürokrasinin güç konumunu vurgulayarak, fakat genelde girişimci burjuvazinin prensipte büyük ölçüde etkin siyasal liderlik yeteneğine sahip olduğunu iddia ederek ve işçi sınıfının bunu Sosyal Demokrat Parti aracılığıyla başarabileceği fikrini reddederek farklı siyasal güç anlayışlarını aktarır. Weber'in tüm siyasal analizleri açıkça milliyetçi bir bakış açısından yazılmıştır ve ulus-devletin çıkarlarını etkin biçimde sağlayabilecek liderlerin seçimine odaklanmıştır (Bottomore, 1984b: Bölüm 7). Bu açıdan, onun tabakalaşma ve siyasal güç kavramlaştırmaları seçkinler teorilerindeki fikirlerle benzerlikler taşır.

Bir başka yerde tartıştığım gibi seçkinler teorisi (Bottomore, 1964) esasen Pareto ve Mosca tarafından Marksist yönetici sınıf anlayışına doğrudan tepki içinde geliştirildi. Bu teoride ilk olarak toplumun egemen ve tâbî gruplara bölünmesinin evrensel ve değiştirilemez bir olgu olduğu (Mosca, 1896: 50) ve ikinci olarak yönetici grubun oldukça farklı bir biçimde tanımlanabileceği öne sürüldü –Pareto toplumsal ayrışmayı esasen hayatın her alanında seçkinler üreten bazı bireylerin üstün nitelikleri bağlamında, Mosca ise bir 'örgütlü azınlık' veya 'siyasal sınıf'ın örgütsüz çoğunluk üzerindeki kaçınılmaz hâkimiyeti temelinde tanımladı, fakat ayrıca bu azınlığın oldukça etkili kişisel niteliklerine işaret etti. Fakat Mosca birçok niteliğin etkisini vurgular ve neticede bizzat siyasal sınıfın farklı 'toplumsal güçler'den etkilendiğini ve sınırlandırıldığını ve siyasal istikrarın sağlanmasında hayati önemde bir unsur olan orta sınıfın alt-seçkinlerden oluşan büyük bir kısmıyla bağlantılı olduğunu vurgulayan daha kompleks (Marksizm'e daha yakın) bir teori geliştirdi (Albertoni, 1987).

Seçkinler teorileri daha sonraki tabakalaşma ve siyasal güç tartışmalarının çoğunu etkiledi. Michels (1911) Pareto, Mosca ve Weber'in fikirlerinden yararlanarak (sosyalist partiler dâhil) partilerin liderlerinin ve ayrıca sınıfların zorunlu olarak egemen bir seçkinler grubu oluşturmaya başladıklarına dikkat çeken kendi 'oligarşinin tunç yasası' kavramını formüle etti ve daha sonra Mussolini'yi Weber'in ileri sürdüğü 'karizmatik lider'in bir modeli olarak selâmladı. Daha sonra seçkinler teorisinin büyük bir kısmını benimseyen ve Weber'in güç kavramından kuvvetle etkilenen iki büyük sosyolog Mills ve Aron idi. Mills (1956) siyasal düzene

yeterince özerklik tanımadığını düşündüğü 'yönetici sınıf' kavramının yerine 'iktidar seçkinleri' terimini kullanırken, Aron (1950) "bir toplumu üretim araçlarına sahip sınıfın veya seçkinlerin psikolojik ve toplumsal yapısının şekillendirilemeyeceğini öne sürerek Marksist fikirler ile Pareto'nun görüşleri arasında bir sentez oluşturmaya çalışır (fakat bu türden bir sentezin bazı unsurlarının zaten Mosca'nın çalışmalarında bulunduğu belirtilmesi gerekir). Aron seçkinler kavramını demokratik kapitalist toplumlardaki seçkinlerin çoğulluğunu sosyalist toplumlardaki 'birleşik seçkinler' karşısında konumlandırarak kullandı ve daha sonra (1964: Bölüm 9 ve 10) "Sovyet toplumundaki yönetici grubun üyelerinin, ellerinde hem siyasal hem de iktisadî güç bulunduğu için "demokratik bir toplumdaki siyasal yöneticilerden her zaman daha fazla güce sahip olduklarını..." öne sürdü. Ona göre "bu birleşik seçkinler mutlak ve sınırsız bir güce sahiplerdir".

Seçkinler teorileriyle ilişkili ana problem, seçkinlerin gücünün toplumsal temellerini kesin olarak ifade ettikleri iddiasıdır ve gördüğümüz gibi (Weber, Mosca ve Aron örneğinde ve eleştirilerde işaret edildiği gibi, örtük olarak Mills'te) sınıf ve seçkin kavramlarının bazı sentezleri sıkça karşımıza çıkar. Şüphesiz seçkinler teorilerinin esas etkisi yönetici grubun açıkça tekelci bir siyasal güç temelinde inşa edilmekte görüldüğü sosyalist toplumların analizinde olmuştur, fakat bu örnekte bile işçi sınıfının çıkarlarını temsil etme iddiasının yanı sıra üretim araçlarına fiilen sahiplik de önemli bir rol oynamıştır. Seçkinler teorilerindeki, genellikle yakın dönem yazılarda (Albertoni, 1987) esasen demokrasi anlayışlarıyla ilişkili bir tartışma söz konusudur ve bu tartışmayı 4. Bölümde ele alacağım. Burada belirtilmesi gereken şey, Doğu Avrupa'da 1980'lerin sonlarında başlayan, gerçekte sosyalist toplumların kendini kalıcı kılan bir yönetici grubun otokratik iktidarına karşı bir demokratik haklar talebi biçimini kazanan ciddi yeniden inşa çabalarıdır.

Modern sanayi toplumlarında tabakalaşma, sınıfsal yapı ve siyasal güce ilişkin farklı anlayışlar üzerine daha önceki analizim ışığında aşağıdaki tezleri öne sürüyorum:

1. Kapitalist toplumların sınıfsal yapısı 20. yüzyılda, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha kompleks ve bazı

yönlerden daha muğlâk hâle gelmiştir.

2. Aynı dönemde belirli sınıfların büyüklükleri ve bileşimlerinde önemli değişimler olmuştur.
3. Bazı sınıflarda, belirgin biçimde işçi sınıfı örneğinde sınıfsal konum, sınıf bilinci ve siyasal eylem arasındaki ilişki daha az net bir biçimde tanımlanmıştır ve daha az istikrarlıdır.
4. 20. yüzyılda sosyalist toplumların somut gelişimi, oldukça sınırlı bir anlamı dışında, bir 'sınıfsız toplum'a yol açmasa da –analizi yeni teorik yaklaşımları gerekli kılan– yeni toplumsal hiyerarşiler yaratmıştır.
5. Bu yaklaşımlar genelde tabakalaşma sistemi içindeki sınıflar, seçkinler, statü grupları, partiler, sosyal hareketler, siyasal kurumlar ve ideolojiler arasındaki kompleks ve değişken ilişkileri kavramayı gerektirir.

İzleyen bölümlerde bu beş tez kapitalist ve sosyalist toplumların sınıfsal yapılarının, sınıf ve siyaset arasındaki bağlantıların daha sistematik olarak inceleneceği çerçeveyi oluşturacaktır.

2.

BÖLÜM

MODERN KAPİTALİZMDE SINIFLAR

Marx kendi kapitalizmin gelişimi ve modern toplumda 'iki büyük sınıf'ın oluşumunun modeli olarak 19. yüzyıl ortalarındaki Britanya'yı alsa da, bunu esasen Fransa deneyiminden¹ ve Avrupa'daki 1848 ayaklanmalarından hareketle oluşturulan bir sınıf çatışması ve devrim modeliyle ilişkilendirdi. Diğer çoğu sosyal araştırmacı Britanya toplumunda büyüyen uçuruma dikkat çekmekteydi; bunlardan, *Sybil* (1845) adlı romanında 'iki ulus'un ortaya çıkışının canlı bir betimlemesini sunan Disraeli, ayrıca sanayi işçilerinin Whiglere karşı Tory Partisi'ne desteklerini sağlayarak bunu siyasal bir avantaja dönüştürmeye çalıştı. Fakat Britanya'daki sınıfsal sistem, ayrıca, Tawney'nin (1952) sözleriyle "incelikten yoksun bir zenginler oligarşisinin bir aristokratik efsanenin duygusal aromasıyla harmanlanması"nın ürünü olan bazı sıradışı özelliklere sahipti. Bunun ürettiği 'centilmen ideal'i² güçlendirmenin ve ak-

¹ Marx'ın işçi sınıfı ve siyasal rolü anlayışı belirli ölçüde Lorenz von Stein'in Fransa'daki sosyalist hareket (bkz. Avineri, 1968: 52-64) üzerine kitabından (1842, genişletilmiş baskı 1850) etkilense de, Marx ayrıca Britanya'da Çarartistlerin önemini vurgular (Marx, 1952).

² "Centilmen' kimdir, nasıl oluşur ve hangi toplumsal değerlerin ifadesidir?" sorusu Thackeray'nin ve (özellikle) Trollope'un romanlarının ana temalarından biridir (bkz. Gilmour, 1981). Aynı tema farklı bir bakış açısından, eğitimin ve serbest zaman faaliyetlerinin gelişmesinin bir sonucu olarak, toplumun "en azından meslekler sayesinde herkesin bir centilmen olduğu" bir aşamaya ulaşacağını öne süren Alfred Marshall tarafından "İşçi Sı-

tarmanın birimleri olarak devlet okulları ve Matthew Arnold'ın 'eşitsizlik dini' olarak adlandırdığı şey İngiliz toplumsal hayatına önemli ölçüde yayıldı ve hâlen yayılmaya devam etmektedir.

İngiliz sınıf yapısının bu özelliği ve İngiliz kapitalizminin gelişimiyle bağlantısı sonraki yazarlar tarafından daha tam olarak belgelendi. Wiener'a (1981: 157) göre 1851'deki Büyük Fuar döneminde Britanya "sanayi devriminin vatani, maddi ilerlemenin bir sembolü... görünüşte muzaffer bir burjuvazinin yurdu" olsa da, aristokrasinin ve üst tabakanın değerlerinin sürekliliği ve büyük ölçüde yaygınlığı günümüze kadar 'sınai ruh'u sürekli zayıflattığı için, gelecekteki gelişimlerin bir göstergesi olarak bu portre yanıltıcıydı. Rubinstein Birinci Dünya Savaşı'na kadar sınıfsal yapıda büyük toprak sahipleri, tüccarlar ve bankerlerin sanayiciler karşısındaki hâkim konumunu ve sanayi sermayesinin değil "İngiltere'nin güneyinin ve finans sektörünün" (1987: 70) hâkimiyetinde daha birleşik bir seçkinler grubunun veya sınıfın sonraki ortaya çıkışını belgeledi. Çok daha önceleri Hilferding (1910: Bölüm 21 ve 22) daha gelişmiş ABD ve Almanya'nın ekonomilerinin İngiliz kapitalizmini hızla geçtiğini ve Britanya'nın iktisadi zayıflamasının 20. yüzyılda engellenemez bir biçimde sürdüğünü belirtti; günümüzde de Japonya, ABD ve Avrupa Birliği üyesi İsveç ve Avusturya gibi ülkelerden çoğu ekonomik gelişimlerinde oldukça ilerdedir.

Her kapitalist toplumun sınıfsal yapısı kuşkusuz kendi tarihsel gelişimindeki olaylardan ve belirli kültürel özelliklerden kaynaklanan bazı ayırt edici niteliklere sahip olsa da, Britanya'nın yanı sıra oldukça özgün özellikler sergileyen toplum ABD'dir. Belirli ölçüde hâlen varlığını sürdüren eşitlikçi ideolojinin genelde kabul gördüğü bu toplum 19. yüzyıldaki Avrupalı ülkelerden oldukça belirgin biçimde farklılaşmıştı. ABD'de hiçbir yerleşik feodal zümreler sistemi ve aristokratik bir toplum düzenine ait yeni bir toplumsal hiyerarşi modeli sunabilecek hiçbir tarihsel hafıza yoktu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı gerçekte *eski rejime* karşı Avrupa devrimleri üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Burada Avrupalı ülkelerin tersine mülk sahipliği 19. yüzyılın ilk yarısında oldukça

nıflarının Geleceği" üzerine bir makalede (1873) ele alındı; ve bu fikir ayrıca T. H. Marshall'ın (1950) yurttaşlık ve sosyal sınıf araştırmasının hareket noktasını oluşturmuştur.

yaygındı ve çalışan nüfusun %80'i (zenci köleler dışında) kullandığı üretim araçlarının sahibiydi. Amerika baskın biçimde bir küçük çiftçiler, küçük tüccarlar ve küçük işadamları ülkesiydi –bu durumu en iyi ifade eden kavram 'mülk sahipliği demokrasisi' idi. Kuşkusuz, servet eşitsizlikleri bulunmasına rağmen Avrupa'daki kadar aşırı değildi ve bazı Güney eyaletleri dışında mevcut aristokratik ve oligarşik Avrupa toplumlarındakilere benzer sosyal tabaka ayrımlarına yol açmadı. Tocqueville (1835) ABD'yi modern toplumlarda eşitlik yönündeki bir eğilimin temel örneği olarak görmekteydi; onun ifadesiyle ABD "Büyük servetin ortadan kalkma ve küçük servetlerin miktarının artma eğilimi sergilediği bir toplumdur".

Mevcut ilkel bir servet hiyerarşisi içinde kolay sosyal hareketlilik imkânı eşitlerden oluşan bir topluma ait olma duygusu üretti. Amerika toprak veya diğer bazı mülkler edinerek ve kişisel çaba ve yetenekle bunları artırarak yeni bir konuma geçip ekonomik yoksunluk veya bağımlılıktan kurtulmanın her zaman mümkün olduğu veya görüldüğü oldukça geniş, keşfedilmemiş ve sömürülmemiş bir 'fırsatlar ülkesi'ydi.

150 yıllık iktisadî değişim eşitlikçi ideolojinin dayandığı temellerin çoğunu yıktı. Küçük mülk sahipleri ve bağımsız üreticilerden oluşan bu toplum İç Savaş'tan sonra çok geçmeden zayıflamaya başladı ve sanayinin hızla geliştiği ve modern iletişimin büyük ölçüde genişlediği 1880'ler ve 1890'lar döneminde [diğer ileri kapitalist ülkelerle] aradaki sınır kapanmaya, ilk sınaî ve malî tröstler ortaya çıkmaya başladı ve servet eşitsizliklerinde dikkate değer bir artış yaşandı. Sınıfsal ayrılıklar daha görünür hâle gelmeye, Avrupa toplumlarındakileri daha fazla andırmaya ve daha açık bir biçimde savunulmaya başladı.³ Yeni Amerikan aristokra-

³ Beard'ın 19. yüzyıl sonlarında Amerika'nın görünümünü betimleyen sözleriyle, finans eğitimi almış işadamları ve siyasal liderler "özel mülkiyet ilkesinin mümkün en geniş ölçüde yayılacağına ve devletin özel mülkiyetin kazançlarının artmasına yardımcı olmak dışında müdahalelerini mümkün olduğu kadar dar tutacağına inanıyorlardı" (1914: 53). Sonuç olarak "Temel derin sınıfsal duygu ifadesini her iki partinin ve özellikle Demokratların uzlaşımalarında buldu ve dramatik bir biçimde ülkenin dikkatinin büyük servet ile alt-orta ve işçi sınıfları arasındaki o zamana kadar sadece dar çevreler içinde bilinen bir çatışmaya odaklanmasına yol açtı" (1914: 164).

sisinin kılavuzu olan *Toplumsal Soykütüğü*'nün kurumsallaşması ve bilhassa üst düzey ailelerin çocuklarının devam ettiği okulların ve golf kulüplerin kurulması, zenginlik ve toplumsal konumun sonraki kuşaklara giderek daha fazla aile bağlantıları sayesinde aktarılmaya başlaması bir üst sınıfın bilinçli ortaya çıkışının işaretleriydi. Aynı dönemde işçi sınıfı sendikalar ve siyasal birlikler içinde daha güçlü bir biçimde örgütlenmeye başladı ve 1890-1930 arasında, kalıcı bir başarıyla sonuçlanmasa da, bu birlikleri geniş bir sosyalist hareket içinde bir araya getirmeyi hedefleyen sayısız girişim mevcuttu.

19. yüzyıl başlarında aktif beyaz nüfusun %80'i bağımsız (kendine ait bir işe sahip) üreticilerden oluşmaktaydı; 1870'de sadece %41'inin kendine ait bağımsız bir işi varken bu oran 1940'ta %18'e düştü. C. Wright Mills'in sözleriyle "ABD son yüzyıl içinde küçük kapitalistlerden oluşan bir ulustan ücretli çalışanlardan oluşan bir ulusa dönüştü; fakat küçük mülk sahipleri dünyası hâlen devam ediyormuş gibi, küçük kapitalistler ulusuna uygun ideoloji varlığını sürdürmektedir" (1951: 34).

Bu temelsiz ideolojinin varlığını sürdürmesinin genelde toplumsal öğretileri karakterize eden katılaşma dışında bazı nedenleri vardır. Bunlardan biri özel mülkiyette yoğunlaşmaya işçi sınıfında herhangi ani bir büyümenin veya hayat standardında düşüşün eşlik etmemesiydi. Sanayi işçileri 1870'de nüfusun %28'ini, 1940'ta %31'ini ve bir bütün olarak ücretli çalışanlar 1870'te nüfusun %53'ünü ve 1940'ta %57'sini oluşturmaktaydı. Bununla beraber, aynı dönemde ücretli çalışanların nüfus içindeki oranı büyük bir hızla artarak %7'den %25'e çıktı ve yeni beyaz yakalı orta sınıfın bu genişlemesi daha önceden bakir topraklara göçün sağladığı hareketliliğin yerine yeni bir sosyal hareketlilik türünün geçmesini sağladı. 20. yüzyılın ilk 20 yılında Kıta Avrupası'ndan yoğun göç sayesinde bu dönemin büyük bir kısmında ekonomi sürekli büyüdü ve –daha sonra sınıfsal yapısının genel karakteristiklerini tartışırken ele alacağımız– diğer bütün faktörler bu eşitlikçi öğretinin sürmesine katkıda bulundu.

Bununla beraber, farklı ülkelerdeki sınıfsal ilişkilerin belirli özellikleri –işaret ettiğim gibi, en belirgin biçimde İngiltere ve ABD arasındaki, ayrıca Avrupa ile ABD veya Japonya arasındaki açıkça gözlenen genel bir karşıtlık– kapitalist toplumlardaki sınıf-

sal yapının temel karakteristiklerini ve son birkaç yüzyıldır gerçekleşen değişimleri geçersiz kılmaz. 19. yüzyıl sonlarında bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde “en üstteki 10.000 kişi”nin⁴ elinde yoğun bir servet birikimi ve toplumsal hiyerarşinin diğer ucunda şiddetli yoksulluk vardı. Britanya’daki durum genel bir olgunun göstergesiydi. 1887-1891 yılları arasında Charles Booth’un (1891-1903) Londra’da gerçekleştirdiği tarama araştırması bu şehirde oturanların %30’unun yoksulluk içinde yaşadığını gösterdi ve 1899’da Rowntree’nin (1901) başladığı York’taki toplumsal koşullar araştırmasında da benzer bulgulara ulaşıldı. Aynı dönemde ve Birinci Dünya Savaşı’na doğru nüfusun ayrıcalıklı %1’i tüm özel mülkiyetin %68’ine ve toplam ulusal gelirin %29’una sahipti.

Fakat bu durum değişmeye, Bernstein’ın kitabının başlattığı tartışmadan da görülebileceği gibi, orta sınıfın büyümesi, mülk sahipliğinin daha geniş bir kitleye yayılması ve genel olarak artan hayat standartları zaten sınıfsal ilişkileri dönüştürmeye başlamıştı. Bu faktörlere özellikle Kıta Avrupası’nda sosyalist partilerin hızla büyümesinin etkisi eklenebilir, bu büyümenin sonuçlarından biri yeni vergilerle finanse edilen devletin sosyal refah harcamalarında kademeli artışı. Britanya’da gelir vergisi alınmaya başlamasının ardından 19. yüzyıl sonlarına doğru veraset vergisi kondu; başlangıçta büyük servetler –hiç değilse de– oldukça düşük bir vergi oranıyla kademeli olarak azalsa da, 20. yüzyılda uygulanan yüksek vergi oranlarının etkileri farklı türden vergiden kaçma biçimlerine ve büyüme dönemlerinde sermaye kazançlarının artmasına yol açtı.

Yine de 20. yüzyılda ve özellikle 1945’ten beri önemli değişimler yaşandı. Britanya’da servet ve gelir dağılımındaki değişimler 1939’a kadar oldukça sınırlıydı. Nitekim nüfusun en üst %1’i 1923’te tüm özel mülkiyetin %61’ine, 1938’te %55’ine (en üstteki %10 1923’te %89’una, 1938’de %85’ine) sahipken, en alttaki %80

⁴ “En üstteki 10.000 kişi” ifadesi Trollope tarafından *Onu Bağışlayabilir misin?* (1864) adlı kitabının ilk cümlesinde ve bir başka yerde ve ayrıca Marx tarafından *Artı-Değer Teorileri*’nin (1861-63) elyazması notlarında kullanılmıştır. Bu deyim bir Amerikan yazardan alınmış ve mevcut kullanım biçimini 1860’larda kazanmış görünmektedir (Stephen Wall, 1972, *Can You Forgive Her?*, Penguin baskısı). Daha dar benzer ‘200 aile’ terimi daha sonraki bir dönemde Fransa’da yaygın olarak kullanıldı.

1923'te sadece %6'sına ve 1938'de %9'una sahipti (Pond, 1983: 11, rakamlar yaklaşıktır). Gelir dağılımı araştırmaları 1900-1939 döneminde yeniden bölüşümün ücretliler lehine az miktarda değiştiğini göstermektedir: bu dönemin sonunda nüfusun %10'u toplam ulusal gelirin yaklaşık yarısını alırken diğer yarısını %90 paylaşmaktaydı. Üst sınıfın gelirinin önemli bir kaynağının mülkiyetle ilişkili kazançlar olduğu ve 1930'lardaki iktisadî çöküntünün yarattığı kitlesel işsizliğin ücretlilerin gelirlerini önemli ölçüde sınırlandırdığı ve sadece devletin sosyal refah harcamalarında ılımlı bir artışla nispeten iyileştirilebileceği bir dönemde bu dağılım beklenebilir bir sonuçtur.

1945'ten 1970'lere kadar Britanya'da –bazen varsayılandan daha düşük bir hızda da olsa– servet ve gelirin yeniden dağılımında süregelen bir değişim vardı. Pond (1983: 11, rakamlar yaklaşıktır) 1972'de nüfusun en üst %1'i hâlen ulusal gelirin %32'sine sahipken, en alt %80'inin kazancının %15'ten daha az olduğunu (en üst %10'un gelirin yaklaşık %70'ine sahip olduğunu) hesapladı. Gelir dağılımı ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesindeki dönemden önemli ölçüde farklı olsa da, daha yavaş değişti: vergilendirmeden sonra nüfusun en üst %10'u 1949'da ulusal gelirin %27'sini ve 1978/79'da %23'ünü alırken, nüfusun en alttaki %50'si 1949'da %26'sını almaktaydı ve bu oran 1978/79'da da aynıydı (Playford ve Pond, 1983: 39). 1979'dan beri servet ve gelir eşitsizlikleri vergilerdeki değişimlerin ve devletin sosyal refah harcamalarının azalmasının bir sonucu olarak yeniden artma eğilimindeydi.

Britanya “uluslararası eşitlik ligine önderlik konusunda kuşkuyla bir saygınlığa” sahip olabilse de (Atkinson, 1974: 21),5 bütün büyük kapitalist ülkeler genelde benzer durumdadır; bazı ülke-

⁵ Yüksek düzeyde eşitsiz bu sınıfsal sistemde aristokrasi hâlâ önemli bir yere sahipti. Sampson'ın (1962: 4-5) ifadesiyle:

aristokrasiler genelde göründüklerinden daha zengindir. Adap demokrasiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Aristokrasilerin Londra'daki sarayları ve görüntüleri ortadan kaybolmuş görünse de, kırlar hâlâ milyoner asilzadelerle doludur: mülkiyet patlamasıyla birlikte onların çoğu artık her zamankinden daha zenginlerdir.

Scott (1982: 134) 1967'de “yaklaşık 200 soylu ailenin 5.000 dönümlük araziye elinde bulundurduğunu, çoğunluğunun Britanya topraklarının toplam üçte birine sahip olduklarını” hesapladı.

lerde tanımlanması zor görünebilse de, bir bütün olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kapitalist sınıfın kendi iktisadî ve siyasal egemenliğini (Bottomore ve Brym, 1989) sürdürmede büyük ölçüde başarılı olduğu açıktır.⁶ Bununla beraber, birkaç ülkede ve bilhassa bir başka yerde 'sosyalist' olarak tanımladığım (Bottomore, 1990) (İsveç ve Avusturya gibi) toplumlarda güçlü sosyalist partilerin sağladıkları kamusal mülkiyetin genişlemesi, merkezi plânlama düzeyi ve oldukça gelişkin refah sistemleri kapitalist sınıfın gücünü sınırlandırdı ve daha eşitlikçi bir toplum yarattı.

İkinci Dünya Savaşı sonrası sınıf ve tabakalaşma literatürünün büyük bir kısmında tuhaf bir biçimde görmezden gelinen veya önemsenmeyen kapitalist sınıfın genel egemenliği, bu sınıfın belirli ölçüde hem iktisadî hem de kültürel temel kaynaklara sahip 'örgütlü bir azınlık' olarak faydalandığı, kendini 'doğal' ve etkin bir yönetici grup olarak sunabildiği önceki avantajlarıyla açıklanabilir. Fakat onun egemenliği ayrıca büyük ölçüde İkinci Dünya Savaşı sonrası iktisadî gelişme bağlamında diğer sınıflardaki değişimlerle ve aynı dönemde sosyalist toplumların tarihsel evrimiyle açıklanabilir.

İlk olarak genel iktisadî koşulları ele alabiliriz. Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'da 1945 sonrası iktisadî büyüme olağanüstü hızlı ve önceki dönemlerden daha istikrarlıydı.⁷ Bu hızlı

⁶ Bunun Federal Alman Cumhuriyeti'ndeki bazı nedenlerini gösteren Spohn ve Bodemann'a (1989: 73-74) bakınız:

İlk olarak, benlik-bilincine sahip, toplumsal olarak iç-bütünlüklü bir yönetici grup olarak hiçbir kapitalist tabaka yoktur... İkinci olarak, Alman İmparatorluğu'ndaki uzlaşmaz sınıfsal çatışmalar ile nispeten istikrarlı çağdaş... toplumsal yapı arasında çok az benzerlik vardır. Üçüncü olarak, işçiler ve işverenler artık sınıflara-bölünmüş bir toplumda yaşadıklarını düşünmemektedir... işverenler ve işçiler arasında 'toplumsal çalışma arkadaşlığı' fikri yaygındır ve siyasal demokrasiye ve refah devletine dayalı bir genel konsensüs ortaya çıkmıştır.

İkisi yine de "son 20 yıldır Batı Alman kapitalist sınıf giderek yerleşmektedir" sonucuna ulaşır (Spohn and Bodemann, 1989: 100).

⁷ Postan (1967) Batı Avrupa'da 1918-1938 arasında üretkenliğin, yıllık %1.7 artmasına rağmen, 1945-1963 arasında yıllık %3.5'e çıktığını ve 1963'te toplam ulusal gelirin 1938'tekinin 2.5 katı olduğunu hesapladı. Aynı zamanda, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki bu büyüme savaş öncesindeki türden tekrarlanan krizlerden daha az etkilendi. Ayrıca, 'Altın Çağ' olarak

iktisadî büyüme çoğu ülkede iktisadî plânlamanın gelişmesi ve ekonominin devlet tarafından düzenlenmesinde artışla ve 1970'lerde Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın %40'ı ve %50'si arasında olduğu hesaplanan kamu harcamalarındaki ciddi artışla bağlantılıydı. Bu dönüşüm sonucunda 1960'ların sınıfsal yapı ve sınıfsal ilişkiler açısından önemli sonuçlar içeren 'refah kapitalizmi' ve 'karma ekonomiler' ortaya çıktı.

Hem Rowntree hem Booth'un araştırmalarına göre yoksulluğun en önemli iki sebebi düzenli istihdamın olmaması ve uzun süreli hastalıkların maliyetleriydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist toplumlarda işçi sınıfının hayat koşullarındaki iyileşmelerin kaynağı tam istihdamın sürdürülmesi ve ulusal sağlık hizmetlerinin gelişmesidir (fakat bu hizmetler ABD'de daha yetersiz düzeydedir). Tam istihdamın yanı sıra işçi sınıfının gelir düzeyinin artması ve -üst sınıfın geçerliliğini hiçbir zaman sorgulamadan onayladığı- ekonomik güvence düzeyinin belirli ölçüde sağlanması hizmetçiler sınıfını neredeyse tamamen ortadan kaldırdı; başka bir sınıfa bu eziyetli bağımlılık biçiminden kurtulma⁸ Avrupa'daki işçi sınıfının 20. yüzyılda sağladığı en büyük kazançlardan biridir.

Ayrıca, bir bütün olarak sosyal hizmetlerin sınıfsal farklılıkların azalmasında sadece ekonomik sonuçlarından kaynaklanır görünenlerden çok daha büyük etkiye sahip olduğu söylenebilir. Tawney'nin (1952: 248) ifadesiyle:

Sağlığı bozucu hayat koşulları, düşük eğitim düzeyi, ekonomik güvencesizlik gibi. .. maruz kalan sınıfları maruz kalmayanlar karşısında sürekli dezavantajlı koşullara iten belirli berbat ve ezici engeller vardır. Hayatî önemde bu engelleri büyük ölçüde azaltan ve zamanla tamamen ortadan kaldıracak ve kaldırabilecek belirli hizmetler vardır... Bu dinamik unsurların eşitliğe katkısı, açıkçası, tüm nüfusu kapsamasa bile, ilişkili yaklaşık 40 milyon nüfus içinde her bireye yıllık hizmet sunumundan kaynaklanabi-

adlandırdığı 1950-1973 arasında 16 kapitalist ülkedeki verimlilik düzeyinin önemli ölçüde hızlandığını gösteren Maddison'a (1982: 96) bakınız.

⁸ Marx *Kapital*'in I. Cildinde Britanya'da 1861'de 1 milyonun oldukça üzerinde hizmetçinin sayısındaki kapsamlı artışın açıkça sınıflar arasında -bir uçta zenginlik ve lüksün, diğer uçta yoksulluk ve köleliğin yoğunlaştığı- büyüyen ayrışmayı gösterdiğini tespit eder.

lecek olandan ve toplam maliyet içinde paylarına düşenden daha büyüktür.

Sosyal hizmetler hem bütün yurttaşların temel hayat koşullarını eşitlemeye hizmet eder hem de herkes tarafından kullanıldığında hizmet standardını artırma eğilimindedir. Bazılarının iddia ettiği gibi, sosyal hizmetlerin genişlemesinden orta sınıfın en az işçi sınıfı kadar kazançlı çıktığı doğru olabilir, fakat önemli bir sonuç, ücretsiz tıbbî bakım standartlarının bu türden bir bakımın sadece yoksullar ve muhtaçlara sağlandığı dönemdekine göre oldukça artmış olmasıdır. Britanya’da, sınıfsal farklılıklar daha dirençli ve aşılması güç olsa da, 1944 Eğitim Yasası’nın sonucu olarak eğitim alanında sağlanan benzer bir ilerlemeye rağmen, toplumdaki daha zengin grupların yararlandıkları büyük (ve gelişmekte olan) bir özel eğitim sektörünün varlığı özellikle diğer Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında kamusal hizmetin standardını yükseltme konusunda daha az güçlü bir dürtü olduğunu göstermektedir.

Son 40 yıldır Britanya’da ve diğer kapitalist toplumlarda işçi sınıfının maddî koşullarındaki genel ilerlemenin kaynağında, zenginlik veya gelirin sınıflar arasında –ayrıca sosyal hizmetlerin genişlemesini mümkün kılan– radikal bir yeniden bölüşümünden ziyade, büyük ölçüde, ulusal gelirde hızlı büyüme olduğu söylenebilir. Ayrıca, bu daha zengin toplumlarda bile yoksulluk büyük ölçüde sürmektedir. Bununla beraber, yoksulluğun sınıflar arası ilişkiler açısından önemi 19. yüzyıldakinden ve 20. yüzyılın ilk 10 yılındakinden oldukça farklıdır. O zamanlar tüm alt sınıfta yoksulluk çok yaygındı ve kapitalist iktisadî sistemin sınırları içinde hızla ortadan kaldırılabileceği beklenmemekteydi. Yoksulluk toplumdaki bir sınıfı diğerlerinden belirgin bir biçimde ayırmakta ve aynı zamanda bir isyan hareketine yol açmaktaydı. Günümüzün gelişmiş kapitalist ülkelerinde bu türden yoksulluk büyük ölçüde azalmıştır. Yoksulluk artık daha az yaygındır ve nüfus içindeki belirli gruplarla, örneğin kamusal yardımlara muhtaç yaşlılar, belirli meslekler veya gruplardaki teknolojik ilerlemenin etkisiyle artık çalıştıkları alanlar önemini yitirmiş işçiler ve düşük ücretli çalışanlar, (belirgin biçimde ABD’de) bazı etnik gruplar, bazı ülkelerde göçmen işçiler ve işsizlerle sınırlıdır –fakat onlar, nüfusun önemli bir oranını (bazı örneklerde %25’ini) oluşturmalarına rağmen,

genellikle radikal bir sosyal hareketin temellerini sağlamayacak ölçüde izole, örgütsüz veya heterojenlerdir. Bu yoksullaşmış grupların durumu 50 yıl öncekine göre nispeten yüksek bir hayat standardına sahip işçi sınıfının çoğunluğunun durumuyla belirgin bir karşıtlık içindedir.

Daha önce kısaca incelenen burjuvalaşma tezinin olgusal temeli esasen hayat standartlarındaki bu iyileşmeye ve bedensel olarak çalışanların ve beyaz-yakalıların bazı kesimlerinin göreceli ekonomik konumlarındaki değişimlere dayansa da, ayrıca sınıfsal sistemin dönüşümünde sosyal hareketliliğin etkileri de ilişkilidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sosyologlar sınıfların içindeki değişimler kadar sınıflar arasında sosyal hareketliliği de araştırdılar ve çoğu sınıfsal ayrışmaları azaltan bir faktör olarak sosyal hareketliliğe büyük önem vermektedir. Bazı temel çalışmaların bulguları⁹ şöyle özetlenebilir: Sosyal hareketlilik genelde tüm modern sanayi toplumlarının ekonomik gelişmeleri sonucunda artmıştır, fakat bu artışın kaynağında büyük ölçüde meslekî yapıdaki değişimler, yani beyaz yakalı ve uzman mesleklerin genişlemesi ve bedensel mesleklerde daralma vardır. Sınıflar arasında nispeten sınırlı bireysel geçişler vardır ve Miller'a (1960: 59) göre sosyologların meslekî ve toplumsal konumdaki somut geçişleri içeren ve bir toplumdaki akışkanlığın 'dikey hareketlilik'ten daha iyi bir göstergesi olabilecek 'düşey hareketlilik' düzeyine daha fazla dikkat etmeleri gerekir.

İkinci bir önemli özellik, çoğu sosyal hareketliliğin birbirine yakın toplumsal düzeyler, örneğin işçi sınıfının üst tabakası ile orta sınıfın alt tabakası arasında gerçekleşmesidir. Aile servetinin aktarılmasıyla kapitalist sınıfın yeniden-üretimi (Bottomore and Brym, 1989), farklı sınıflardan bireylerin ekonomik ve toplumsal seçkinler içindeki bir konuma ulaşma fırsatları (Heath, 1981: 77) ve belirli seçkin mesleklere gelebilme üzerine araştırmaların gösterdiği gibi, kapitalist bir toplumda işçi sınıfından üst sınıfa geçiş oldukça

⁹ Britanya'da Glass vd. (1954) tarafından yapılan ilk kapsamlı ulusal araştırma sonraki bazı araştırmalar için bir model sağladı ve (çeşitli değişikliklerle) 25 yıl sonra Oxford sosyal hareketlilik araştırmasında (Goldthorpe, 1980) uygulandı. Bazı uluslararası karşılaştırmalar Lipset ve Bendix (1959), Miller (1960) ve çok daha yakın bir dönemde Heath (1981: 7. Bölüm) tarafından yapıldı.

sınırlıdır. Nitekim Britanya'daki büyük firmaların yöneticileri üzerine bir araştırma (Copeman, 1955) onların yarısından çoğu kariyerlerine ailelerinin iş bağlantıları avantajıyla başlarken, bir başka %40'ın toprak sahibi ailelerden, uzman meslek sahibi olan ve benzer toplumsal konumlardaki ailelerden geldiklerini göstermiştir. Benzer şekilde, üst düzey devlet memurları üzerine bir araştırma, 1930'lardan beri toplumsal istihdam alanının bir ölçüde genişlediğinin işaretleri olsa bile, bunların %30'nun üst ve üst-orta sınıf ailelerden, diğer %40'nın orta sınıfın ara düzeylerinden ve sadece %3'nün yarı-vasıflı veya vasıfsız işçi ailelerinden geldiğini göstermiştir (Kelsall, 1955). Fransa'da üst düzey kamu çalışanları üzerine araştırmam İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki reformlardan sonra bile *Ecole Nationale d'Administration* üzerinden üst düzey devlet memurluğuna geçebilenlerin % 65'inin üst ve üst-orta sınıftan, %28'inin orta sınıfın ara düzeylerinden ve % 7'sinin çiftçi ve vasıflı işçi ailelerinden geldiğini gösterdi (Bottomore, 1952).

Bazen Amerikan toplumunun (kültürel ve toplumsal anlamda) görece 'sınıfsızlığı'nın belirli ölçüde Avrupa ülkelerindekinden daha yüksek sosyal hareketlilik oranına sahip olmasıyla açıklanabileceği varsayılmıştır. Fakat bu kabul (hâlen tam olarak keşfedilmemiş ve yerleşilmemiş bir kıtada coğrafi hareketliliğin önemli bir bileşen olduğu ve küçük mülk sahipliğinin yaygınlaşmasının eşitlikçi ideolojiyi pekiştirdiği) 19. yüzyılın ilk yarısı için geçerli olabilse de, uluslararası karşılaştırmalar daha yakın zamanlarda ABD'nin bedensel mesleklerden bedensel olmayanlara hareketlilik veya seçkinler sınıfına katılma bakımından fazlasıyla yüksek bir sosyal hareketlilik oranına sahip olmadığını göstermiştir (Lipset and Bendix, 1959; Heath, 1981: 7. Bölüm). Heath (1981) özellikle uluslararası karşılaştırmaların içerdiği doğal güçlükleri ve alternatif analiz yöntemleriyle nasıl farklı bulgulara ulaşılabileceğini araştırır. Ona göre, bütün modern sanayi toplumlarında meslekî yapıdaki değişimlerle bağlantılı olarak seçkinlere katılma ve bedensel mesleklerden bedensel-olmayanlara nispeten yüksek bir hareketlilik oranı varken, kapitalist ülkeler arasında (hem en yüksek hareketlilik oranlarına sahip 'yeni' ve daha sosyalist ülkeler, hem de en düşük oranlara sahip daha muhafazakâr ve faşist yönetim dönemlerini yaşamış ülkeler dâhil) çok büyük olmasa da anlamlı

farklılıklar bulunurken, Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerde özellikle seçkinlere katılma ve beyaz-yakalı mesleklere (sonraki bölümde ele alacağım) yüksek geçiş oranları mevcuttur.

Kapsamı sınırlı da olsa somut sosyal hareketlilik düzeyi ve daha 'açık' ve akışkan bir toplumda yaşama hissi işçi sınıfını iki şekilde etkilemiştir. İlk olarak, Hilferding'in (1910) daha alt düzeylerdeki beyaz-yakalı işlere girenlere referansla belirttiği gibi, toplumsal hiyerarşide ilerleme ihtimali bireysel tutkuları harekete geçirir ve sınıfsal dayanışma duygusunu zayıflatır (bkz. 1. Bölüm) ve sınıf bilinci hakkında –4. Bölümde ele alınacak– soruları arttırır. İkinci olarak, meslekî yapıdaki değişimlere 'örgütlü' ve 'refah' kapitalizmi çağında kapitalist üretimin gelişmesi ve neticede orta sınıfın oranı artarken işçi sınıfının büyüklüğünü giderek azaltan memurluğa, (hem kamusal hem özel sektördeki) teknik ve uzman mesleklere doğru büyük ölçekli hareketlilik yol açmıştır. Genel sürecin oldukça tipik bir örneği olan Britanya'daki değişimleri¹⁰ inceleyen Routh'a (1980: 45) göre, 1911-1971 arasında (ve 1945'ten beri oldukça hızlı bir biçimde) nüfus içinde uzman meslek sahibi insanlar, işverenler ve yöneticilerin oranı %14'den %23.5'e, büro çalışanlarının oranı %5'den %14'e yükseldi ve usta-başılar ve bedensel olarak çalışanları kapsayan grubun oranı %81'den %63'e (1980: 5, rakamlar yaklaşıktır) ve 1979'da da %54'e düştü (1980: 45). Günümüzdeki gelişmiş kapitalist ülkelerin çoğunda işçi sınıfı nüfusun %50'sinden azını içermektedir. Bu durum Marx'ın ve daha sonra 1930'lara kadar birçok Marksist'in "nüfusun 'büyük çoğunluğu' olarak işçi sınıfı bir toplumsal devrim gerçekleştirecektir" beklentisinden oldukça uzaktır.

19. yüzyıl sonlarından beri Marksistler ve diğer sosyal bilimciler (ve hatta Marx; bkz. 1. Bölüm) tarafından kabul edilmesine rağmen, orta sınıfın büyümesi sadece 1950'lerden itibaren sınıfsal sistemi araştıranların temel ilgi-konusu hâline geldi ve orta sınıfın kompozisyonu, toplumsal konumu ve siyasal ilişkileri farklı yorumların ve birçok tartışmanın konusu oldu. Söylenilecek ilk şey, orta sınıf oldukça heterojen ve farklılaşmış olduğu için, çoğu sosyal bilimcinin orta sınıflardan çoğul olarak söz etme ve –bazen

¹⁰ Yine de ülkeler arasındaki bazı önemli farklılıklar Routh (1980: 9-12) tarafından kısaca tartışılmıştır.

kafa karıştırıcı biçimde 'sınıflar'a (örneğin alt-orta sınıf'a) işaret edilebilse bile— gerçekte orta sınıfı oluşturan farklı kategorileri 'statü grupları' olarak tanımlama eğiliminde olduğudur. Bilhassa Weber'in (sınıf, statü ve gücü içeren) analitik şemasındaki tek unsura dayanan bu eğilim Mills'in Amerikalı beyaz yakalıları araştırmalarında (1951) açıktır ve bu araştırma, onun çalışmasında bir ölçüde gözlendiği gibi, oldukça farklılaşmış bir orta sınıfın skalasının bir ucundaki farklı seçkin gruplarla ve diğer ucundaki bedensel olarak çalışanların üst kesimleriyle (vasıflı veya 'varsıl' işçilerle) bir araya geldiği bir statü grupları hiyerarşisi olarak bir tabakalaşma sistemi anlayışına yol açabilir.¹¹

Başka sosyal bilimciler Weber'in statü kavramını farklı biçimlerde kullanırken esasen orta sınıfı hem işçi sınıfından hem de kapitalist (veya üst) sınıftan ayırt edebilecek sınırları belirlemeye çalıştılar. 'Sınır problemi' üzerine araştırmalarda sınıfsal yapıyla ilişkili oldukça çeşitli açıklamalar vardır ve özellikle daha Weberci veya daha Marksist yaklaşıma sahip olanlar arasında ciddi fikir ayrılıkları yaratmıştır.¹² Lockwood dikkate değer bir araştırmasında (1958) memurlar ve bedensel olarak çalışanlar arasındaki farklılıkları üç faktör, yani iş konumu, piyasa konumu ve statü konumu bağlamında tanımlamak için ayrıntılı bir Weberci yaklaşımı kullandı ve "çok geçmeden 'sınıfsal konum' teriminin sadece piyasa konumunu değil iş konumunu da içerecek biçimde anlaşılması durumunda, memurlar ve bedensel olarak çalışanların çoğu örnekte aynı sınıfsal konumu paylaşmadıklarının açık hâle geleceği" sonucuna ulaştı (1958: 280). Piyasa konumunu vurgulayan ve bedensel olarak çalışanlar ile beyaz yakalıları arasındaki sınıfsal farklılıklar konusunda benzer bir sonuca ulaşan Giddens (1973), esasen benzer bir yaklaşımı benimsemesine rağmen, bir bütün olarak sınıfsal sistem hakkında, mülkiyete sahip olma veya olmanın sınıfsal konumun temel kategorileri olduğunu iddia eden daha Marksist-Weberci bir yaklaşım geliştirdi.

Orta sınıf ve işçi sınıfı arasındaki sınıra ilişkin Marksist açıkla-

¹¹ Ayrıca Weberci kavramlardan çok veya az etkilenen diğer yaklaşımları incelemeyi sürdüren Abercrombie ve Urry'nin (1983: 15-17) tartışmasına bakınız.

¹² Genel bir yorum için, bkz. Abercrombie and Urry (1983: 2. ve 5. Bölüm).

malar iki ana yönde ilerledi.¹³ Bir teorisyenler grubu orta sınıfın veya büyük bir kısmının 'proleterleşme'sini merkezî bir tema olarak aldı. Daha önce 1930'lardaki ekonomik kriz ortamında çeşitli yazarlar (örneğin Corey, 1935; Klingender, 1935) tarafından ileri sürülen bu tez, daha sonra yeni bir orta sınıf tipi olarak 'hizmet sınıfı' üzerine analizinde "onun üyelerinin çoğunluğu gerçekte mülksüzdür" ve bu yüzden "hizmet sınıfı hayat tarzı bakımından büyüyen işçi sınıfına daha yakındır ve sınırları işçi sınıfınıninkiyle birleşme eğilimindedir" diyen Renner (1953) tarafından geliştirildi. Orta sınıfın proleterleşmesinin bir başka yönü Braverman (1974) tarafından, kapitalist üretimdeki –henüz tam olarak araştırılmayan– değişimlerin bir sonucu olarak büro işinin 'vasıfsızlaşması' üzerine tartışmasında vurgulandı.

Proleterleşme araştırmaları çoğunlukla iktisadî değişimlere yoğunlaştı ve bu türden değişimlere orta sınıfta yeni toplumsal ve siyasal tutumların oluşmasının eşlik edip etmediği veya bunun muhtemel olup olmadığı sorusu ihmal edildi. 'Proleterleşme' tezini reddeden ikinci Marksist düşünürler grubu arasında ve özellikle Poulantzas'ın (1968, 1974) çalışmalarında bir sosyal sınıfın şekillenmesinde ideolojik ve siyasal faktörlere ekonomik ilişkiler kadar önem verildi. Poulantzas'ın ana tezine göre "hem geleneksel hem de yeni orta sınıfı içeren orta sınıf (küçük burjuvazi) işçi sınıfından keskin bir biçimde ayrılan farklı bir sınıftır". Fakat bu tez, Poulantzas'ın oldukça sınırlayıcı işçi sınıfı tanımıyla birlikte, kendi değişen sınıfsal yapının siyasal içerimleri analizinde –4. Bölümde ele alınacak– birçok problem yaratır. Proleterleşme tezini reddeden diğerleri bazı örneklerde uzman ve yönetici personelin konumuna yoğunlaşarak ya da kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında üyeleri 'çelişkili sınıfsal mevkie' işgal eden bir ara tabaka bulunduğunu öne sürerek (Wright, 1978) orta sınıf grupların kendine has özelliklerini farklı biçimlerde dikkate aldılar.

Bu araştırmalar orta sınıfın üst katmanları ile kapitalist sınıf arasındaki ilişkiyi ve yeni egemen sınıf tipi içinde bir araya gelme düzeylerini sorgulamaya yol açtı. Abercrombie ve Urry'ye (1983: 8. Bölüm ve Sonuç) göre kapitalizmdeki sonraki gelişmeler sonu-

¹³ Bkz. Abercrombie ve Urry'nin tartışması ve referansları (1983: 4. ve 5. Bölüm).

cunda hem sermayenin hem de emeğin nedensel etkileri zayıflarken, (Renner'dan farklı biçimde tanımladıkları vasıfsız beyaz yakalı çalışanlar kategorisinden ayırdıkları) 'hizmet sınıfı'nın nedensel etkileri arttı; ve bu sınıf "sermayenin kavramsallaştırma, kontrol ve yeniden-üretim işlevlerini ele geçirir, kendi içine yoğunlaştırırken", "kapitalist sınıfın sınıfsal konumu dönüştü ve işlevleri hizmet sınıfınıninkilerden bir ölçüde ayırt edilemez hâle geldi... Sınıfsal oluşum süreci artık giderek daha fazla hiyerarşik olarak düzenlenen eğitim sertifikalarının dağılımının bir ürünüdür" (1983: 153). Bu tez Touraine'in (1971) mülkiyetin egemen sınıfa üyeliğin kriteri olmaktan çıktığı ve "yeni egemen sınıfın bilgi ve belirli bir eğitim düzeyi temelinde tanımlandığı" yeni 'sanayi-ötesi toplum' analizindeki teziyle benzerdir. Fakat bu tez, ekonomik hayata egemen olan büyük şirketler üzerindeki kontrolde aile servetinin muazzam gücünü sergileyen günümüzdeki kapitalist sınıfa ilişkin araştırmalar bağlamında tartışılabilir ve tartışılmıştır (Scott, 1982; Bottomore and Brym, 1989).

Bu ekonomik tahakkümün siyasal sonuçlarını 4. Bölümde ayrıntılı olarak açımalsak da, bu noktada bazı ön tespitler yapabiliriz. Orta sınıfın bir parçası olarak 'hizmet sınıfı' topluma egemen olmadan kapitalist sınıfın yerini almaz, ne de kapitalist sınıfla önemli düzeyde birleşir. Orta sınıf hayatî çoğu iktisadî ve toplumsal birimin (kamu kuruluşları ve özel kuruluşlar, servet yönetiminin) idaresi ve düzenlenmesinde önemli bir rol oynamasına rağmen, işleri esasen bir başka yerde alınan kararların uygulayıcısı olarak tâbî bir konumda gerçekleştirir. Bununla beraber, bir bütün olarak orta sınıfın büyümesi başka iki şekilde önemlidir. İlk olarak, orta sınıf sivil toplumun çeşitliliğini arttırır ve her ne kadar kapitalist sınıfın yukarıdan sınıf mücadelesi daha az etkili hâle gelse bile, sınıf-temelli politikanın etkisini esasen işçi sınıfının zararına azaltma eğiliminde yeni siyasal etkinlik biçimlerine yol açar. İkinci olarak, bunun kaynağında ayrıca bir ölçüde orta sınıfın büyük bir kısmının genellikle, ekonomik ve toplumsal konumları yüzünden, kapitalist ekonomik düzeni desteklemeleri vardır. Marx'ın bu konuya ilişkin kısa referanslarından birindeki yorumuna göre, sürekli büyüyen orta sınıflar "bütün ağırlıklarıyla işçi sınıfına yüklenir ve aynı zamanda en üstteki 10.000'in sosyal güvenliğini ve gücünü artırırlar" (bkz. 1. Bölüm). Benzer şekilde

Mosca, kendi seçkinler teorisi çerçevesi içinde, 'siyasal sınıf'ın veya yönetici seçkinlerin toplumun yönetiminde hayatî önemde bir unsur olan (fiilen tüm 'yeni orta sınıfı' içeren) bir alt-seçkinler topluluğuyla yakından temas içinde olduğunu, bu yüzden "bir siyasal organizmanın istikrarının bu ikinci tabakanın ulaştığı ahlâk, zekâ ve etkinlik düzeyine bağlı" olduğunu gözler (Bottomore, 1964: 11).

Gelişmiş kapitalist toplumlardaki bu sınıfsal sistemin doğası açıkça –başka yönlerini daha sonra araştıracağım– oldukça tartışmalı bir husustur. Şimdilik, bu husustaki anlayışımı çeşitli yorumlara ilişkin önceki analize dayanarak özetleyeceğim. Sürekli değişim süreci içinde olan bu sınıfsal sistem aşağıdaki temel özelliklere sahiptir:

- (1) Aile serveti ve şirket gücü sayesinde sürdürülen, ekonomiye hükmeden büyük ve çoğunlukla çokuluslu şirketlerin büyümesinin bir sonucu olarak bazı açılardan her zaman-kinden güçlü bir egemen kapitalist sınıf mevcuttur. Bununla beraber, başka açılardan, devletin ekonomiye müdahalesinin artması, kamu mülkiyetinin sınırlı da olsa genişlemesi ve büyük ölçüde artan kamu harcamaları kapitalist sınıfın egemenliğini (farklı ülkelerde değişen derecelerde) kısıtladı ve bütün bu faktörler önemli kaynakların kapitalist kazanç alanından ve birikim sürecinden çekilmesine yol açtı ve söz konusu gelişmelerin çoğunluğu işçi sınıfı partilerinin kapitalist toplumu değiştirmeyi veya dönüştürmeyi hedefleyen sürekli çabaları sayesinde sağlandı.
- (2) Orta sınıf sayısal olarak sürekli büyüdü ve sonuçta toplumsal ve siyasal önemi arttı. O, bununla beraber, (kamusal ya da özel girişimler ve kuruluşlarda kendi işine sahip olma veya başkasının işinde çalışma, gelir düzeyi, mülkiyet sahipliği ve eğitim düzeyine göre farklılaşma gibi nedenlerle) sosyal sınıfların en heterojenidir –ve baskın eğilim, normalde (bazen 'refah kapitalizmi', 'karma ekonomi' veya 'sosyal piyasa ekonomisi' gibi kavramlarla nitelendirilen) kapitalist piyasa ekonomisini kabullenme ya da destekleme olmasına rağmen, çeşitli ve değişken toplumsal ve siyasal yönelimler tarafından şekillendirilir.

(3) Yakın dönemde işçi sınıfının nüfus içindeki sayısal oranı düştüğü için bazı eski Marksistler ve diğer sosyalistler “İşçi sınıfına elveda” (Gorz, 1982) dediler. Bununla beraber bu yorumun ‘yeni bir işçi sınıfı’nın ortaya çıkışı ve 1945’ten beri Batı Avrupalı toplumların çoğunda sosyalist ve işçi sınıfı partilerin artan siyasal etkileri konusundaki tartışmaların yanı sıra, bizzat değişen ‘sosyalizm’ anlayışları dikkate alınarak incelenmesi gerekir.

20. yüzyılda kapitalizme sosyalist alternatif, kapitalist sınıfsal sistemde de gözlendiği gibi, ilk olarak Rusya’da ve 1945’ten sonra diğer Doğu Avrupa ülkelerinde, Çin’de ve başka yerlerde kuruldukları ve evrildikleri şekliyle sosyalist toplumların izledikleri tarihsel sürecin ana unsur olduğu kompleks bir değişim süreci yaşandı. Bu yüzden sonraki bölümü sosyal sınıfın ve genelde sosyal tabakalaşmanın oluşma süreçlerinin birçok yönüne ışık tutan kapsamlı tartışmalara yol açan bir konuya, bu toplumlarda sınıf ve sınıfsızlığın analizine ayırdık. Bu tartışmalar 1980’lerin sonlarında Doğu Avrupa’daki çalkantılı değişimler sonucunda ortaya çıkan koşullarda yeni bir önem kazanmıştır.

3.

BÖLÜM

SINIF, SINIFSIZLIK VE SOSYALİZM

Marx'a göre modern kapitalizm "son antagonist üretim süreci biçimi" olacaktır ve onun *Felsefenin Sefaleti*'ndeki (1847) ifadesiyle:

İşçi sınıfının özgürleşmesinin koşulu tüm sınıfların ortadan kalkmasıdır... İşçi sınıfı kendi gelişim süreci içinde eski sivil toplumun yerine sınıfları ve aralarındaki uzlaşmaz çelişkileri ortadan kaldıracak bir birliği geçirecektir.

SSCB'nin, yüksek düzeyde sanayileşmiş kapitalist bir ülkede meydana gelmeyen bir devrim gerçekleştirmesine rağmen, yine de Marx'ın öngördüğü türden, kapitalizmin yıkılmasının ardından ortaya çıkacak bir toplum, yani en azından hiçbir sınıflar hiyerarşisi ve bir sınıfın diğerleri üzerinde hiçbir tahakkümü bulunmaması anlamında bir sınıfsız toplum olduğu iddia edildi. Bu iddia esasen üretim araçlarının özel mülkiyetinin ortadan kalktığı gerçeğine dayanmaktaydı. SSCB'de sosyal bilimciler sınıfsız bir toplumun toplumsal ve siyasal temellerini nadiren analiz etmeye çalıştılar ve uzunca bir süre, özellikle 1930'dan sonra 'sınıfsızlık' ve 'eşitlikçilik' arasında keskin bir ayırım geliştirmek için epeyce uğraştılar. Eşitlikçilik bir "küçük burjuva sapma" olarak suçlandı ve Stalin döneminin Sovyet Ansiklopedisinde "sosyalizm ve eşitlikçilik hiçbir ortak yana sahip değildir"¹ diye yazılmaktaydı.

¹ Britanya'daki ilk sosyalistlerden birine göre, aksine, "eşitlikçiliğin olmadığı

Eşitlikçiliğe bu ideolojik saldırı önemli ölçüde 1930'ların başlarında Sovyet yöneticilerin politikalarındaki bir değişiklik, yani ücret artışı ve maaş farklılıklarıyla bağlantılı ve özelde yüksek vasıflı işçiler, bilim insanları ve teknisyenlere, işletme yöneticilerine ve entellektüellere ciddi malî teşvikler sunan değişimle örtüşmekteydi. Bu politikalar İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonra da devam etti ve neticede SSCB'deki kazanç gelirleri arasındaki mesafe neredeyse kapitalist ülkelerdeki kadar büyüktü. 1953'te yapılan bir hesaplama göre sanayide vasıfsız bir işçinin yıllık geliri 3500-5000 ruble arasında, önemli bir fabrika yöneticisinininki 80.000-120.000 ruble arasında idi. Dolayısıyla, en üst gelirler en alttaki gelirlerin yaklaşık 25 ya da 30 katıydı. Muhtemelen bu fark o dönemde çoğu kapitalist ülkede vasıfsız bir işçinin geliri ile fabrika yöneticisinin geliri arasındaki farktan nispeten daha düşük olmasına rağmen, vergilerin SSCB'deki gelir basamakları üzerindeki etkileri daha büyüktü, zira Sovyetler Birliği'nde gelir vergisi hızlı artmıyordu ve bütçe gelirlerinin büyük bir kısmı gıda ve giyim gibi kitlesel tüketim mallarından geldiği için bir bütün olarak vergi oranı düşmekteydi. 1943'te veraset vergisinde kademeli uygulamanın kaldırılması, eğitim ve konutta daha üst sosyal tabakalara tanınan ayrıcalıklar, özel küçük işyerleri açılması, araba ve diğer kıt malları edinme hakkı tanınması ve ödüller, primler ve yıllık ödenekler gibi diğer faktörler bu gelir eşitsizliklerini artırdı.

Gelir farklılıklarını artırma politikası bir dereceye kadar 1930'lardaki hızlı sanayileşmenin talepleriyle ve daha sonra savaşın ve savaş-sonrası yeniden yapılanma döneminin ihtiyaçlarıyla açıklanabilir. Fakat bunun her şeyi açıkladığını düşünmüyorum; bu açıklama belirli bir doğruluk payı içerse bile, temel sanayileşmenin ve yeniden yapılanmanın tamamlanmasıyla daha büyük eşitsizlik eğiliminin yavaşlaması veya tersine dönmesi beklenebilir. Sonraki bir araştırmada (Yanowitch, 1963) aslında bunun gerçekleşmekte olduğu ileri sürüldü. Yanowitch 1956'dan sonra bazı politika önerilerinde asgarî ücretlerin artırılmasının vurgulandığını tespit etti ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi 22. Kongresi'nin programındaki gelecek 20 yıl içinde "en yüksek ve en düşük gelirler arasındaki uçurumun hızla azaltılması gerektiği" vurgusunu

aktardı. Yanowitch (artık nispeten daha fazla ve kolay ulaşılabilen) Sovyet istatistiklerinden hareketle ücret farklılıklarının 1956'dan sonra önemli ölçüde azaldığını hesapladı; örneğin 1930'ların başlarında mühendis ve teknik personelin ortalama kazançları bedensel çalışanların kazançlarının iki buçuk katından fazlayken 1960'da sadece iki katıydı. Yanowitch şu sonuca ulaşır: "1956 sonrası döneme ücret oranlarında vasfa dayalı farklılıkların azalması, asgarî ücretlerde önemli artışlar ve parça başı sisteminin öneminin azalması damgasını vurmuştur".

Kapsamlı ve sistematik araştırmaların yokluğunda detaylı ve kesin bir tablo sunmak –imkânsız değilse de– zor olmasına rağmen, Doğu Avrupa'daki diğer sosyalist ülkelerde gelir farklılıkları muhtemelen benzerdi ve herhangi bir evrede çok belirgin eşitsizlik durumu olmasa da, bu ülkeler de benzer bir gelişim sürecini yaşadı. Yine de bu noktada sosyalist ve kapitalist ülkeler arasındaki temel bir farklılığın vurgulanması gerekir. Sosyalist toplumlarda gelir dağılımı sadece kazanç gelirlerini yansıtmaktaydı ve nüfusun herhangi bir kesimi için kapitalist toplumda üst sınıfın zenginliğinde bu türden önemli bir rol oynayan servet birikiminden ve mirastan gelen önemli bir kazanç geliri ihtimali yoktu.

Sovyetler Birliği'nde ve daha sonra diğer sosyalist toplumlarda ekonomik eşitsizliklerin yeni bir sınıfsal sistemin geliştiğinin işareti olmadığı görüşünü destekleyen hususlardan biri buydu. Benzer görüşte olan Fransız bir Sovyet toplumu araştırmacısına (Gordey, 1952) göre:

Bazı insanlar bu derin ücret farklılığını esas alarak Sovyet toplumunda gerçekte sınıfların ortadan kalkmadığı sonucuna ulaşma eğilimi sergileyebilirler... Bana Sovyetler Birliği'nde Batılı ülkelerde var oldukları biçimiyle sınıfların bulunmadığı iddiası geçerli görünmektedir. Sovyetler Birliği'nde zenginliğe, katı engellere dayalı sınıfsal önyargılar, bir sınıfın tabandan genişlemesine örgütlü direnç ya yoktur ya da ebediyen ortadan kalkma sürecindedir. Yaygın eğitim, otoritelerin başlangıçta daha düşük konumdakilere toplumsal ilerleme fırsatları sunmayı bolca teşvik etmesi –bütün bunlar isabetli bir biçimde 'sınıfsız toplum' olarak terimleştirilebilecek bir nihai sonuca işaret etmektedir... Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nde sınıfların bulunduğunu veya bulunmadığını iddia edebilmek için, her halükârda alt sınıfın üyelerine üst sınıfların fazlasıyla açık olduğunun ve ayrıcalıklı konumların

belirginleşme, katılaşma veya özellikle miras kalma eğilimi içermediğinin kabul edilmesi gerekir.

Bazı sosyologlar ayrıca sosyalist ülkelerde sosyal sınıfların kapitalist toplumlardakini andıran bir biçimde var olmadıkları görüşünü benimsedi. Parkin'e (1971, 5. Bölüm: 147) göre sosyalist toplumların ödüllendirme sistemi "Batılı örüntüye dayalı dikotomik bir sınıf modeli olarak sunulamaz, çünkü sosyalist ülkelerde bedensel ve bedensel-olmayan konumlar arasındaki 'uçurum' daha az belirgindir". Ayrıca beden emekçileri sınıfında daha fazla dikey hareketlilik fırsatı vardır (Parkin, 1971: 148). Fakat öte yandan, beyaz yakalı aydınlar sınıfı ve meslekî yapı içindeki diğer gruplar arasında belirgin bir sınır vardır. Komünist Parti'yle ittifak içinde olan ve oluşum hâlindeki yeni bir egemen sınıf olarak görülebilecek aydınlar sınıfı her türden ekonomik ve toplumsal ayrıcalığa sahiptir. Bununla beraber, aydınlar sınıfı kapitalist toplumlardaki üst sınıflardan esasen büyük ölçüde kapalı ve toplumsal olarak dışlayıcı bir grup olmaması bakımından ayrılır. Neticede, sınıfsal çizgilerde daha az normatif farklılaşma ve örneğin kapitalist koşullarda var olan bir 'işçi sınıfı alt-kültürü'nün çok az kanıtı vardır. Parkin şu sonuca ulaşır:

mevcut sosyalist ödül sisteminin eşzamanlı bir resmini çektiğimizde 'yeni sınıf' ile toplumun diğer kesimleri arasında belirgin bir toplumsal sınırı tespit edebiliriz. Dolayısıyla, bunu bu sınırlı anlamında bir sınıfsal sistem olarak almakta haklı olmamız gerekir. Öte yandan, aynı sistemin artzamanlı bir resmini çektiğimizde bu sınırın –alttan 'yeni bir sınıfa' sürekli geçiş anlamında– oldukça geçirgen olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu açıdan bakıldığında 'sınıfsızlık' tezi daha fazla inandırıcıdır (1971: 158).

Benzer bir görüş Weselowski (1979) tarafından Polonya toplumu üzerine araştırmasında ortaya konuldu: Weselowski araştırmasında, farklı toplumsal gruplar ve tabakalar arasındaki çıkar çatışmaları kadar statü farklılıklarının da devam ettiğini kabul ederken, yeni bir egemen sınıfın şekillenmekte olduğu fikrini tartışır.

Başka sosyal bilimciler, bu görüşler karşısında, Sovyetler Birliği'nde ve ardından diğer sosyalist ülkelerde yeni bir sınıfsal sistemin veya belirgin bir hiyerarşik düzenin yaratıldığını öne sürdüler. Djilas (1957) 'hukukî mülkiyet' ve 'fiili sahiplik' ayrımı yapar ve

daha sonra Hegedüs (1976: 7. Bölüm) Sovyetler Birliği'nde ikinci anlamında "üretim araçlarına sahip", Komünist Parti'nin lider kadrolarını içeren ayrı bir toplumsal grubun ve ayrıca 'devlet kapitalizmi' olarak betimlenebilecek bir toplum tipinde eski burjuvaziyi andıran yeni bir sömürücü sınıfının oluşturduğu bir ekonomik plânlama ve yönetim aygıtının ortaya çıktığını göstermek için bu ayrımı açıkladı. Benzer biçimde, Konrad ve Szelényi (1979: 145) Macar deneyimi ışığında şu tespiti yaptı:

erken dönem sosyalizmin toplumsal yapısı rasyonel yeniden bölüşüm ilkesi korunarak organize oldu. Sosyalist ekonominin dayandığı rasyonel ilkeyi esas aldığımızda bunu sınıfsal ve gerçekte dikotomik bir yapı olarak görmemiz gerekir. Bir kutupta bölüşümü düzenleyen, evrim hâlindeki bir entellektüeller sınıfı, diğer tarafta toplumsal artıyı üretmesine rağmen üzerinde hiçbir tasarruf hakkına sahip olmayan bir işçi sınıfı vardır.

Bununla beraber, Konrad ve Szelényi toplumdaki herkesin bu gruplardan birine ya da diğerlerine geçemeyeceğini ve tıpkı kapitalist toplumlarda olduğu gibi "nüfusun her zaman büyük bir kesiminin orta tabakaya geçebilmesi gerektiğini" belirtir. Onlar kitaplarının sonraki (12.) bölümünde bölüşümü düzenleyenler ile işçi sınıfı arasında bir çıkar çatışması olduğunu, bu çatışmanın gündelik bilinç düzeyinde net olsa bile açıkça dile getirilemediğini, kendini açıkça formüle edilmiş sınıfsal çıkarlar biçiminde göstermediğini düşünürler.

Bununla beraber, sosyalist ülkelerdeki birbirinden açıkça ayırt edilebilir bu grupların –özellikle bir tarafta bölüşümü düzenleyenler veya bürokratların, diğer tarafta sanayi işçilerinin– Marksist veya diğer teoriler çerçevesinde isabetli bir biçimde sınıflar olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı sorunu önemini sürdürmektedir. Çoğu sosyal bilimci bu türden tanımları reddederken, aynı zamanda bu toplumların eşitlikçi ve sömürüden uzak olma anlamında 'sınıfsız' olduklarını kabul etmemiştir. Onlara göre merkezî önemde özellik tek partili devletin nüfusun diğer kısmı üzerinde uyguladığı tahakkümdür; Ossowski'nin ileri sürdüğü gibi (bkz. Elinizdeki kitap, 1. Bölüm) siyasal otoritelerin sınıfsal yapıyı etkin bir biçimde değiştirebildikleri yerlerde sınıfları üretim araçlarıyla ilişkilerinin belirlediği gruplar olarak gören Marx'ın ve diğerlerinin sınıf yorumlarından epeyce uzaktayız demektir. Bu farklılık özetle

“bürokrasi, ‘bölüşümü düzenleyenler’ veya ‘*hâkim sınıf*’ siyasal gücü elinde bulundurduğu için üretim araçlarının ‘gerçek sahipleri’dir, onlar öncelikle üretim araçlarının sahibi oldukları için egemen veya yönetici bir sınıf değildirler” biçiminde ifade edilebilir.

Bu yüzden, sosyalist toplumların yapısında giderek daha fazla vurgulanan özellik, siyasal gücün totaliter araçlar sayesinde muhalefeti dışlayan ve kuralları dikkate almayan tek bir partinin elinde yoğunlaştığıdır.² Dolayısıyla, Hilferding (1940, 1941) Sovyetler Birliği’ni bir ‘totaliter devlet ekonomisi’ olarak tanımlar ve Marksist tarih anlayışını devlet gücünün modern ekonominin gelişimine eşlik eden büyümesi ve “tarihsel olarak önemli bütün toplumsal süreçlerin kademeli olarak bilinçli devlet iradesine tâbi kılınması” ışığında yeniden değerlendirir. Başka sosyal bilimciler ve bilhassa Raymond Aron Batılı demokratik kapitalist ülkelerde seçkinlerin çoğulluğu *ile* sosyalist toplumlarda hâkim olan tek bir grubun bütün kültürel ifade biçimleri üzerinde az çok tam kontrol kurmanın yanı sıra hem ekonomik hem de siyasal gücü elinde toplayan birleşik seçkinler arasındaki zıtlığı ortaya koymak için seçkinler teorilerinden (bkz. elinizdeki kitap, 1. Bölüm) belirli unsurlar alır.

Muhtemelen içinde yeni bir sınıfsal sistem tipinin ortaya çıktığı, yeni bir hiyerarşik toplum biçiminde seçkinlerin tam hâkimiyeti konusundaki bu görüşlere karşı, bazen, yönetici grubun kendini verasetle hiçbir şekilde veya yok denecek kadar az yeniden-ürettiği, aksine tüm halka açık ve ulaşılabilir bir kesim olduğu öne sürülmüştür. Yüksek sosyal hareketlilik oranı ve hareketlilik konusunda ciddi engeller olmaması gerçekte çoğu kez sosyalist ülkelerde sosyal sınıfların (veya nispeten kapalı grupların) fiilen ortadan kalkmakta olduğunun bir kanıtı olarak görüldü. Bununla beraber, bazı araştırmalara göre sosyalist ülkelerde bedensel mesleklerden bedensel-olmayan mesleklere genel hareketlilik oranı daha yüksek görünmesine rağmen, bu olgu büyük ölçüde sanayileşme sonucunda değişen meslekî yapıyla açıklanabilir (Heath, 1981: 206-207). Yine köken olarak bedensel mesleklerden gelen-

² Toptancı bir ideolojinin, bu ideolojiye bağlı tek partinin, oldukça gelişkin bir gizli polisin ve üç tekelci kontrol türünün –kitle iletişim araçları, operasyonel silahlar ve ekonomik olanlar) dâhil her türden organizasyonundamgasını vurduğu totaliter rejimlerin tanımı için, bkz. Friedrich (1969).

lerin seçkinlere katılması özellikle bazı sosyalist ülkelerde yüksekti ve şüphesiz devrim sonrasının ilk evrelerindeki rejimlerin benim-sedikleri politikalarla desteklendi, aynı zamanda bu hareketliliği sınaî gelişme kolaylaştırdı, fakat sonraki bir evrede bu hareketlilik oranı düştü. Parkin'e (1971: 150-151) göre Doğu Avrupa'da yöne-timdeki komünist partilerin teknik ve uzman niteliklere sahip yüksek eğitimlileri içeren beyaz yakalı seçkinlerden gelen üyeleri istikrarlı bir biçimde artan oranda uzun bir 'proletersizleşme' sü-recinden geçti ve "toplumsal ve maddî olarak avantajlı konumları ve bu yüzden Komünist Parti'yle yakın bağlantı içinde olmaları aydınlar sınıfının egemen sınıf olarak öne çıkmasını pekiştirir görünecektir". Bu yorum daha sonra Konrad ve Szelényi (1979) tarafından geliştirilen argümana oldukça yakındır.

Her ne olursa olsun, yüksek hareketlilik oranları sınıfların ol-madığını göstermez; aksine, meslekler ve toplumsal konumlar arasında bireylerin büyük ölçekte süregiden hareketlilikleri varsa, (esas amaç temel ihtiyaçları karşılayabilmek olduğunda bile) bu hareketlilik nispeten 'açık' ve muhtemelen kademeli olarak tasfi-ye olabilecek bir sınıfsal yapının varlığını gerektirir. Muhtemelen sosyalist ülkelerde bir 'sınıfsızlık' türü yerleşirken daha önemli olan faktörler bedensel mesleklerdekilerin daha üst kademelere geçmesi, toplumsal gruplar arasındaki kültürel farklılıkların azal-ma eğilimi ve eğitime ulaşma eşitliğini sağlamak için tasarlanan sosyal politikalar, genel sağlık hizmeti, tam istihdam, düşük mali-yetli konutlar ve ulaşım da geniş kapsamlı kamu hizmetleri, boş zaman faaliyetleri ve diğer alanlardı. Bununla beraber, bu türden önlemler iktisadî ve siyasal gücün yoğunlaşmasını ve her türden ayrıcalığın bu toplumları Stalinist dönemde baskı ve terörle yöne-ten hâkim grupta toplanmasını azaltmadı. 1950'lerden itibaren, kademeli olarak, sistemde değişiklikler empoze etmeye başlayan ve doruğuna 1980'lerin sonlarındaki kitlesel ayaklanmalarda çı-kan muhalif gruplar oluştu.

İlk değişimler 1950'lerden itibaren üretim araçlarında 'devlet mülkiyeti'nin aksine 'toplumsal mülkiyet' olarak adlandırılan temelde işçilerin özyönetimi uygulamaya başlamalarıyla (Broekme-yer, 1970; Széll, 1988: 104-111) ve bir merkezî plân çerçevesinde kendi işi olan girişimciler, üreticiler ve tüketiciler arasında sosya-list piyasa ilişkilerinin devreye sokulduğu Yugoslavya'da ortaya

çıktı. İlk 20 yılda sürekli olarak geliştirilen ve değiştirilen bu yeni sistem, muhalif partiler bulunmamasına rağmen, hem iktisadî olarak yüksek birikim ve gelişme oranlarını yakalamada hem de siyasal olarak Doğu Avrupa'daki diğer herhangi bir ülkeden daha açık, daha demokratik ve daha 'sınıfsız' bir toplum yaratmada oldukça başarılıydı. Fakat ülkede 1970'lerden itibaren ekonomik zorluklar ve siyasal gerilimler artarken Yugoslavya içindeki sayıları artan ve açık sözlü eleştirmenlere göre özyönetim hâlâ yeterince gelişmemişti ve yönetici grup ve halk arasındaki uçurum varlığını sürdürmekteydi. Dolayısıyla, hem Stojanović (1973) hem Golubović'e (1986) göre Yugoslavya'da o zamana kadar başarılan şey tüm toplumu içeren kapsamlı bir özyönetim (ya da kendini yönetim) sistemi olmayıp, aksine "devletin 'toplumsal mülkiyet'i hiçbir meşruluğa sahip olmadan kullanması ile toplumsal mülkiyetin parçalanmasının gözlenebilir bir biçimi olarak [iktisadî] girişimler düzeyinde 'grup mülkiyeti' arasında dolanan bir 'melez sistem'dir" (Golubović 1986: 23). Golubović'e göre (1986: 36) Komünist Partinin tek parti yönetiminden 'partisiz' bir sisteme dönüşümün işareti olarak alınan Komünistler Birliği'nin Yugoslav versiyonunun öncü rolü, karakteristik *egemenlik* ilişkileri (siyasal seçkinlerin diğer tabakalar ve bireyler üzerindeki hâkimiyeti) ve *sömürü* ilişkileri (toplumun bir kesimi artı ürünün kullanımına karar verme konusunda özel imkânlarla sahipken, toplumsal değerleri üretenlerin bunlar üzerinde bağımsız kontrol hakkından yoksun olması) sürdüğü (veya yeniden canlandığı) için, Yugoslavya'da sınıflı bir toplumun varlığından söz edilebileceğini gösterir. Bu yüzden, çok partili sisteme geçiş yönünde gelişen bu hareket (Doğu Avrupa'daki başka ülkelerdeki gibi) farklı çıkarları içermesine rağmen, bu hareketlerden bazıları kapitalist bir sınıfsal sistemi yeniden kurmaya niyetli görünmektedir. Öte yandan, sosyalistlerin amacı (artık sabit bir egemen seçkinler grubunun bulunmadığı koşullarda) tüm sınırlılıkları ve zorluklarına rağmen "varlığını sürdüren ve uygulanabilirliğini kanıtlayan" özyönetim pratiğini genişletmek ve daha etkili kılmaktır. Sıradan işçilerin uzman durumuna gelmeden şirketler ve kurumları yönetebildikleri, dolayısıyla bunun topluma siyasal duyarsızlığı aşabilme umudu aşıladığı görülmüştür (Széll, 1988: 113).

1960'lardan beri diğer sosyalist ülkelerde birçok reform hare-

keti ortaya çıktı ve 1980'lerin sonlarında Doğu Avrupa'da, Sovyetler Birliği dâhil, siyasal ve iktisadî kurumların ve sınıfsal yapının bir 'eritme potası' olduğu açıldı (Bottomore, 1990). Bazı hareketler Yugoslav sistemin önceki evrelerinden etkilenmesine rağmen, bu sistemden esasen özyönetim projesinden ziyade 'piyasa sosyalizmi' fikrini aldılar. Dolayısıyla, 1968'de Macaristan'da uygulanmaya başlayan Yeni İktisadî Mekanizma doğrudan merkezi plânlamanın yerine daha piyasa-yönelimli bir ekonominin dolaylı düzenlemelerini geçirdi ve ayrıca 'ikincil ekonomi' içinde hızla gelişen özel girişime karşı daha hoşgörülüydü (Hare *et al.*, 1981). Diğer sosyalist ülkelerde 'komuta ekonomileri' farklı derecelerde zayıfladı ve finansal ve malî önlemlerle bir 'dolaylı plânlama' tipine geçildi.

Reformlar Doğu Avrupalı toplumların siyasal yapılarının hızla dönüştüğü 1989 sonlarında doruğuna ulaştı. Bu olaylar isyanlarda karşı çıkılan tabakalaşma sisteminin doğasına ışık tutmaktadır. Bütün bu hareketlerin mücadele ettiği şey, kendini yeniden üreten bir seçkinler grubunun siyasal diktatörlüğü ve kişisel özgürlüğün –örneğin seyahat, kanaatlerini ifade, hükümet politikalarını eleştirme veya siyasal muhalefet oluşturma, politika oluşturmaya etkin katılım haklarının– yokluğu; dolayısıyla, ekonominin performansından ve hayat standartlarından hoşnutsuzluk bu hareketlerin yoğunluğuna önemli ölçüde katkıda bulunsa da, bir bütün olarak süreç, uygun biçimde, halkın demokratik haklar için mücadelesi olarak betimlenebilir. Dolayısıyla, bu açıdan, önceki mevcut tabakalaşma tipi, seçkinler teorisi bağlamında en uygun biçimde, totaliter bir sistem içinde birleşik bir seçkinler grubunun tüm nüfus üzerindeki egemenliği olarak anlaşılabilir. Bu tabakalaşma tipi –sadece siyasal güçten veya bir totaliter sistemin kendine has özelliklerinden ziyade üretim araçlarına sahiplik vurgulandığında– yeni bir yönetici sınıf içeren bir sınıfsal sistem olarak değerlendirilebilir; fakat bu vurguda toplumsal yapıları kalıcı bir biçimde Leninist ve hatta daha Stalinist kavramlar ve pratiklerin damgasını taşıyan bu toplumların kendine has birçok özelliği göz ardı edilir.

Aynı zamanda, daha önce tartıştığım araştırmaların sergilediği gibi, bu tabakalaşma sistemi, kapitalist sınıfsal yapı gibi, kendine özgü bazı karakteristiklerin yanı sıra birçok karmaşık ve muğlak

yöne sahipti. Konrad ve Szelényi'nin gözlemlediği gibi, bir kısmı kuşkusuz yönetici sınıfla yakın ittifak içindeyken, bir başka kısmı giderek daha fazla muhalif hareketlere yönelen 'orta tabaka'nın miktarında istikrarlı bir artış vardı; ve 1980'lerin sonlarında görünürlük kazanan farklı bir dizi toplumsal ve siyasal tutum gelişti. Fakat bu toplumlarda ayrıca, bazı araştırmacıların işaret ettiği gibi, genel sosyal politikalardan, bedensel/bedensel-olmayan ayırımının öneminin azalmasından ve yönetici grubun sivil toplumdaki, meslekî temelde veya diğer gruplar temelinde belirli bir statüyle bağlantılı talepleri formüle edebilecek her türden birliği bastırmasından kaynaklanan 'sınıfsızlık'la ilişkili unsurlar vardı. Sosyalist toplumlar üzerine farklı bütün analizler, bana göre, onların tabakalaşma sistemlerinin, bazı önemli benzerliklere rağmen, sınıfsal yapıları veya seçkinlerin yeterince gelişmemesi bakımından diğer toplum tipleriyle doğrudan karşılaştırılmalarını mümkün kılan bazı biricik özelliklere sahip olduklarını göstermektedir. Bu toplumların büyük ölçüde *kendine has* varlıklar görülmesi gerekir ve artık tüm gelişim evrelerinin son noktasına gelmiş toplumların tarihsel-sosyolojik bir araştırma açısından özellikle ilginç ve önemli bir yönü, onların başlarda bilhassa baskıcı bir diktatörlükle sonuçlanan bir insanî özgürleşme ve eşitlik projesini uygulamaya çalışırken içinden geçtikleri süreçler ve koşullarla bağlantılıdır. Sovyet rejimini savunanlar –üst tabakanın ayrıcalıkları, siyasal diktatörlük ve şiddete dayalı yönetimin uç noktaya çıktığı– Stalinist dönemi bir tarihsel sapma olarak nitelediler ve 'kişilik kültü' olarak adlandırılan şeyin ürünü olarak gördüler. Fakat bu bir açıklama olarak görülemez. Bizzat kişilik kültürünün açıklanması gerekir ve bu açıklama, ortaya çıktığından beri Marksistler ve diğer sosyalistlerin sınıfsız bir toplumun doğası hakkındaki bütün beklentileriyle çeliştiği için daha da zorunlu ve acildir. Bir açıklama Max Weber'in başlarda varsaydığı çizgilerde karizmatik liderlerin ortaya çıkışları için elverişli toplumsal koşullar ifade edilerek yapılabilir. Sovyetler Birliği örneğinde devrim sırasında geçmişten ani kopuş gibi özelliklere ve ekonomik açıdan geri bir ülkenin hızlı sanayileşmesinin yol açtığı otorite ve disiplin ihtiyacının ortaya çıkardığı gerilimlere işaret edilebilir. Veya, Aron'un "(sınırlı anlamında bütün iktisadî girişimlerin kamu mülkiyeti ve yönetimi altında olduğu) bir 'sınıfsız toplum' zorunlu olarak gü-

cün büyük ölçüde siyasal ve sınaî liderlerin elinde yoğunlaşmasına yol açar" iddiasında ve Ossowski'nin "siyasal güç artık bütün sanayi toplumlarında, özellikle sosyalist ülkelerde oldukça önemli hâle gelmiştir, siyasal seçkinler, bizzat bu sistemin bir ürünü olmaktan ziyade, tabakalaşma sistemini biçimlendirebilir ve dönüştürebilirler" iddiasında yapıldığı gibi birleşik seçkinlerin lehine olan daha genel koşulları araştırabiliriz.

Bu fikirler Marx'ın mülk sahipliği, sosyal sınıflar ve siyasal güç arasındaki ilişki konusundaki anlayışından, ayrıca modern toplumlarda sınıfsal sistemin nasıl gelişeceği konusundaki açıklamalarından oldukça farklıdır. İktisadî gelişmede ve sosyal hizmetlerin sağlanmasında hükümetin faaliyetlerinin büyük ölçüde genişlemesi, oldukça örgütlü ve güçlü siyasal partilerin gelişmesi ve modern iletişim araçlarının sağlayabileceği etki: hepsi toplumda –siyasal ve askerî liderleri, üst düzey memurlar ve önemli iktisadî girişimlerin idarecilerini kapsayan– *yönetici seçkinler* ile mülkiyet sahipliğine ve diğer tabakalaşma biçimlerine dayalı sosyal sınıflardan bir ölçüde bağımsız halk kitlesi arasında temel bir ayrışmayı yerleştirecek biçimde işledi. Bu ayrışmanın oldukça sıkı bir biçimde yerleştiği Sovyetler Birliği'nde –siyasal yöneticiler köken olarak devrimci, sıradışı katı bir organizasyona sahip bir partiye mensup oldukları ve ayrıca tamamen kuşatıcı bir ideolojiyle birbirleriyle bağlı oldukları için– durum oldukça karmaşıktır, çünkü yönetici seçkinlerin bağlı oldukları öğreti bu türden bir olguyu kabulü veya sorgulamayı engeller.

Bununla beraber, 1980'lerin sonlarında gerçekleşen kapsamlı değişimlerden kaynaklanan bir başka temel sorun daha vardır: bu toplumlar gelecekte nasıl gelişeceklerdir ve hangi yeni sosyal tabakalaşma türlerinin ortaya çıkması muhtemeldir. Olayların gidişatını ayrıntılı olarak veya herhangi bir kesinlikte öngörmek için hâlen çok erken olmasına ve kuşkusuz ülkeler arasında dikkate değer farklılıkların ortaya çıkma ihtimaline rağmen, bazı ana eğilimler en azından zaten belirgindir. Polonya'da yeni rejim bir sosyalist piyasa ekonomisini değil, aksine girişimleri kapsamlı olarak özelleştirmek ve kapitalist dünya ekonomisiyle tam olarak bütünleştirebilmek için Uluslararası Para Fonu'nun dayattığı kredi koşullarını kabulün yansıması olan basit bir piyasa ekonomisini uygulamaya soktu. Bu politikanın ilk sonuçları ciddi fiyat artışları,

nüfusun çoğunluğunun hayat standartlarında düşüş, artan işsizlik ve açları doyuracak çorba dağıtılan aşevlerinin kurulmasıydı. En kötü etkilerden bazıları uzun vadede bir ölçüde hafifletilebilse de, mevcut politikalar herhangi bir sınırlama olmadan sürdürüldüğünde bunun sonucu, kuşkusuz, zenginlik ve yoksulluğun oldukça aşırı uçlarının yer aldığı tipik bir kapitalist sınıfsal sistem olacaktır. Yeni politikalar muhtemelen daha dikkatli ve kademeli olarak uygulanmasına ve 1968'den beri gerçekleştirilen daha önceki reformlarla daha organik bir bağ içinde bulunmasına rağmen, Macaristan'daki genel eğilim benzer görünmektedir. Demokratik Alman Cumhuriyeti örneği biricikti, zira onun gelecekteki görünümü büyük ölçüde iki Almanya'nın yakında gerçekleşecek yeniden birleşmesi tarafından belirlenecektir; en muhtemel sonuç, Batı Alman sermayesinin Doğu Almanya'yı hâkimiyeti altına alması, büyük miktarda işsizliğin ortaya çıkması ve bir kapitalist sınıfsal sistemin yeniden oluşmasıdır. Yine de karşı-dengeleyici bazı faktörler vardır, bunlardan dikkat çekici olan Doğu Almanya'da yeniden doğan Sosyal Demokrat Parti'nin gücü ve Batı Almanya'daki güçlü kardeş partiyle yakın bağlantılarıdır.

Yugoslavya'da ve Sovyetler Birliği'nde durum henüz değiştiğim ülkelerdekinden oldukça farklıdır. Yugoslavya'da hâlen özyönetim sistemine yaygın bir güçlü bağlılık olmasına rağmen, mevcut iktisadî ve sosyal problemleri bu sistemi gerçekte daha etkin kılarak çözmek isteyenler *ile* bunu merkezî plânlama aygıtını güçlendirerek veya aksine tam bir piyasa ekonomisine daha hızlı geçerek başarmak isteyenler arasında ciddi fikir ayrılıkları vardır. Artık tasarlanan çok partili sistemin ortaya çıkması farklı fikirleri doğrudan ve açıkça savunmayı mümkün kılacaktır ve nihâi sonucun ne olacağını beklemek gerekmektedir. Her halükârda toplumsal mülkiyet ve özyönetim sisteminde temel değişimlere güçlü muhalefet olması muhtemeldir. Yine de, bu sorunlar daha da karmaşıklaşacak, bazı durumlarda ve muhtemelen zaten Yugoslav siyasetinde öne çıkan milliyetçi özlemler ve hareketlerin gelişmelerinin gölgesinde kalacak ve bazı durumlarda ekonomik eşitsizlikle ve sınıfsal yapıyla ilişkili problemlerin bulanıklaşmasına yol açabilecektir.

Benzer şekilde, Sovyetler Birliği'nde temel üretim kaynaklarında toplumsal mülkiyet uygulaması sorgulanmıyor görünmekte

ve mevcut reformlarda sadece doğası bakımından devlet mülkiyetinden farklı (tek başlarına bile oldukça önemli olan) kolektif mülkiyet veya etkin sahiplik biçimlerine doğru değişimler hedeflenmektedir. Dolayısıyla, toprak mülkiyetiyle ilişkili yeni bir yasa bu mülkiyeti merkezî devletten farklı cumhuriyetlere fiilen aktarmakta ve bireylere küçük toprak sahibi, kullanıcısı veya kiralayıcı olma imkânı sağlarken, aynı zamanda devlet çiftlikleri ve kolektif çiftliklerin devam etmesini ve gerçekte insanların kullandıkları toprağın kolektif sahibi hâline gelmelerini hedeflemektedir. Bu yasa 'toprak piyasası'nı ve bu yüzden büyük toprak sahiplerinden oluşan yeni bir sınıfın gelişme ihtimalini dışlamaktadır. Küçük bireysel veya ortak [iktisadî] girişimlerin gelişmesiyle sanayi ve ticaret alanında da benzer gelişmeler yaşanmaktadır ve daha önemlisi, iktisadî faaliyetlerin ve karar almanın devlet plânlama aygıtlarından toplumsal mülkiyet altındaki (muhtemelen gelecekte daha fazla özyönetim unsurunun yer alabileceği) girişimlere geçmesi bir genel plân çerçevesinde farklı düzeylerde dolaylı olarak düzenlenen bir 'sosyalist piyasa ekonomisi' içinde işlemektedir.³ Aynı zamanda Batılı şirketlerle ortak girişimler için projeler vardır, bunlardan en dikkate değer olanı otomobil üretimini artırmak ve günün koşullarına uygun biçimde modernize etmek için Fiat'la yapılan anlaşmadır.

Bu değişimlerin yönü ve sınıfsal yapı açısından nihaî sonuçları henüz açıkça öngörülemez. Bunların çoğu yeniden yapılanma politikalarının ekonomik başarısına ve ayrıca, büyük ölçüde, oldukça farklı ve çatışan politikaların ortaya çıkacağı çok partili sisteme kademeli geçişin siyasal sonuçlarına bağlıdır. Ayrıca, Yugoslavya'da olduğu gibi, daha liberal ve demokratik bir siyasal rejimin ilk sonuçlarından biri, öğretileri ve eylemleri çoğu örnekte ekonomik modernleşmeyle veya sınıfsal sistemle çok az ilişkili olan güçlü milliyetçi hareketlerin hızlı gelişmesi ve geriletici etkilere sahip olabilmeleridir.

Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerin yakın dönem tarihindeki en belirgin şey, bu toplumların sınıfsal veya seçkinler yapılarının temel unsuru olan Komünist Parti aygıtının siyasal diktatörlüğünü

³ Farklı toplumsal mülkiyet biçimlerini ve sosyalist plânlamayla piyasalar arasındaki ilişkiyi bir başka yerde daha kapsamlı olarak tartıştım (Bottomore, 1990: 6. ve 8. Bölüm).

ortadan kaldırmayı hedefleyen hareketlerin bütün insanların demokratik bir sistem içinde temel özgürlüklerini ve eşit yurttaşlar olmalarını sağlamaya çalışmalarıdır. Sovyetler Birliği'nde ve Yugoslavya'da, daha farklı koşullarda gerçekleşen, milliyetçi özlemlerin etkisiyle karmaşık hâle gelen daha kademeli bir süreç benzer karakteristikler sergilerken, Çin'deki demokratik hareket bir süre için şiddetle bastırılmıştır. Fakat demokratik bir düzenin unsurları bir kez sağlandığında, çok geçmeden, bir bütün olarak halk içinde farklı grupların ekonomik konumlarıyla yakından bağlantılı farklı çıkarlar ve amaçlar bulunduğu belirgin hâle gelmeye başlar. Bu toplumlar kapitalist ekonomiye daha fazla geçtikçe (bunun belirgin bir örneği Polonya'dır), esasen sınıfsal çıkarlara dayalı yoğun toplumsal çatışmaların yeniden ortaya çıkma ihtimali artar. Bununla beraber, bazı sosyalist ülkeler daha ziyade Yugoslav öz-yönetim deneyiminden, Mondragon girişiminde geliştirildiği biçimiyle (Thomas and Logan, 1982) 'müşterek üretim' deneyiminden veya Britanya'daki günümüzde mevcut (ekonomik veya toplumsal olarak başarısı bariz olmayan) özel serbest piyasa ekonomisi modellerinden ziyade, özellikle İsveç ve Avusturya gibi daha sosyalist Batı Avrupalı ülkelerden yararlanarak farklı bir yol izleyebilirler. Burada ortaya koyduğum sorular 20. yüzyıl sonlarında sanayi ülkelerinde sınıfsal çıkarın siyasal tezahürleriyle ilişkili daha büyük sorunlar ortaya çıkarır ve sonraki bölümde bunlar daha yakından ele alınacaktır.

4.

BÖLÜM

SOSYAL SINIF, SİYASET VE KÜLTÜR

Sosyalist dernekler, sendikalar, yardımlaşma girişimleri ve ütopyik topluluklarda hayat bulan eşitlikçi hareket 19. yüzyılda kapitalizm gelişirken daha fazla güçlendi. Bu hareket zamanla –kadın hakları için ve ırk ayrımcılığına karşı mücadeleler, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurumu kapatma çabaları gibi– birçok farklı biçim kazanmasına rağmen, onun itici gücü sosyal sınıflar hiyerarşisine karşıtlık olarak kaldı. Kapitalist toplumun sınıfsal sistemi, bireysel başarı ve hakların önündeki temel engellerin, ülkeler içindeki ve arasındaki temel çatışmaların ve ayrıcalıklı azınlıkların siyasal egemenliğinin ürettiği eşitsizliğin ana kaynağı olarak görüldü.

Marx'ın kapitalist toplum analizi sosyal sınıflar ve siyasal kurumlar arasında kurduğu bağlantılar nedeniyle –doğrudan ya da dolaylı– eşitlikçi hareket içinde muazzam bir etkiye sahip oldu. Marx'a göre toplumdaki temel üretim araçlarına sahip olanlardan meydana gelen üst sınıf zorunlu olarak *yönetici* sınıftır; yani, bu sınıf ayrıca siyasal egemenlik araçları olan yasama kurumu, mahkemeler, yönetim, askerî güç ve entellektüel ikna aygıtlarını kontrol eder. Bu egemenliğe çeşitli biçimlerde tâbî olan diğer sınıflar siyasal muhalefetin, yeni toplumsal öğretilerin ve nihayetinde yeni bir yönetici sınıfın kaynağıdır. Bununla beraber, sadece modern kapitalist ülkelerde çatışan sınıfların toplumu sınırları açıkça belirli iki gruba böldüğü bir durum ortaya çıkar: bu gruplardan biri olan işçi sınıfı kendi bünyesinde kayda değer hiçbir önemli

yeni toplumsal ayrışma içermediği için eşitlikçi bir inancı benimser ve sınıfsız bir toplumun kurulması için siyasal mücadeleye girer.

Marx'ın teorisi iki nedenle, yani işçi sınıfının özlemlerini açık ve etkili bir biçimde formüle ettiği ve aynı zamanda toplum ve yönetim biçimlerinin gelişiminin, özellikle bizzat modern işçi hareketinin ortaya çıkışının bir açıklamasını sunduğu için ilgi çekti. Marx'ın araştırmalarını gerçekleştirdiği dönemde yönetimlerin sınıfsal karakteri hızlı sanayileşme süreci içindeki Avrupalı ülkelerde oldukça belirgindi. Zira 19. yüzyılın büyük bir kısmında bu toplumlarda tüm siyasal haklardan sadece mülkiyet sahipleri yararlanabilmekteydi ve devleti "bir bütün olarak burjuvazinin ortak işlerini düzenleyen bir komite" olarak düşünmek nadiren bir abartmaydı. Çoğu Avrupa ülkesinde sadece 20. yüzyılın ilk 20 yılında ve daha sonra bazı ülkelerde nihayetinde genel oy hakkı kurumsallaştı.

Siyasal demokrasi bu türden oldukça yeni bir gelişme olduğu için, Marx kesinlikle iktisadî ve siyasal güç arasındaki ilişkinin bütün içerimlerini dikkate almadığı için suçlanamaz. O en azından genel oy hakkının önemini göz ardı etmez. *New York Daily Tribune*'deki (25 Ağustos 1852) Çartistlerin siyasal programını tartıştığı bir makalesinde şöyle yazar: "İngiltere'de Genel Oy Hakkının kabul edilmesi, bu yüzden, Kıtada bu adla onurlandırılan herhangi bir şeyden çok daha fazla sosyalist bir ölçü olacaktır. Onun buradaki kaçınılmaz sonucu *işçi sınıfının siyasal üstünlüğüdür*".¹ Marx'ın (1871) kimi zaman daha ziyade küçümseyici bir ifadeyle "üç veya altı yılda bir de olsa Parlamentoda halkı yanlış temsil eden yönetici sınıfın üyelerinin karar alma hakkı"ndan söz ettiği doğrudur. Fakat o sözlerine şöyle devam eder: "Öte yandan, Komünün ruhuna başka hiç bir şey genel oy hakkının yerini hiyerarşik atamanın alması kadar yabancı olamaz".² Bu farklı değerlendirmelere yol açan koşullar gerçekte oldukça farklıydı. Marx bir

¹ Marx ve Engels'in Britanya konusundaki yazılarını içeren resmî Komünist koleksiyonun ilk baskılarından açıkça çıkartılan bu makale nihayetinde 1962 tarihli baskıya dâhil edildi.

² Marx yaşıyaydı kendine referansta bulunan, kesinlikle halkın yöneticilerini atamada kullanılan yöntemin 'hiyerarşik otorite' olduğu Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerin durumundan ne kadar rahatsız olurdu?

yandan büyük ölçüde örgütlenmiş bir işçi sınıfı hareketinin seçimlerde kendi güvenilir adaylarını önerebileceği bir ilişkiler durumunu tanımlarken, öte yandan işçi sınıfının kendi adaylarını destekleyebileceği bir yönetimi –Komünü– bu sınıfın sadece burjuva partilerinden birine veya diğerine oy verebileceği önceki bir toplumsal durumla karşılaştırır.

19. yüzyıl sonlarından itibaren kitlesel işçi partilerinin oluşması ve gelişmesi Avrupa'daki zenginler ve yoksullar arasındaki uçurumu azaltma eğilimindeki daha kapsamlı sosyal refah programlarını ve diğer bazı önlemleri kademeli olarak empoze eden daha az veya çok demokratik kapitalist toplumların siyasal hayatında temel bir faktör hâline geldi. Rusya'daki devrim ve ilk sosyalist, sınıfsız bir toplum yaratma girişimi tüm Avrupa'da işçi sınıfı hareketini teşvik etti, fakat ayrıca Avrupa'da eski sosyalist partiler ile yeni komünist partiler arasında bölünmeye yol açtı ve bu bölünme 1920'ler ve 30'larda İtalya, Almanya ve Avusturya'da ve daha sonra iç savaş sırasında İspanya'da faşizmin yükselişiyle telâfisi imkânsız bir zaafa dönüştü.

Buna rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda faşist güçlerin bozguna uğratılmasının ardından Batı Avrupa'daki –hem sosyalist hem komünist– işçi sınıfı partileri her zaman olduğundan güçlüydü ve etkileri ayrıca Asya ve Afrika'daki sömürge halkların ulusal bağımsızlık hareketlerine büyük ölçüde yayıldı ve Çin Devrimi'nden sonra tüm Üçüncü Dünya'da bir dönem daha güçlü hâle geldi. Batı Avrupa'da sosyalist partiler ve kısacası komünist partiler ulusal hükümetlerde önemli bir role sahip oldular ve bu gelişme söz konusu toplumların sosyalist bir yönde daha çok veya daha az hızlı dönüşümlerinin ürünüydü.

Bununla beraber Avrupa işçi sınıfı hareketinin özlemleri İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dünya politikalarındaki iki önemli faktörün kontrolü altındaydı. İlki Amerikan kapitalizminin ezici iktisadî, siyasal ve askerî gücü ve ikincisi 20. yüzyıl başlarından beri hiçbir önemli sosyalist hareketin var olmadığı bir toplumda izlenen politikaları. Önceden belirttiğim gibi, ABD'deki eşitlikçi ideolojinin kaynağında 19. yüzyıl başlarındaki yaygın koşullar –küçük mülk sahipliğinin yaygınlığı, feodal bir geçmişin veya aristokratik bir toplum düzenine ilişkin kollektif tarihsel anıların bulunmaması, sıradışı coğrafî ve sosyal hareketlilik fırsatları– vardı

ve bu koşullar Amerikan toplumunda 19. yüzyıl sonlarındaki açık sınıfsal ayrışmalara rağmen varlıklarını sürdürdü. Bu sınıfsızlık ideolojisi, bazen (1930'larda ve ayrıca 1960'larda) sorgulansa da, etkili bir sosyalist hareketin oluşmasını engelleyecek kadar güçlüydü. Onun başarısına başka bazı faktörler de katkıda bulundu. Sombart *ABD'de Niçin Sosyalizm Yoktur?* (1906) adlı bir erken dönem çalışmasında buradaki temel etkileri hayat standardının yükselmesi ("kızarmış biftek ve elmalı pasta bütün sosyalist ütopyaları boşa çıkarır"), işçilerin toplumsal konumu, demokratik kamusal hayat tarzı ve sınıfsal sınırların herkese açık olması biçiminde sıralar. Fakat başka etkiler de vardı, bunlar arasında siyah Amerikalıların durumu ve sürekli göç dalgaları bilhassa önemliydi. Siyah Amerikalılar Amerikan toplumundaki diğer gruplara göre en düşük gelir düzeyine, en basit ve itaat gerektiren görevlere ve (kısmen kölelik kökenleri nedeniyle) en düşük toplumsal prestije sahip farklı bir Amerikan proletaryası türü oluşturmaktaydı. Bu geniş, nispeten homojen, kolay tanınabilir ve sömürülen grubun varlığı her beyaz Amerikalının, hatta en düşük ücretli işçinin kendini üste çıkaran bir toplumsal prestije sahip olması ve en azından kendini proleter düzeyin üstünde görmesi anlamına gelmekteydi. Çoğu göçmen grup meslekî hiyerarşinin en alt düzeylerine girdiği ve bu durum ülkeye daha önceden yerleşmiş olanların ilerlemelerini mümkün kıldığı için, göçmenler büyük ölçüde benzer biçimde sıradan Amerikalı işçinin toplumsal konumunu yükseltecek tarzda çalışmaktaydı. Fakat ne siyah Amerikalılar ne de herhangi bir göçmen grup toplumun kurulu düzenine radikal meydan okuma anlamında bir proletaryanın oluşmasına ciddi katkıda bulundu. Ve bu yüzden, siyah Amerikalıların ve diğer grupların (özellikle 1960'larda) tüm ekonomik, sivil ve siyasal hakları kazanmak için verdikleri etkin mücadeleleri Avrupa'daki ilk sınıf çatışmalarına benzetmek mümkün olsa da, söz konusu mücadeleler oy kullanma hakkı, çalışma yasaları ve sosyal reformlarla bağlantılı olduğu sürece, amaç bilhassa sadece mevcut toplumda bir yer edinme ve egemen değerlerini benimseme olduğu ölçüde sınıf çatışmalarından tamamen farklıdır.

Yukarıda kısaca bahsettiğim sebeplerle³ güçlü bir sosyalist ha-

³ Bu olgunun daha kapsamlı bir açıklaması ve ilişkili farklı değerlendirmeler

reketin yokluğu ve statü arayışının ağır bastığı⁴ Amerika'nın 'istisnâî durumu'nu ve bir 'eşitlikçi olmayan sınıfsızlık' türünü vurgulayan bir ideolojinin hâkimiyeti (Ossowski, 1963: 7. Bölüm) ABD'nin bizzat sosyalizmin herhangi bir şekilde yayılmasını engelleyecek bir kale oluşturmamasını ve kapitalist bir toplum biçiminden uzaklaşmaya yol açan siyasal rejimleri yıkmak için – ekonomik baskı, iç karışıklıklar veya askerî müdahalelerle– tüm dünyaya (fakat özellikle Latin Amerika'ya) aktif bir biçimde müdahale etmesini mümkün kıldı. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında büyüyen sosyalist hareket diğer toplumları kapitalist çizgilerde yeniden yapılandırmayı hedefleyen büyük miktarlarda ekonomik yardımlar içeren Marshall Plânı'yla kısmen kontrol altına alındı (van der Pijl, 1989: 252-258), fakat Doğu Avrupa'da Sovyet Komünizminin yayılmasıyla aşılması zor ikinci bir engel ortaya çıktı. Stalin yönetiminin son yıllarında giderek daha baskıcı bir siyasal sistemin yeniden kurulması, katı Stalinci rejimlerin Doğu Avrupalı ülkelere dayatılması ve ayrıca Fransa ve İtalya'da İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Moskova'ya daha az veya daha çok tamamen bağımlı olan (ve Fransa'da uzun süredir etkisini sürdüren) büyük komünist partilerin varlığı demokratik kapitalist ülkelerde işçi sınıfı için fazla cazip olmayan bir sosyalizm imajı yarattı, çünkü bu ülkelerdeki sürekli iktisadî gelişme ve devletin artan sosyal refah harcamaları bileşimi zaten işçi sınıfının durumunda kayda değer bir iyileşme yaratmıştı. Gerçekte, bazı sosyologlar 'sosyalizm' sözcüğünün bir otoriter devletler ailesine işaret etme dışında anlamsız bir sözcük hâline geldiğini vurgulayan radikal görüşü benimsediler ve Touraine'e (1980: 11-12) göre:

için, bkz. Weinstein (1967), Laslett and Lipset (1974). Ayrıca, Amerikan radikalizminin diğer bazı yönlerini 1960'lardaki sosyal hareketler bağlamında tartıştım (Bottomore, 1967).

⁴ Hofstadter 'sınıfsal politika' ve 'statü politikası' ayrımı yapar ve statü politikasının temelinin "Amerikan hayatının köksüzlüğü ve heterojenliği, bilhassa olağandışı bir statü elde etme gayreti ve güvenli kimlik arayışı" nedeniyle (1963: 83) bir başka yerdekinden daha kapsamlı ve daha güçlü olduğunu, bu gayret ve arayışın ayrıca 1881-1920 arasındaki 'aidiyet', onaylanan bir statüye ulaşma ve sürdürme mücadelesini şiddetlendiren kitlesel göçlerle açıklandığını öne sürer.

Sosyalizm emek hareketinin teorisiyken dünyanın büyük bir kısmında devlet gücünün adına dönüştü, fakat o öte yandan başka ülkelerde genel bir insanî ilerleme projesini giderek daha az destekleyen belirli kesimlerin çıkarlarının bir müdafaası anlamına da gelmektedir.

Bir tarafta Amerikan kapitalizminin ve çok geçmeden Batı Avrupa'da hızla yeniden canlanan kapitalizmin, diğer tarafta Stalin-ci, daha sonra Doğu Avrupa'daki otoriter-bürokratik rejimlerin temsil ettiği bu iki büyük engele rağmen, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Avrupa'daki geleneksel işçi sınıfı partileri ve sosyalist partiler üyelerini ve etkilerini arttırmayı sürdürdüler, fakat İngiltere bu hususta temel bir istisnaydı (Bottomore, 1984b: 11. Bölüm). Hem Touraine hem de en azından İngiltere'de "sınıfsal kutuplaşmanın İkinci Dünya Savaşı'ndan beri önemli ölçüde zayıfladığını ve artık sadece resmî törenlerin anlamına uygun tarzda tekrarlanan bir retorik teferruatlar olarak kaldığını... İşçi Partisi'nin tarihindeki herhangi bir dönemdekinden daha az bir sınıf partisi (işçi sınıfı partisi) olarak görüldüğünü" ileri süren Hindess (1971: 10) tarafından ifade edilen "işçi sınıfı politikalar ve sosyalist hareket gerilemiştir" düşüncesi (1970'lerin başlarında vurguladığım gibi yeni siyasal hareketlerin sınıf temelli partileri giderek daha fazla sorguladıklarını söylemek mümkün olsa da) kesinlikle abartmadır. Bütün bunlara rağmen, 1980'ler Amerika'nın ekonomik gücünün zayıflamasıyla ve komünist otokrasilerin çözülmeye başlamasıyla Avrupa'da demokratik sosyalist hareketin ciddi yeniden canlanmasına tanık oldu.

1980'lerin sonlarında bazı Avrupalı ülkelerde sosyalist hükümetler iktidarken ve başkalarının iktidara gelmeleri muhtemel görünürken, Avrupa Birliği Parlamentosu'nda sosyalistler açık ara en büyük tek gruptu ve diğer sol kanat gruplarla ittifaklar sayesinde çoğunluk sağlamaları, böylece Avrupa Topluluğu'nun sosyal politikalarını önemli ölçüde şekillendirmeleri mümkündü. Muhafazakâr partileri esasen kapitalist sınıfın ve orta sınıfın farklı kesimlerinin desteklemesi gibi, sosyalist partiler asıl desteklerini işçi sınıfından almayı sürdürdüler; ve bu anlamda Avrupa politikası hâlen kesinlikle sınıf temellidir. Fakat sınıfsal üyelik veya sınıfsal çıkar için açıkça veya dolaylı siyasal kampanyalar ve programlar düzenleme düzeyi, sınıf bilincinin doğası ve düzeyi (ve sınıflar

arasında kazandığı farklı biçimler) ve 'kapitalizm', 'sosyalizm' gibi siyasal kavramların somut içeriği daha fazla analiz edilmeleri gereken oldukça kompleks sorunlar ortaya çıkarır.

Bu türden bir analizin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki sınıf temelli partilerin kapitalist ülkelerde siyasal sahneye hâkim oldukları dönemle başlaması ve günümüzdeki durumlarıyla devam etmesi gerekir. Kapitalist ülkelerde büyük partileri –bir yandan farklı türden muhafazakâr partiler, öte yandan sosyalist, komünist, sosyal demokrat partiler veya emek partilerini– esasen oldukça farklı sınıflar destekledi ve onların politikaları farklı sınıfsal çıkarları yakından yansıtmaktaydı: muhafazakâr partiler özel sermayenin faaliyetlerinin alanını en üst düzeye çıkarmayı, kamu mülkiyetini ve kamu harcamalarını toplumsal huzuru ve yeterli seçim desteğini asgarî seviyede sürdürmeye uygun en üst düzeyde kısıtlamayı ve yüksek gelir ve sermaye kazançlarından alınan vergileri mümkün en düşük düzeyde tutmayı amaçlarken, ikinci türden partiler toplumsal altyapıyla ve sosyal hizmetlerle ilişkili kamu harcamalarını yüksek düzeyde tutmayı, kamu mülkiyetini bazı alanlarda (ve farklı derecelerde) desteklemeyi, ekonomik plânlamayı ve piyasa güçlerini düzenlemeyi sağlayacak araçları (esasen dolaylı olarak) yaratmayı ve oldukça bariz servet ve gelir eşitsizliklerini azaltacak bir araç olarak vergi sistemini kullanmayı hedeflediler.

Peki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal sınıfların politikalarında ne değişti? Bu soruyu en iyi şekilde ilk olarak belirli sınıfların siyasal yönelimleri ve etkilerini ele alarak inceleyebiliriz. Günümüzde sosyal bilimlerde artık ekonomiye hâkim olan kapitalist bir sınıfı açıkça ayırt etmek mümkün olmasa da, yine de onu yarıkalıcı bir 'yönetici sınıf' olarak görebileceğimizi kabul eden önemli bir literatür vardır. Bu iddianın bazı dayanakları vardır: ekonominin kontrolü artık tamamen ve hatta esasen sermaye sahiplerinde değildir, aksine giderek daha fazla uzman yöneticiler ya da Abercrombie ve Urry'nin 'hizmet sınıfı' olarak adlandırdığı kesim tarafından sağlanmaktadır; önemli konumlara gelmede 'meritokratik' bir sistemin genelleşmesi aristokrat ve diğer zengin ailelerin ayrıcalıklarını sınırlandırmış ve demokrasinin gelişmesi belirli bir sınıfın siyasal gücü tekeline geçirmesini imkânsız kılmıştır. Bu iddialar oldukça yaygın olmasına ve genelde kabul görmesine

rağmen sağlam bir biçimde temellendirilmemişlerdir. Birçok araştırma miras kalan aile servetinin ekonomiye egemen olmayı sürdürdüğünü ve meritokratik olduğu varsayılan bu çağda bile yöneticilerin atanmasının ana dayanağı olduğunu göstermiştir.⁵ Genelde, büyük şirketlerde önemli konumlardaki yöneticiler büyük miktarda sermayeye sahiplerdir. Bir demokraside kapitalist sınıfın yönetimi daha kompleks bir meseledir. Bir yandan, hem demokratik siyasal sistemler hem de kimi dönemlerde (veya İsveç örneğinde olduğu gibi uzun süre) iktidara gelen sosyalist partiler günümüzde daha geniş bir seçmen kitlesine hitap etmek ve diğer güçlü siyasal hareketlerle rekabet etmek zorunda olan kapitalist sınıfın doğrudan ve sınırlandırılmamış yönetimini kısıtlamıştır. Benzer şekilde, kamu mülkiyetinin genişlemesi ve kamu harcamalarında artış kapitalist birikim sürecinin işleyebileceği alanı daraltmaktadır. Bu gözlemler esasen Batı Avrupa'ya, daha sınırlı ölçüde (sosyalist parti artık daha güçlü bir siyasal muhalefet hâline gelmesine rağmen) Japonya'ya ve sadece oldukça zayıf anlamda –önceden tartıştığım nedenlerle– oldukça istisnâî durumunu

⁵ Buradaki referanslar için, bkz. Bottomore and Brym (1989). ABD'deki daha önceki bazı araştırmalar (W. Miller, 1962; Baltzell, 1962) farklı dönemlerde, ve Amerikan toplumun varsayılan 'sınıfsızlığı'na rağmen, ekonomik sistemdeki önde gelen konumların baskın biçimde eski yerleşik iş dünyasından ve üst sınıf ailelerden gelen bireyler tarafından işgal edildiğini gösterdi. Genelde meritokratik kadrolar konusunda, zengin ailelerden gelen bireylerin idarî konumlara girmede (ayrıca eğitimde başarı ve toplumsal bağlantılar, ayrıca sermaye birikimi konusunda) her zaman avantajlı oldukları gösterilebilir. *École libre des Sciences politiques*'i Paris'te yeni yönetici seçkinlerin eğitimi ve istihdamları için bir kurum olarak kuran Émile Boutmy'nin ileri görüşlü bir yorumunun üst sınıftan alınmış olması dikkat çekicidir:

Ayrıcalıklar ortadan kaldırıldığında demokrasi otomatik olarak gelmez. Kendilerini adlandırdıkları biçimiyle üst sınıflar çoğunluğun hakkını vermek zorundadır ve siyasal egemenliklerini sadece en yeteneklinin hakkına müracaatla sürdürebilirler... Demokrasinin yönünün prestiji reddedilemeyecek açık ve kullanışlı yeteneklerle, daha üstün niteliklerle inşa edilen ikinci bir savunma çizgisine uygun olması gerekir (25 Şubat 1871 tarihli mektup).

Bu sürecin iş dünyasının liderlerinin yöneticilik okulları aracılığıyla sağlanmasında nasıl işlediğine ilişkin daha yakın dönem bir araştırma için, bkz. Marceau (1989).

sürdüren ABD'ye uygun düşmektedir.

Öte yandan, bu değişimlere rağmen, Batı Avrupa'da ve yine daha ziyade Japonya'da ve ABD'de kapitalist sınıf toplumdaki egemen konumunu sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonrasında egemen konumda olan kapitalizm yanlısı hükümetler ve bir bütün olarak kapitalist sınıf servetlerini ve ekonomideki etkin kontrollerini sürdürmede ve hatta artırmada kesinlikle başarılıydı (Bottomore and Brym, 1989). Dikkate almamız gereken soru siyasal demokrasi koşullarında ve güçlü sosyalist hareketler karşısında bu genel hâkimiyetin nasıl sürdüğüdür.

İlişkili ilk faktör kapitalist sınıfın kendi çıkarlarını kollektif olarak savunma kapasitesidir. 'Kollektif aktörler' kavramı özellikle sınıflara uygulandığında sıkıntılı ve tartışmalıdır (Hindess, 1987: 7. Bölüm; Hindess, 1988: 4. Bölüm) ve her ne olursa olsun, bu türden 'aktörler'in oldukça kompleks toplumsal kendilikler olduklarını kabul etmemiz gerekir.⁶ Sınıfların eylemleri, özelde, önemli analitik problemler ortaya çıkarır (benzer problemler örneğin 'ulusal çıkarlar' ve ulusların eylemleri araştırılırken yaşanır); ve kollektif eylemde bulunma kapasitesi farklı tarihsel ve ulusal bağlamlar kadar farklı sınıflarda da oldukça açık büyük çeşitlilikler sergiler. Bununla beraber, öne sürülebilecek şey, kapitalist sınıfı diğer sınıflardan daha etkin bir kollektif aktör kılma eğiliminde, daha fazla elverişli koşullar bulunduğudur. Bu koşullardan biri, kapitalist sınıfın Mosca'nın kullandığı anlamda aile bağları, benzer eğitimsel kökenler, iç içe geçen kuruluşlar, iş bağlantıları vb. sayesinde üyeleri arasında nispeten yüksek düzeyde etkileşim bulunan bir 'örgütlü azınlığa' benzemesidir ve kapitalist sınıf bu sayede oldukça gelişmiş bir sınıf bilincine ve kendi sınıfsal çıkarları konusunda oldukça net bir farkındalığa sahiptir. Bir başka koşul, kapitalist sınıfın eylemleri koordine edebilecek ve kararları uygulayabilecek geniş (ekonomik ve kültürel) kaynaklara sahip olması veya bunları kontrol edebilmesidir. Büyük öneme sahip olan kitle iletişim araçları genellikle ve giderek daha fazla oranda büyük kapitalist şirketlere ait oldukları için, ekonomik ve kültürel kaynaklar kapitalist sınıfa ayrıca kamuoyunu etkileme, içinde toplumsal ve

⁶ Bu soru daha tam olarak Bottomore tarafından (1975: 6. ve 7. Bölüm) incelenmiştir.

siyasal tartışmaların gerçekleşeceği fikirler ve kabullerin genel çerçevesini belirleme konusunda büyük avantajlar sağlar.

Kapitalist sınıf 20. yüzyılda farklı dönemlerde faşist veya askerî diktatörlükler aracılığıyla baskıcı bir yönetim kurmasına, sendikalar ve radikal hareketlere karşı daha sınırlı ölçüde güç kullanmasına ve birçok kez anti-kapitalist rejimlere (özellikle ABD tarafından) askerî müdahalede bulunulmasına rağmen, artık ne 19. yüzyılda olduğu gibi genel oy hakkını sınırlandırarak ne de olağan koşullarda gerekli olan baskıya dayanarak yönetebilir. Çoğunlukla, İkinci Dünya Savaşı sonrasının demokratik toplumlarında kapitalist sınıf hâkimiyetini esasen Gramsci'nin 'hegemonya' olarak adlandırdığı süreçle (Gramsci, 1929-35, özellikle s. 55-60; Sassoon, 1983), yani kendi hayatî çıkarlarını korurken belirli uzlaşmalar yapmak için yönetilen çoğunlukla ittifaklar kurarak veya en azından onların pasif rızasını kazanarak sürdürdü. Bu yüzden, insanlar kamu harcamalarının artmasını, refah devletini ve hatta hem devletçi ekonomiyi hem de serbest piyasa ekonomisini içeren bir 'karma ekonomi'nin bazı unsurlarını onayladılar. Yine de, kapitalist sınıf bu türden gelişmelerin kapsamını sürekli olarak daraltmaya ve uygun koşullarda kamu harcamalarını azaltmaya, kamu iktisadî teşebbüslerini özelleştirerek sermaye birikimi alanlarını genişletmeye ve tuhaf bir biçimde zenginler üzerinde 'vergi yükü' olarak nitelendirilen şeyi azaltmaya çalıştı. Bu türden bir 'yukarıdan sınıf mücadelesi' 1980'lerde Britanya'daki politikanın belirgin bir özelliğiydi.

Yine de, kapitalist toplumların –ve bilhassa İngiltere'nin– mevcut sorunlarını hegemonik aygıtlarla idare etmek kolay değildir. Bazı ülkelerde kapitalist sınıf içinde önemli ayrışmalar vardır⁷ ve bu ayrışmalar normalde kapitalist iktidarı destekleyen, bilhassa orta sınıf içindeki farklı toplumsal grupların çeşitli iktisadî ve toplumsal çıkarlarıyla bir araya gelerek temel farklılaşmalara yol açabilir ve böylece hükümetin siyasal faaliyetlerini bulanık ve muğlâk kılabilir. Aynı zamanda, kapitalist sınıf üzerinde, gücünü sınırlandırmaya dönük, başka sınıflar tarafından uygulanan sürekli baskılar vardır ve bunlar bazı tarihsel koşullarda –sözgelimi savaş-

⁷ Tekil ülkeler üzerine araştırmalar için, bkz. Bottomore and Brym (1989) ve özelde İtalya örneği (s. 109-139).

ta veya ciddi ekonomik krizlerde– önemli ölçüde azalabilir. Dolaşısıyla, kapitalist sınıfın İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki egemen konumunu sürdürebilmesinde etkili temel bir faktör karşıt veya potansiyel olarak karşıt sınıfların, bilhassa işçi sınıfının zayıf olmasıydı. Fakat bu zayıflığı sadece görelî anlamda anlamak gerekir. Önceden belirttiğim gibi, işçi sınıfı partileri, özellikle Avrupa'da kiler İkinci Dünya Savaşı'ndan beri genellikle üye sayılarını ve oy desteklerini artırdılar, sosyalist hükümetler farklı dönemlerde (ve İsveç'te neredeyse sürekli olarak) iktidardaydı ve sosyalist partiler 1980'lerin sonlarında Avrupa Parlamentosu'nda egemen bir güç hâline geldi. Bu zayıflık büyük kapitalist ülkelerde sosyalist hükümetlerin halkın önemli bir çoğunluğunun bağlılığını uzun süre kazanamaması veya sürdürememesini ya da ekonomide ve toplumun yapısında temel değişimler sağlayamamasını içermektedir. Ayrıca, işçi sınıfı partileri çoğu örnekte giderek daha reformist olma, 'yeni bir uygarlık' yaratma gibi daha tutkulu hedeflerini terk etme ve öğretileri ve programlarından sınıfsal çıkar çatışmalarına açık referansları ayıklama eğiliminde oldular. Bu eğilimin ilk ve en açık göstergelerinden biri Alman Sosyal Demokrat Parti'nin köklü Marksist geleneğinden koptuğu ve 1959'daki Bad Godesberg kongresinde kabul ettiği ve içinde açık bir 'sınıf' ya da 'sınıf mücadelesi' ifadelerine yer vermediği programda bulunabilir.

İşçi sınıfı politikalarının bu evrimini etkileyen birçok faktör vardı. Bunlardan biri, kuşkusuz, sadece sosyalizm fikrinin değil onun hayatî unsurlarından biri olan Marksist düşüncenin de gözden düşmesine yol açan Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa'daki Stalinist dehşet verici sosyalist rejimlerdi. Fakat kapitalist toplumların gelişimine içkin –daha önce işaret ettiğim– başka faktörler de vardı: örneğin (1) bedensel emeğin büyüklüğünde (önce görelî, daha sonra mutlak) azalma, (2) sağlanan ekonomik gelişme düzeyi, (1970'lere kadar süren) tam istihdam, sosyal refah politikalarının genişlemesi sayesinde hayat standartlarının yükselmesi ve (3) vergi sistemi aracılığıyla servet ve gelirin daha makul bir biçimde yeniden dağılımı. İçsel ve dışsal bütün bu faktörler işçi sınıfında belirgin bir sınıf bilincinin gelişimini geciktirme ve siyasal rolünü zayıflatma eğilimindeydi; bu yüzden, sosyalist partiler hemen her yerde diğer toplumsal grupların ek desteğini aramak zorunda kaldılar ve birçok örnekte bu desteği sağlamak için prog-

ramlarındaki sınıfsal çıkarlara ya da sosyalizmin nihaî hedeflerine referansları sınırlandırmanın veya ayıklamanın gerekli olduğu düşünöldü.

Bununla beraber, işçi sınıfının politikalarındaki bu değışimleri abartmamak önemlidir. İşçi sınıfının sosyalist partileri kuvvetle desteklediğı veya bu partilerin kendi sosyalizm anlayışlarında ve sosyalizme nasıl ulaşılabilceğı konusunda birleştikleri bir 'altın çağ' asla olmamıştır. Aksine 20. yüzyılda "hiçbir yerde tüm işçi sınıfının benimsediğı bir sosyalist bilinç olmadığı" (Hilferding, 1941) ve sosyalist bilincin var olduğu bir durumda bile yine de, bu bilincin bilhassa 1920'ler ve 30'larda Almanya'da ve İspanya İç Savaşı'nda gözleendiğı gibi, bazen birbirleriyle trajik sonuçlara sahip çatışmalara giren farklı partiler ve hareketler arasında parçalandığı açıktır. 1945'te çoğu Avrupa ülkesinde sosyalist partiler ve bazı ülkelerde komünist partiler üye sayıları ve oy destekleri bakımından daha önceki bütün dönemlerdekinden daha güçlüydü ve bu gücün kaynağında büyük ölçüde, politikaların oluşturulması üzerindeki etkileri sayesinde, tüm savaş sonrası dönemde refah düzeyinin artmasına ve ekonomik büyümenin sürdürölmesine katkıları vardı. Fakat bu güçleri asla kapitalist sınıfın egemenliğini kökten sarsabilecek veya refah devletinin ileri bir aşamasından (örneğin İsveç'ten) baskın sosyalist bir toplum biçimine belirleyici önemde bir geçiş başarabilecek düzeyde değildi.

İşçi sınıfı partileri belirli zamanlarda bazı dalgalanmalara ve ülkeler arasındaki belirgin farklılıklara rağmen çoğunlukla yaygın desteklerini ve siyasal etkilerini sürdürebilseler de, ayrıca (1) ortaya çıkmasına katkıda bulundukları yeni ekonomik ve toplumsal koşullara, (2) özellikle işçi sınıfının (bilhassa geleneksel emek hareketinin çekirdeğini oluşturmuş kömür madenciliğı, demir-çelik sanayi, demiryolları gibi eski sanayilerdeki) büyüklüğünde azalmaya ve (3) siyasal hayatta merkezî önemde bir faktör olarak ve hatta yeni bir 'orta sınıf' toplum ve kültür türünün inşasında hâkim bir kuvvet olarak görölmeye başlanan orta sınıfın gelişmesine uyum sağlamak zorunda kaldılar. Bununla beraber, gerçekte orta sınıfın siyasal yönelimleri ve eylemleri oldukça çeşitli ve değışmeye açıktır ve bu durum onun bir sınıf olarak oldukça heterojen yapısının yansımasıdır. 1950'lerin başlarında orta sınıfın belirli

kesimleri, Fransa'da Poujadist* küçük esnaf ve zanaatkârlar hareketinde olduğu gibi, bazen siyasal bir güç hâline gelebilse de, hiçbir orta sınıf parti sürekli önemli bir siyasal aktör olarak kurumsallaşamadı. Daha genelde, liberal ve merkez partiler, büyük ölçüde orta sınıfın katmanları tarafından desteklenseler de, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki sınıfsal politikalarda asla önemli bir role sahip olmadılar ve onların etkileri esasen ne muhafazakâr ne de sosyalist partilerin parlamentoda genel çoğunluğa sahip oldukları zamanlarda koalisyon hükümetlerinin kurulmasının gerektiği durumlarda önemliydi. Yakın zamanda, ayrıca, liberal partilerin bu rolünü bazı durumlarda ya yeşil partiler gibi yeni siyasal gruplar ya da az sayıda ülkede varlığını sürdürmekte olan (üye sayıları ve seçim desteği büyük ölçüde azalan) komünist partiler üstlendi.

Orta sınıfın heterojenliği yeterince açıktır ve gerçekte bu yüzden birçok sosyal bilimci onu tek bir sınıf olarak ele almanın uygunluğunu sorgulamış ve orta sınıf teriminin yerine toplumdaki yerlerini sadece ne kapitalist sınıfın ne de işçi sınıfının bir parçasını oluşturmaları değil, aksine kesinlikle 'ortada' veya 'arada' bir konuma sahip olmalarının belirlediği 'orta sınıflar' veya 'ara tabakalar' terimini tercih etmiştir. Orta sınıf içindeki çeşitli kategoriler veya tabakaları eğitsel nitelikler, hayat tarzı, iş konumu, mülkiyet sahipliği gibi özelliklere ve bu unsurların farklı bileşimlerine bağlı olarak oldukça farklı çizgiler içinde ayırt etmek mümkündür. Orta sınıftan insanlar yüksek vasıflı uzmanlar (Johnson, 1972) veya rutin büro işlerinde çalışanlar olabilir (Lockwood, 1958). Onlar küçük girişimciler ve kendi işyeri olanlardan meydana gelen bir küçük burjuvazi oluşturabilirler (Bechhofer and Elliott, 1981: 8. Bölüm); onlar ayrıca kamuda veya özel kuruluşlarda memur olarak, eğitim veya sosyal refah kurumlarında farklı vasıf ve sorumluluk düzeylerinde çalışanlardan oluşabilir. Orta sınıfın bu farklı kesimleri kendi içlerinde (uzman meslek birlikleri ve memur sendikaları gibi) örgütlü gruplar geliştirebilseler de, toplumsal gruptan ziyade kategorilerdir; ve orta sınıfın siyasal yönelimleri, uzman

* 1950'lerde, Fransız popülist politikacı Pierre Poujade'in başını çektiği, ekonomik ve toplumsal değişime karşı çıkan, çoğu yorumcunun aşırı sağcı olarak nitelendirdiği, içinde devrimci-cumhuriyetçi ve muhafazakâr-milliyetçi siyasal eğilimleri barındıran bir hareket (çev. not.).

topluluklara ve sendikalara üyelik kadar mülk sahipliği ve gelir, iş konumu ve eğitim düzeyleri gibi toplumsal yapıdaki farklı kategorilerin özel konumlarından etkilense de, kategoriler arasında olduğu kadar aynı kategori içinde de oldukça değişkendir. 'Orta sınıf radikalizmi' (Parkin, 1968) olarak bilinen bir olgu vardır ve barış hareketi, yeşil hareket, feminizm gibi yakın dönem sosyal hareketlerin kökenlerinde orta sınıf çevreler vardır ve üyelerini büyük ölçüde orta sınıftan toplarlar. Bununla beraber, aynı ölçüde önemli bir olgu, orta sınıftan bireyler ve grupların bazen faşist rejimlere veya askerî diktatörlüklere güçlü destek sağlamalarıdır. Başka durumlarda, orta sınıfın önemli kesimleri güzel sanatlar ve edebiyat aracılığıyla ve sosyal reform hareketlerinde yer alarak, kapitalizm ve sosyalizm arasında üçüncü bir yol ve 'insani yüzlü kapitalizm' arayışı içinde toplumsal hayatta liberal, hatta 'her şeye açık' bir güç olarak hareket etmişlerdir.⁸ Fakat orta sınıfın veya ara tabakanın sürekli olarak siyasal düzende istikrar ve liberalizm üreten bir unsur olduğu kesinlikle iddia edilemez. Aksine, onların siyasal tutumları ve eylemleri oldukça istikrarsız, değişken ve çeşitlidir ve İkinci Dünya Savaşı'ndan beri orta sınıfın gelişimi çoğu kapitalist ülkedeki ekonomik ve sosyal politikalarda yaşanan istikrarsızlıklar ve dalgalanmalarda önemli bir faktör olmuştur.

Yine de bu istikrarsızlık kapitalist sınıfın genel hâkimiyetini zayıflatmamış, aksine esasen işçi sınıfı hareketinin politikalarını etkilemiştir. Orta sınıfın genişlemesinin sonuçlarından biri, nüfusun önemli bir kısmı için basitçe mülkiyet sahipliği değil çeşitli faktörler tarafından da belirlenen, daha az veya daha çok net bir biçimde tanımlanan bir statü konumları çizgisi oluşturacak görünen oldukça çeşitli toplumsal konumların ortaya çıkmasıdır. Bu durum, içinde derin sınıfsal çatışmaların gerçekleştiği bir sınıfsal sistemden ziyade statü tarafından belirlenen bir tabakalaşma sistemi olarak farklı bir toplumsal hiyerarşi anlayışını ima eder. Toplumsal yapıya ilişkin, daha kapsamlı bu orta sınıf perspektif sadece sosyal bilimlerde değil genel toplumsal bilinçte de oldukça yaygındır ve bu yaygınlık çoğu işçi sınıfı partisinin eylemlerinde sınıfsal politi-

⁸ Bloomsbury Grubu'nun toplumsal etkisi hakkındaki bir soruyu Leonard Woolf şöyle cevaplar: o 'hoşgörülü toplum'un yaratılmasına hizmet etmiştir. Yani, muhtemelen karışık bir nimettir, fakat bir eşitler toplumunun yaratılmasından daha az önemlidir.

kaların –terk edilmesinde olmasa bile– öneminin zamanla azalmasında belirli ölçüde rol oynamıştır. Bu önem kaybının herhangi bir somut örnekte başka sebeplerle ortaya çıkması gerekip gerekmediği ve kesin olarak nasıl ortaya çıktığı çözüme kavuşturulamayan açıklanması zor tarihsel bir sorudur. Orta sınıf gelişmesine rağmen işçi sınıfı hâlâ nüfusun büyük bir bölümünü (%50'ye yakını) oluşturmaktadır ve bu sınıfın desteğinin etkin bir biçimde kazanılması –bizzat sosyal demokrat politikaların sınıfsal farklılıklar konusunda ciddi bir farkındalık yarattığı ve sınıfsal oy verme davranışını daha açık bir biçimde şekillendirdiği İsveç'te gözleendiği gibi– sosyalist partilerin uzunca bir dönem iktidarda kalmasını mümkün kılacaktır (Scase, 1977: Sonuçlar). Büyük bir orta sınıfın işçi sınıfı politikaları üzerindeki etkisini orta sınıfın bazı kesimlerinin 'vasıfsızlaşması' ve 'proleterleşmesi' (Braverman, 1974) veya üretimin kapitalist organizasyonunu farklı şekillerde engelleyen teknisyenler ve araştırmacıları içeren bir 'yeni işçi sınıfı'nın ortaya çıkışı hakkındaki tartışmaları dikkate alarak araştırmak mümkündür (Mallet, 1975).

Fakat bu türden iddialar birçok tartışmanın konusu olmuştur.⁹ Modern toplumlarda teknolojik ilerlemeler ve –orta sınıfın büyümesiyle bağlantılı olarak– meslekî farklılaşmalarda artış (önceden tartışılan nedenlerle kapitalist sınıf örneğinde daha az geçerli olsa da) gerçekte büyük sınıfsal toplulukların oluşmasını daha fazla zorlaştırmaktadır. Fakat bu türden toplulukların veya Marx'ın ifadesiyle 'kendi için sınıf'ın oluşması ayrıca başka faktörlerden ve bilhassa siyasal partilerin daha geniş bir kültürel ve sosyal hareketler bağlamında gelişmesinden etkilendi. Max Weber'in (1921) ileri sürdüğü gibi sınıflar "topluluklar değildir, sadece ortaklaşa eylemin muhtemel ve yaygın temellerini temsil ederler" ve bir bütün olarak günümüzdeki sınıfsal sistemi ele alırken cevaplandırılması gerekli temel soru bu ortaklaşa eylem imkânlarının ne kadar değiştiği ve değişmekte olduğu ve hangi sonuçlara sahip olduklarıdır. Bu tema sonraki bölümde, değişen iktisadî ve siyasal koşullarla ve yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkışıyla ilişki içinde ele alınacaktır.

⁹ Onlar örneğin Abercrombie ve Urry (1983: 55-60) ve Mann (1973: Bölüm 7) tarafından eleştirildi. Ayrıca, Fransız ve İngiliz işçiler arasındaki bazı önemli farklılıklar için, bkz. Gallie (1978).

Fakat öncelikle sınıfsal yapının veya Doğu Avrupalı sosyalist ülkelerdeki mevcut farklı sosyal tabakalaşma tiplerinin nasıl evrildiklerini ele almamız gerekir. Stalin'in 1953'teki ölümünden sonra çok geçmeden 'doğrudan merkezi plânlama'nın kademeli olarak gevşetilmesini ve siyasal baskının şiddetini azaltmayı içeren bir reform süreci başladı; fakat daha radikal reform projeleri bastırıldı ve komünist partiler siyasal güç tekellerini korudular. Bununla beraber, 1960'ların sonlarından itibaren reformların hızı arttı ve Sovyetler Birliği'nde önemli değişimlerin başlatıldığı 1985'ten sonra yeniden hızlandı. O zamana kadar reformların esas itici gücü, kontrollü bir 'sosyalist piyasa ekonomisi'nin (örneğin 1950'den beri Yugoslavya'da geliştirilen) unsurlarını uygulamaya sokarak ekonomik karar alma sürecini merkezilikten uzaklaştırmak ve daha ziyade bir 'komuta' mekanizmasının yerine dolaylı ve 'yol gösterici' kontrollere dayalı bir mekanizmaya doğru kademeli olarak ilerleyen bir merkezî plânlama sistemini geçirmektir (Bottomore, 1990: 6. Bölüm). Bu değişimler bizzat merkezi plânlamacıların ve komünist parti yetkililerinin –yani sosyalist toplumlardaki egemen sınıfın veya 'yönetici seçkinler'in– gücünü azaltma ve böylece sınıfsal sistemde daha büyük bir akışkanlık yaratma eğilimindeydi.

Toplumsal hayata daha büyük bir 'açıklık' (*glasnost*) getiren, böylece rejimlere yönelik toplumsal eleştirinin hızla gelişmesini teşvik eden reformların bir başka özelliği bu eğilimleri pekiştirdi. 1989'da eleştirilerin dozu arttı ve ekonomik reform talepleri siyasal demokrasi talepleriyle, komünist iktidar tekelinin sona ermesiyle ve çok partili sistemin canlandırılmasıyla bağlantılıydı. 1989 sonlarında demokrasi talep eden yaygın kitle hareketleri Doğu Avrupalı ülkelerin çoğunda eski rejimlere baskın çıktı ve zaten bu ülkelerin tüm toplumsal yapısı oldukça açık bir biçimde 'eritme potası' içine girmişti. Bunların gelecekteki gelişimleri hâlen belirsiz olsa da, ülkeler arasında kayda değer farklılıklar bulunduğu ve yeni sınıfsal sistemin her somut örnekte aynı biçimi kazanmayaacağı zaten aşîkârdır.

Polonya ve Macaristan'daki yeni rejimlerin amacı özelleştirmeyle ve serbest piyasa ekonomisini kurumsallaştırarak kapitalizmi daha çok veya daha sınırlı düzeyde canlandırmak olarak görünmektedir. Dolayısıyla, bu iki ülkede kısa vadede ortaya çıkması

en muhtemel sonuç fiilen Batı Avrupa'dakilere benzer yeni bir sınıfsal sistemdir. Benzer bir sonuç farklı bir biçimde iki Almanya'nın birleşme sürecinin büyük ölçüde Batı Alman sermayesinin hâkimiyetine ve ekonominin büyük bir kısmının yeniden özelleştirilmesine yol açtığı Doğu Almanya'da muhtemel görünmektedir. Fakat burada kapitalizmin canlandırılmasına dirençli daha katı unsurlar vardır ve Mart 1990 seçimlerinde muhafazakâr ittifak oyların veya yeni parlamentodaki koltukların mutlak çoğunluğunu elde edemezken, Sosyal Demokrat Parti ve yeniden yapılanan Komünist Parti (Demokratik Sosyalist Parti) birlikte oyların toplam %38'ini aldı ve böylece önemli bir muhalefetin çekirdeğini oluşturdu. Diğer sosyalist ülkelerde –Bulgaristan, Çekoslovakya ve Romanya'da– bu gelişme 1990 Baharında daha belirgindi, fakat sosyalist ve yeniden yapılanan komünist partiler hâlâ kayda değer bir desteğe sahip görünmektedir. Yugoslavya'da da mevcut hükümet ve çok partili rejimin kurumları sayesinde hızla büyüyen bir piyasa ekonomisinin özyönetim sistemini kökten yıkıp yıkmaya net değildir; fakat bu ülkede milliyetçi hareketler ve kurucu cumhuriyetler arasındaki çatışmalar ciddi bir karışıklık kaynağıdır.

Sovyetler Birliği'nin durumu henüz sosyalist ekonomiye önemli bir meydan okumanın yokluğu, dolayısıyla kısa veya orta vadede kapitalist sınıfsal ilişkilerin yeniden kurulması konusunda çok az umut olması bakımından oldukça farklıdır. Şimdiye kadar yine de daha fazla girişim özgürlüğüne, dolaylı merkezî, bölgesel ve yerel planlamaya, müşterek üretimi teşvike, bazı alanlarda özel üretim ve ticaretin sınırlı ölçüde genişlemesine daha büyük vurguyla gelişen bir sosyalist piyasa ekonomisi söz konusudur. Mart 1990'da Sovyet Parlamentosu'nda kabul edilen yeni mülkiyet yasası toprak kullanımının kontrolünü kurucu ve özerk cumhuriyetlere devretti, (toprağı piyasaya açmayı engellerken) kendine ait sınırlı kiralık toprak sahibi olma ve miras hakkı tanıdı ve ayrıca katı bir düzenlemeye tâbî olsa da işçi çalıştırmaya, ayrıca özel küçük işyeri sahibi olmaya izin verdi. Toplumsal mülkiyetin ekonomide hâkim unsur olarak kalması ve bu anlamda toplumun 'sınıfsız' olmayı sürdürmesi bekleniyordu. Çok partili sistemin kademeli olarak gelişmesi ve parti ile devlet arasında daha belirgin bir güç ayrımı sonucunda değişen ve hâlen değişmekte olan şey Komü-

nist Parti'nin ve bürokrasinin tüm Sovyet hayatı üzerindeki mutlak hâkimiyetidir. Bu süreç neticesinde, bir kapitalist sınıfın ya da başka bir ayrıcalıklı grubun (parti yetkilileri, bürokratlar, "bölüşümü rasyonel olarak düzenleyenler" in veya farklı isim altındaki bir kesimin) egemen olmadığı bir demokratik sosyalizm biçimi ortaya çıkabilir –ve bu durumda Sovyetler Birliği fiilen şimdiye kadar olduğundan çok daha sınıfsız bir toplum hâline gelecektir.

Bütün sosyalist ülkelerde değişimi hızlandıran süreç bazı çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörlerden başından itibaren sürekli işlerlikte olan biri, özellikle yaptıkları iş hayatı düzeyde iktisadî gelişmeye bağlı orta sınıfın veya tabakanın –iyi eğitilmiş uzman, teknik ve idarî personelin– sayısındaki düzenli artıştır. Nüfusun, geniş anlamında aydınlar sınıfını içeren (önemi Konrad ve Szelényi tarafından [1979, 13. Bölümde] vurgulanan) bu büyük kısmının, çıkarları yönetici sınıfın çıkarlarıyla belirli ölçüde uyuşmasına rağmen, yine de kişisel inisiyatif ve yenilik, daha büyük ekonomik etkililik konusunda ve sosyal politikalar ve problemlerle ilişkili eleştirel tartışmaların yer aldığı daha liberal bir siyasal rejim için fırsatlar yaratacak ekonomik ve siyasal reformlarda güçlü çıkarları vardı. Sonuçta bu aydınlar sınıfı (1956'da Macaristan'da ve 1968'de Çekoslovakya'da başlayan) radikal reform hareketlerinde önde gelen bir rol oynadı ve nüfusun diğer kesimleri, bilhassa kentli işçiler tarafından kuvvetle desteklendi.

Bununla beraber, bu reform hareketlerinin başarısı ayrıca esasen başka iki faktörden etkilendi. İlki daha önceki kitlesel sanayileşme ve İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanma dönemlerinde etkili olan, fakat artık giderek hızlanan teknolojik değişim ve yeni tüketim ihtiyaçlarının artmasından etkilenen olgun bir ekonomide yeterince iyi işlemeyen oldukça merkezî plânlama sisteminin yetersizliğinin açık hâle geldiği 1960'ların sonlarında ortaya çıkan ekonomik problemler kompleksiydi. İkinci olarak, bu gelişme neticesinde 'bilimsel-teknolojik devrim'e ve toplumsal içerimlerine ilgi arttı (Richta, 1969) ve (Yugoslavya sayılmazsa) ilk 'piyasa sosyalizmi' uygulaması başladı. Ekonomik performans odaklanma, üretimin değişen yapısı ve yönetici grubun koşulları geliştirme yeteneğine duyulan güvenin azalması daha fazla kişisel özgürlük ve daha geniş demokratik katılımı hedefleyen ve 1968 Prag Baharı'nda kısa bir süre yer alan "insan yüzü sosyal-

lizm" hareketinin yaygınlaşmasına yol açtı. Bu demokratik halk hareketi nihayetinde Avrupalı sosyalist ülkelerin dönüşümünde en etkili güç hâline geldi.

Bu köklü dönüşümlerden uzun vadede hangi sınıfsal yapı ve ya sınıfsızlık biçimlerinin ortaya çıkacağını henüz tasavvur etmek mümkün olmasa da, en azından kısa vadede bu ülkeler arasında inşa etmeye çalıştıkları yeni ekonomik ve toplumsal düzen ve başarıları bakımından bariz farklılıklar olacağı açıktır. Bununla beraber, çoğu ülkede ilk evrelerde zaten –ilk seçim sonuçlarının gösterdiği gibi– belirli sosyal sınıfların ve sınıfsal politikaların yeniden ortaya çıkması muhtemel görünmektedir, fakat aynı zamanda (Sovyetler Birliği'nde ve Yugoslavya'da gözlendiği gibi) özellikle milliyetçi hareketler gibi siyasal hayatta önemli role sahip olacak, çoğunlukla dinsel inançlarla yakından bağlantılı başka toplumsal hareketler vardır. Bu yüzden, geçmiş farklı deneyimleri ister kapitalizm ister sosyalizm olsun bütün sanayileşmiş ülkelerde yakın gelecekte yaşanabilecek siyasal çatışmalar sadece sınıfları değil, aynı zamanda –etnik, ulusal, dinsel, kültürel veya diğer yakınlıklardan kaynaklanan– bilinç türleri bazı koşullarda toplumdaki güç dengesini ve toplumsal değişimin karakterini etkileyen sosyal hareketlere yol açabilecek bir dizi kollektivite ve topluluğu içerecektir. Sonraki bölümde daha çeşitlenmiş bu toplumsal ortamın sosyal sınıfların rolünü hangi ölçüde değiştirdiğini ele alacağım.

5.

BÖLÜM

SOSYAL SINIFLARIN GELECEĞİ

İlk olarak geçmişe bakmamız gerekir. 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar dünya politikasına iki çatışma türü hâkim oldu. Biri burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki, 19. yüzyılın son 20 yılından 1930'lara kadar giderek yoğunlaşan sınıf çatışmasıydı. Diğer kısmen kapitalist ulus-devletlerin sömürgeci savaşları, kısmen imparatorluklarını sürdürmek veya genişletmek için aralarında gerçekleşen uluslararası çatışmalardı.

Bu iki çatışma biçimi farklı biçimlerde bağlantılıydı. İlk olarak, çoğu araştırmacıya göre (Bauer, 1907; Braudel, 1972; Kohn, 1967; Tilly, 1975) modern ulus-devletlerin gelişimi burjuvazinin ortaya çıkışıyla ve kapitalizmin yayılmasıyla yakından bağlantılıydı ve bir başka yerde ileri sürdüğüm gibi (Bottomore, 1979: 5. Bölüm) "modern milliyetçilik sınıfsal hareketin bir yönü olarak görülebilir". Bununla beraber, ikinci olarak, daha sonraki bir aşamada milliyetçilik özellikle Marksist sosyal bilimciler tarafından işçi sınıfı hareketinin gelişimine zararlı bir öğreti ve sosyal hareket olarak görülmeye başladı. Hem çokuluslu Habsburg İmparatorluğu'nda milliyetçilikle bağlantılı sorunlarla hem de Alman İmparatorluğu'nun yayılmacılığıyla yüzleşmek zorunda kalan Austro-Marksistler işçi sınıfı hareketiyle ilişki içinde ulusal sorunla ve emperyalizmle¹ ilişkili önemli araştırmalar yaptılar (Bauer, 1907; Hilferding,

¹ Renner'a (1917) göre finans kapitalizm çağında eski "ulusun birliği, bağımsızlığı ve kendi kaderini tayin hakkı" ilkesinin yerini yönetici sınıfların

1910; Renner, 1917). Milliyetçi-emperyalist duygunun yoğunluğunun göstergesi, açıkçası, Birinci Dünya Savaşı için başlangıçta yaşanan yaygın coşku ve işçi sınıfı hareketinin herhangi bir ülkede bu duygu yoğunluğunun patlak vermesini engelleyememesi ya da uzunca bir süre buna karşı herhangi yaygın bir muhalefeti harekete geçirememesiydi.

Fakat 1945'ten sonra uluslararası çatışmanın karakteri kökten değişti. Sömürgeci savaşlar ulusal kurtuluş savaşlarına yol açtı ve emperyalist devletler arasındaki çatışmalar daha barışçı ve düzenli ekonomik rekabete dönüştü, başlarda ABD'nin liderliği altında Üçüncü Dünya'nın büyük bir kısmı uluslar-ötesi kapitalizmin hâkimiyetine girdi. Böylece uluslararası çatışmanın başlıca kaynağı, araştırmacının teorik ve ideolojik bakış açısına bağlı olarak biri sosyalist veya totaliter, diğeri kapitalist veya demokratik biçiminde betimlenen iki büyük ülkeler grubuna bölünmesiydi. Bu değişimler sınıfsal politikalar üzerinde farklı biçimlerde yorumlanan –önceki bölümlerde bazılarını kısaca ele aldığım– temel, çok-biçimli ve bazı bakımlardan çelişkili etkilere sahipti. Artık Doğu Avrupalı toplumların daha yakın dönemdeki değişimlerini içeren bir tarihsel bağlamda bu sonuçların orta vadede hangi biçimleri kazanabileceklerini incelememiz gerekir.

Sanayi toplumlarındaki temel sınıfların durumunu analiz ederek başlayacağım. Kapitalist sınıf şimdiye kadar olduğundan çok daha zengin ve güçlüdür ve gücü günümüzdeki Doğu Avrupalı bazı ülkelerde muhtemel görünen kapitalizmin canlandırılmasıyla daha da artacaktır. Önceden belirtildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde kapitalist sınıfın gücünü artıran bazı nedenler vardır: örneğin daha büyük istikrar, nüfus artışı, ekonominin devlet tarafından daha kapsamlı olarak düzenlenmesi ve ekonomik plânlama düzeyi, bir tür asgarî hayat standardı sağlayan (ve böylece talebi sürekli kılan) refah hizmetlerinin genişlemesi, ödeme gücünde hızlı artış, ekonomiyi periyodik olarak canlandıran büyük teknolojik buluşlar ve yüksek askerî harcamalar. Bu yüzden, 1980'lere kadar kapitalizm (1970'lerdeki bazı şoklar bir kenara bırakılırsa) farklı 'refah kapitalizmi' biçimleri veya 'sos-

yal piyasa ekonomisi' içinde oldukça başarılı göründü ve Schumpeter'in (1942) muhtemel gördüğü zayıflamanın bazı belirtilerini sergiledi. Fakat kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki uzun yazı, Doğu Avrupa'nın dışa açılması geçici bir rahatlama sağlasa bile, biriken problemlerle 1980'lerin sonlarında sona erdi. Günümüzde kapitalist rejimler yüksek işsizlik, enflasyon, nüfus artış hızının yavaşlaması ve bazı ülkelerde nüfusun azalması ihtimali, refah hizmetlerine daha çok ihtiyaç duyan yaşlanan kitleler, zorunlu yatırımların finansmanında –yüksek faiz oranlarıyla sonuçlanan– yetersiz tasarruf akışı ve genelde (örneğin Britanya gibi bazı ülkelerde daha çok göze çarpan) zengin ve yoksullar arasında artan çatışmanın eşliğinde kolayca çöküşe dönüşebilen ekonomik durgunluk gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır.

Bu zorluklara rağmen kapitalist sınıf, önceden tartışılan nedenlerle, oldukça güçlü kaldı ve ekonomik, siyasal ve kültürel gelişme üzerinde hâlâ egemen bir etkiye sahiptir. Fakat onun süregelen egemenliği garanti değildir ve nihai sonuç muhalif kuvvetlerin gücüne ve öncelikle işçi sınıfının ve örgütlerinin gelecekteki yönelimleri ve eylemlerine bağlıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dikkat çekici bir özelliği, kapitalist sınıf bilhassa uluslararası düzeyde daha güçlü hâle gelir ve bazı bakımlardan daha etkin biçimde örgütlenirken (van der Pijl, 1989), işçi sınıfının da çoğu kapitalist ülkede, bilhassa tüm Avrupa'da benzer bir gelişme içinde olmasıdır. Sendikalar genellikle 1970'lerin sonlarına kadar –çoğu ülkede sosyalist partilerin yaptığı gibi– üye sayılarını ve etkilerini arttırdılar ve bu büyüyen güç refah devletlerinin gelişiminde temel bir faktördü.² Dolayısıyla, her zaman ortaya çıkan ve sosyal

² O'Connor ve Brym (1988) tarafından gerçekleştirilen 17 gelişmiş kapitalist devlet üzerine bir araştırma "işçi sınıfı sendikalar içinde daha fazla örgütlendikçe (a) sol partilerin uzun vadede hükümete katılma imkânının arttığını ve (b) sendikalar, kapitalist şemsiye örgütler ve devlet arasında genel toplumsal düzeyde üçlü bir uzlaşma sağlamak amacıyla korporatist yapılar yaratıldığını" göstermektedir. "Ayrıca, makro toplumsal düzeyde uzlaşma mekanizmalarının oluşturulması, daha fazla refah harcamalarından da gözlenebileceği gibi, devletin artan müdahalesiyle bağlantılıdır" (akt. Brym, 1989: 197-198). Brym ayrıca (1989: 198-199) 1945-1981 arasında Kanada'da güçlenen işçi sınıfının sağlık ve eğitim hizmetleri, işsizlik sigortası ve bölgesel gelişme programlarının yaygınlaşmasını nasıl teşvik ettiğini gösterdi.

bilimciler tarafından sıklıkla işaret edilen şey, işçi sınıfının kendi içinde vasıflı, yarı-vasıflı ve vasıfsız işçiler, çalışanlar ve işsizler ve ekonominin farklı sektörlerinde çalışanlar biçiminde bölünmesinden kaynaklanan güçlülere rağmen İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işçi sınıfının eylemlerinin (gerçekte daha önceki dönemlerde olduğundan daha etkin biçimde) belli bir bütünleşme düzeyine ulaşmasıdır.³ Fakat bu bütünleşmeyi uluslararası ölçekte sağlamak çok daha zordu ve özelde, kapitalist ülkelerdeki sosyalist partiler ve sosyalist ülkelerde ayrıcalıklı bir güce sahip komünist partiler arasındaki derin ideolojik ayrılık savaştan sonra da devam etti. Lâkin sosyalist ülkelerin çok partili rejimlere dönüşmeleriyle bu durum kökten değişmeye başladı ve Avrupa Birliği'nde gelişen koordine sosyalist eylem imkânları sayesinde kapsamlı bir Avrupalı işçi sınıfı partiler ittifakı gelecekte giderek gerçekçi bir ihtimal olarak görünmektedir.

Bununla beraber, bu türden bir gelişmenin olup olmayacağı başka bazı koşullara bağlıdır. İlk olarak, işçi sınıfının günümüzde nasıl inşa edildiğini ve orta vadede sayısal büyüklüğünün, toplumsal ve siyasal tutumlarının hangi yönlerde evrilebileceğini ele almamız gerekir. Ayrı bir toplumsal grup olarak işçi sınıfının sınırları uzun zamandır Marksistler arasında ve farklı Marksist düşünce okulları ve onların eleştirenler arasında bir tartışma konusudur. Şüphesiz işçi sınıfının çekirdeğini bedensel olarak çalışan sanayi işçileri oluşturmaktadır ve Przeworski'nin (1977: 354) ifadesiyle "1848'de kimlerin proleter olduğu kolayca bilinmekteydi. Çünkü bütün kriterler –üretim araçlarıyla ilişki, emeğin bedensel karakteri, üretken çalışma, yoksulluk ve sefilleşme– tutarlı bir görüntü

³ Max Adler (1933) işçi sınıfı hareketinin İtalya ve Almanya'da faşizm tarafından bozguna uğratılması üzerine bir araştırmada "günümüzde proletaryanın ondan tek bir sınıf olarak bahsedip edemeyeceğimizi şüpheli kılacak kadar fazla ekonomik çatışmalarla –ve proletaryanın farklı kesimleri arasında derin ideolojik yabancılaşmayla– dolu olduğunu" ileri sürdü. O sözlerini şöyle sürdürür: "İşçi sınıfı içinde işçi aristokrasisi ve bürokrasisi olarak adlandırılan kesim ile çalışan işçiler ve son olarak işsizlerden oluşan proleterlerin üç farklı siyasal yönelimine yol açan beş ayrı tabaka tespit ettim". 'Emek aristokrasisi' fikri 19. yüzyıl ortalarından beri yaygın olarak tartışılmıştır (Hobsbawm, 1964; Bottomore, 1983) ve farklı bir biçimde Michels'in (1911) işçi sınıfı siyasal partilerinde oligarşi analizinde ve daha yeni burjuvalaşma tartışmalarında karşımıza çıkar.

sunacak ölçüde örtüşmekteydi". Fakat bu durum 19. yüzyıl sonlarında zaten değişmişti ve 20. yüzyılın ikinci yarısında daha da değişti. Przeworski (1977: 355-356) 1958'deki proletaryanın "üretim araçlarından koparılmış, bu yüzden hayatını sürdürebilmek için emek güçlerini sermaye sahiplerine satmak zorunda olan ve kapitalist üretim süreci içindeki insanlar kategorisi" olarak bir Sovyet tanımından bahseder ve sözlerine şöyle devam eder: "bu tanım sekreterler ve yöneticileri, hemşireler ve şirket avukatlarını, öğretmenler ve polisleri, bilgisayar operatörlerini ve sorumlu müdürleri içerir". Bu şekilde tanımlanan işçi sınıfının heterojenliği daha geleneksel tarzda anlaşılan bir işçi sınıfı içindeki farklılaşmalar üzerine araştırmaların gösterdiğinden bile büyüktür ve örneğin 'emek aristokrasisi' fikriyle (bkz. dipnot 3) bazı bağlantı noktaları içermesine rağmen, bu tanım esasen orta sınıfın genişlemesiyle ve işçi sınıfının zayıflamasıyla bağlantılı daha tanıdık yeni problemler ve tartışmalara yol açmıştır.

Bu değişimlere rağmen, tarihsel kökenleri işçi sınıfına dayanan sosyalist partilerin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha güçlü hâle gelmeleri farklı şekillerde açıklanabilir. Orta sınıfın bazı kesimlerinin ve –özelde düşük ücretli beyaz yakalı çalışanların– gerçekte kendi hayat ve çalışma koşullarının çoğu sanayi işçisinininkinden farklı olmadığının giderek daha fazla farkına vardıkları, öte yandan kamu sektöründe eğitim ve sosyal refah hizmet alanlarında çalışan diğer orta sınıftan bireylerin kendilerini işçi sınıfı partilerinin toplumsal öğretilerine daha fazla yakınlaştıran refah devletine bağlılık geliştirdikleri söylenebilir. Bu gelişme Kautsky'den 'hizmet sınıfı'nın günümüzde "hayat tarzı bakımından büyüyen işçi sınıfına daha yakın ve sınırları işçi sınıfınıninkiyle birleşme eğiliminde olduğunu" iddia eden Renner'a (1953) ve daha yakın dönemdeki yazarlara kadar farklı Marksist düşünürlerin görüşleriyle uyushmaktadır. Bu türden bazı süreçlerin ortaya çıkmakta olduğunun kanıtı özellikle kamu hizmetlerinde memur sendikacılığının ve bazı dönemlerde militanlıkları ve radikalizmlerinin artmasıdır.

Fakat sosyalist partilerin gücünün artması ayrıca bir başka şekilde, yani orta sınıfın farklı kesimlerinin daha fazla desteğini kazanmak için sosyalist öğreti, hedefler ve politikalarda yaptıkları adaptasyonlarla açıklanabilir. Bu değişim 1950'lerden beri sınıfsal politikalara referansları ayıklayan, kamu mülkiyeti konusunda

daha muğlâk davranan ve ilgilerini neredeyse tamamen refah politikalarıyla ilişkili acil sorunlara yoğunlaştıran çoğu sosyalist partinin programında açıktır. Sosyalist partilere seçim desteğinin artmasının ardında bu gelişmelerin olup olmadığı yeterince açık değildir. Sosyalist partiler geleneksel yönelimlerinin çoğunu sürdürseler ve çabalarını (önemli bir kısmı her zaman hem muhafazakâr hem liberal partilere giden) çekirdek işçi sınıfı oylarının büyük bir bölümünü kazanmaya yoğunlaştırsalardı, bunu sadece daha güçlü bir işçi sınıfı desteğine ve her seçimde daha büyük bir oy oranına sahip olacakları için değil, aynı zamanda nüfusun en azından yarısı arasındaki oy desteklerinin bariz ağırlığı orta sınıfın bazı kesimlerinin politikaları üzerinde çok güçlü etkiye sahip olacağı için başaracaklardı. Gerçekte, sosyalist partilerin geleneksel amaçlarına büyük ölçüde bağlı kaldıkları iki Avrupa ülkesi Avusturya ve İsveç bu alternatif yolun nasıl başarılı olabileceğini göstermektedir.

Fakat bu görüşe karşı, (daha önce tartıştığım) işçi sınıfının koşullarında (1970'lere kadar) refah hizmetleri ve tam istihdam kaynaklı daha yüksek refah ve ekonomik güvence yönünde değişimler olduğu ve bu yüzden geleneksel, özellikle daha sosyalist öğretilerden etkilenmeyecekleri söylenebilir. Ekonomik güvencesizlik yeniden artsa da günümüzde daha az belirgindir, fakat bu iddia sınıfsal politikanın geleceğini ele alırken daha genel alana ilişkin oldukça ciddi sorunlar ortaya çıkarır. Aksine, sadece egemenliği ciddi tehdit altında görüldüğünde *mevcut* çıkarlarını (genelde mülkiyetle ve özellikle sermayeyle bağlantılı çıkarlarını) savunmak zorunda olan ve (Hayek'in son dönem yazılarında vurguladığı gibi, çoğunlukla benimsenen bir 'gelenek'in' organik gelişimi çerçevesinde) açıkça formüle edilen bir toplumsal öğretiye başvurma ihtiyacı hisseden kapitalist sınıftan farklı olarak, işçi sınıfının sendikalar, işbirliğine dayalı ve siyasal organizasyonlar aracılığıyla, içinde sınıfsal egemenlik barındırmayan *gelecekteki* alternatif bir toplum anlayışını inşa etmek gibi çok daha zor bir görevi vardır. Tarihsel olarak, Marx'ın kapitalist gelişme ve işçi sınıfı hareketinin ortaya çıkışı teorisi sosyalist toplumun doğası ve ona nasıl ulaşılacağı hakkındaki fikirlerinin başlıca kaynağı olmuştur; ve Marx'ın teorisi 19. yüzyılda siyasal eylem üzerinde, sadece açıkça Marksist partiler aracılığıyla değil, aynı zamanda daha yaygın bi-

çimde diğer sosyalist düşünce akımları ve pratik üzerindeki nüfuzu sayesinde kapsamlı bir etkiye sahip oldu. Fakat bizzat Marksizm oldukça farklı teorik ve siyasal görüşlere sahip karşıt düşünce okullarına bölünürken, bir bütün olarak işçi sınıfı hareketi içinde anarşizm ve sendikalizmden Fabian sosyalizm ve Bolşevizm'e kadar oldukça çeşitli öğretiler ortaya çıktı. Fakat çoğu araştırmacının her zaman kabul ettiği gibi, tüm işçi sınıfının benimsediği bir sosyalist bilinç türü asla var olmadı.

Günümüzün ve geleceğin sorusu sosyalist bir bilincin içeriğinin ne olduğu veya olabileceği⁴ ve işçi sınıfı ve sosyalizm arasında daha güçlü veya zayıf anlamda hâlâ bir seçici yakınlık bulunup bulunmadığıdır. Bu husus 'sınıfsal çıkar'la ve 'sınıf bilinci'yle ilişkili oldukça zor problemler ortaya çıkarır. Bazen (daha yakınlarda Hindess tarafından, bkz. 1989, özellikle 5. Bölüm) sınıfsal çıkarın nesnel olarak tespit edilemeyeceği ve sınıfların bu türden çıkarları siyasal eylemlerle gerçekleştirmeye çalışan 'kollektif aktörler' olmadıkları öne sürüldü. Bazı açılardan, bu görüş daha önceki bazı yazarların "sosyalist hareket büyük ölçüde tatminsiz entellektüellerin yaratisıdır" iddiasının farklı bir biçimidir. Nitekim Machajski (1905) sosyalizmin tatminsiz entellektüellerin ideolojisini yansıttığını ve böyle bir topluma geçildiğinde sınıfsız bir toplumun değil aksine 'devlet kapitalizmi' olarak nitelendirdiği bir sistem içinde yeni bir yönetici sınıfın ortaya çıkacağını varsayan teoriyi açılar. Schumpeter ise entellektüelleri emek politikasını istilâ eden, radikalleştiren ve "nihayetinde en burjuva sendikal pratiklere devrimci bir yönelim kazandırarak" kapitalizme karşı giderek daha fazla düşmanlık yaratan kişiler olarak değerlendirir (Schumpeter, 1942: 154). Bu türden iddialar Lenin'in devrimci entellektüellerin işçi sınıfı hareketine dışarıdan taşıdıkları sosyalizm fikrinin tuhaf bir benzeridir.

Fakat bütün bu iddialar bazı zayıflıklar içerir. İlk olarak, ilginin işçi sınıfına odaklandığını ve örneğin Hindess'in 'nesnel çıkarlar' fikrine itirazının bu türden çıkarları tespitinin çok zor görünmediği kapitalist sınıfın tümüne ilişkin olmadığını belirtmemiz gerekir. Ayrıca genelde sınıfsal çıkarların betimlenmesi ve analizinin siya-

⁴ Bu soruyu bir başka yerde daha detaylı olarak tartıştım (Bottomore, 1990: 8. Bölüm).

sal öğretiler ve sosyal teorilere (örneğin Max Weber'inkine) ya da başka birçok özel 'çıkart' türüne müracaat edilen ulusal çıkartların betimlemeleri ve analizlerinden esasen daha fazla sorgulanmaya açık olup olmadıklarının daha ayrıntılı olarak değerlendirilmesi gerekir.⁵ Nesnel işçi sınıfı çıkartlarına karşı bu temel argümanı bizzat emek hareketinin tarihsel gelişimiyle uzlaştırmak zordur. Hiç kimse emek hareketinin basitçe -Athena'nın Zeus'un başından ortaya çıkması gibi- muhalif entellektüellerin hayal gücünden etkilenerek ortaya çıktığını varsayamasa da, burjuva düşünürler (ve düşünürler arasında önde gelenlerden Marx) bu hareketin amaçlarının tanımlanması ve ifadesinde ve özellikle içinde onun mücadelelerinin gerçekleştiği mevcut kapitalist toplumun yapısının analizinde önemli rol oynamıştır. Emek hareketinin tarihinde en aşikâr olan şey, hissedilen ihtiyaçlar ve büyük bir topluluğun çıkartları ile aydınların bu çıkartların -(Weber'in terimleriyle) ortaklaşa eylemin kalıcı bir temelini oluşturan ve gerçekte büyük ölçekli grup eylemi üreten bir yarı-grup olarak ortaya çıkan modern işçi sınıfının çıkartlarının- içerimlerini daha açık bir biçimde kavrama çabaları arasındaki (tüm toplumsal hayata özgü) etkileşimdir (Bottomore, 1987: Bölüm 6).

Kuşkusuz, işçilerin en doğrudan hissettikleri ihtiyaçları ve farkına vardıkları çıkartları sosyalizme siyasal bağlılıktan ziyade ücretler ve çalışma koşullarıyla ilişkili, sendikal eylem içerenlerdir. Yine de, bu iki [siyasal ve sendikal] işçi sınıfı eylemi biçimi başından beri yakından bağlantılıdır ve sadece entellektüellerin müdahaleleriyle değil aynı zamanda büyük ölçüde kendiliğinden gelişmiştir. Özellikle günümüz koşullarında ve orta vade açısından daha zor bir soru sosyalizme bağlılığın doğasıyla bağlantılıdır ve içinde alternatif bir toplum biçimi olarak sosyalizmin artık nasıl tasavvur edildiğine ilişkin daha geniş bir sorunu barındırır. Yeni bir toplumun temeli olarak sosyalist ekonominin organizasyonu hakkında her zaman bazı belirsizlikler ve birçok tartışma olsa da (Bottomore, 1990: Giriş, 1. ve 2. Bölüm), bu tartışmaların bağlamı hem İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist ülkelerde ekonomik büyümenin ve daha yaygınlaşan refahın hem de ayrıca Sovyetler Birliği ve

⁵ Bu hususlar daha kapsamlı olarak Benton'ın (1981) özünde tartışmalı bir kavram olarak 'çıkartlar' konusundaki eleştirel incelemesinde ele alınmıştır.

Doğu Avrupa'daki totaliter-otoriter sosyalizm deneyiminin bir sonucu olarak kökten değişti. 1989 sonlarında Doğu Avrupa'daki karışıklıklar bir süre için ve oldukça anlaşılabilir bir biçimde, sosyalizmden genel bir hoşnutsuzluğa yol açtı ve tüm sosyalist düşünceye karşı yaygın olarak ifade edilen düşmanlığın koşullarını yarattı ve bazı ülkelerde (örneğin Polonya'da) kapitalizmi mümkün olduğu kadar hızlı canlandırma kararlılığı söz konusudur. Daha önce işaret edildiği gibi, Batıda da sosyalizm fikri değişmiştir ve artık çoğu ülkede sosyalist partilerin amaçlarının sosyal refah koşullarını geliştirmeye bağlılık dışında neler olduğu ve özellikle şimdiye kadar sosyalizmin temel ayırt edici özellikleri görülen kamu mülkiyeti ve plânlama fikrine hangi düzeyde bağlı kaldıkları yeterince net değildir.

Bu yüzden, işçi sınıfının gelecekteki rolü sadece onun –daha önce incelediğim– değişen toplumsal ve ekonomik konumuna değil, daha da fazla kapitalizmin 1980'lerde artan istikrarsızlığının yarattığı koşullarda sosyalist hareketin kendi amaçları ve politikalarını işçilerin daha doğrudan yaşadıkları kaygılarla ve beklentileriyle etkin biçimde ilişkilendirerek yeniden ifadesine bağlıdır. Gelecekteki bu gelişmede orta sınıfın büyümesi muhtemelen bazen atfedilenden daha az öneme sahip görünmektedir. Daha önce iddia ettiğim gibi, bağımsız orta sınıf partiler belirleyici önemde siyasal etkiye sahip olacak yeterli büyüklüğe veya bütünlüğe nadiren ulaşabilirler. Orta sınıfa bağlılık çoğunlukla iki büyük sınıf partisine bölünür: daha yüksek gelire, belirli miktarda mülkiyete, nispeten bağımsız çalışma koşullarına ve ekonomide sermayeyi yönetme ve emek sürecini kontrolle ilişkili bazı işlevleri içeren bir role sahip üst basamaklardakiler kapitalizm yanlısı partileri desteklerken, güvencelerden daha fazla yoksun olan, küçük mülkiyete, sanayi işçilerinkinden çok yüksek olmayan (ve bazı durumlarda daha düşük) gelire sahip olan ve hayat standartları devletin sağladığı eğitim ve refah önlemleri düzeyinden çok daha fazla etkilenen orta ve alt tabaka daha ziyade ya sürekli olarak ya da belirli koşullarda sosyalist partilere oy verme eğilimindedir. Fakat ayrıca orta sınıf politikanın belirgin bir karakteristik özelliği, bağlılıklar önemli ölçüde değişebilmesine rağmen, ana sınıf partilerinin sağlam bir çekirdek seçmen kitlesini uzun dönemde koruyabilmeleridir.

Yakınlarda orta sınıf politikanın en önemli tezahürlerinden biri çoğunlukla sınıfsal politikadan önemli bir kopuşun işareti olarak görülen 'yeni sosyal hareketler'e katılımıdır. Sosyal hareketler –öğrenci hareketleri, feminizm, nükleer karşıtı ve barış hareketleri, çevreci hareket– 1960'ların sonlarında öne çıktı ve o dönemden beri çoğu gelişmeyi sürdürdü, baskın biçimde orta sınıftan bireyler tarafından desteklendi. Etnik veya milliyetçi (bazen dinsel çabalardan esinlenen ve bazı örneklerde ırkçılıkla iç içe geçen) diğer hareketler daha farklı bir karaktere sahiptir ve 1989'larda Doğu Avrupa'da ve Çin'de başlayan demokrasi yanlısı hareketlerin ayrı ele alınması gerekir.

Fakat bu sosyal hareketler ne kadar 'yeni'dir? Örgütlü işçi sınıfı partileri olmadan ya da herhangi bir büyük sendikal örgütlenme gelişmeden önce ve hatta artık genel bir hareket karakteristiğini koruduğunda bile emek hareketinin Çartizmde, devrimci kalkışmalarda, düzensiz ayaklanmalarda ve diğer eylem biçimlerinde cisimleşen bir sosyal hareket olduğunun hatırlanması gerekir. 19. ve 20. yüzyılda, kölelik karşıtı kampanyalar, savaş karşıtı hareketler ve farklı yönelimlere sahip öğrenci hareketlerinden kadınların oy hakkını savunanlara kadar birçok başka sosyal hareket yeşerdi ve hem bu daha yeni hareketlerin öncekilerden farklı olup olmadıklarını (ve farklıysalar hangi bakımlardan farklı olduklarını), hem de bilhassa sosyal sınıflar ve siyasal partilerle ilişki içinde hangi yönde evrilebileceklerini ele almamız gerekir.⁶ Yakın dönem sosyal hareketlerin önemini –belirli hareketler üzerine geniş kapsamlı bir araştırmanın sonuçlarını dâhil ederek– yorumlamaya yönelik ciddi girişimlerden biri, farklı toplumsal gruplar ve sosyal hareketlerin bilinçli ve plânlı müdahaleleriyle 'toplumun kendini ürettiği' bir evreye ulaştıklarını düşündüğü modern toplumları analiz ederken 'yapı'dan daha ziyade 'eylem'i vurgulayan Touraine'in (1971, 1977, 1981, 1987) çalışmasıdır. Sınıfların artık bizzat eko-

⁶ Daha kapsamlı bir 'yeni sosyal hareketler' tartışması için benzer şekilde katı 'eski' ve 'yeni' hareketler ayrımının geçerliliğini sorgulayan ve ayrıca özellikle Batı Almanya'da Yeşiller Partisi'nin oluşumunun simgelediği, resmî bir organizasyon yaratmak ve nihayetinde elverişli koşullarda bir siyasal partiye dönüşmek için büyük çaplı, yani uzun vadeli etkinlikler gerçekleştirmeyi isteyen bir hareket yönünde güçlü güdüler bulunduğunu vurgulayan Scott'ın çalışmasına (1990) bakınız (5. Bölüm).

nomik ve toplumsal yapı içindeki konumları (mülkiyete sahip olup olmamaları) tarafından belirlenmediklerini, aksine daha muğlâk bir biçimde siyasal ve kültürel mücadelelerde ifadesini kazanan hâkimiyet ve tâbîlik bağlamında anlaşıldıklarını vurgulayan Touraine sosyal hareketleri ayrıca “bir ‘sınıf aktör’ün kollektif organize davranışları” (1981: 77) olarak tanımlar. Ona göre ayrıca bir ölçüde çelişkili bir biçimde tezahür eden durum içinde “emek hareketinden geriye kalan şey”, yani kökeninde doğrudan kapitalizmin iktisadî ve toplumsal yapısı olan Marksist anlamda bir sınıfsal hareket “çağdaş toplum tiplerinde gözlenebilen bir sosyal hareketin hâlâ en güçlü örneğidir” (Touraine, 1987: 214).

Sosyal hareketlerin yakın dönemdeki gelişimlerinin muhtemelen en önemli yönü, toplumun ‘kendini üretmesinin’ yeni bir evresi olarak veya ‘katılımcı demokrasi’ye giden yol üzerinde (en azından onlar kadar önemli farklı sınaî demokrasi ve özyönetimin biçimleri doğrultusunda) temsil edilebilecek bir süreç içinde demokrasinin partiler ve seçimler alanının dışına yayılmasına katkısıdır. Bununla beraber, sosyal hareketler hedeflerine farklı biçimlerde ilerleyebilirler: (1) bazı kamu politikası ve kurumsal düzenleme türlerine eleştirel muhalefet veya dirençle, (2) daha genel düzeyde hükümetin yasama faaliyetini ve siyasal partilerin programlarını etkileyerek, (3) nüfusun bazı kesimlerinin bilinçleri, kültürel ve toplumsal anlayışlarında değişimlere yol açarak ve (4) bazı örneklerde, tıpkı çevreci hareket gibi, amaçlarının toplumun daha kapsamlı yeniden yapılanmasını içerdiği durumlarda yeni partiler oluşturarak. Özellikle sonuncu örnekte bilhassa mevcut sınıf partileriyle ilişkilere daha yakından bakmamız gerekir. Kuşkusuz, yeşil partiler –belirli bir sınıfın desteğine başvurmama anlamında– sınıf partisi değildirler ve büyük ölçüde orta sınıf grupların ürünü olmalarına rağmen hedefleri ve politikalarının doğası nedeniyle birçok bakımdan sosyalist partilere yakındır ve yakın zamanlarda Batı Almanya’da ve Avrupa Birliği’nde bu partilerle farklı türden ittifaklar oluşturmuşlardır. 1960’lardaki öğrenci hareketleri, feminizm ve barış hareketi gibi diğer önemli sosyal hareketler de sosyalist partiler ve hareketlere farklı biçimlerde yakındır ve bu hareketlerin (önceki dönemlerdeki örneklerde olduğu gibi) gerçekte bir taraftan temel desteklerini işçi sınıfından alan partilere güç kazandırırken, öte yandan kendi

politikalarını dönüştürdükleri ve yeni boyutlar ekledikleri söylenebiler. Fakat bunu söylemek sosyal hareketler veya partilerin, bazen ihtimal dâhilinde olsa bile, mevcut işçi sınıfı partileri içinde eriyebilecekleri veya erimeleri gerektiğini iddia etmek değildir. Aksine şimdiye kadar tartıştığım türden sosyal hareketlerin gelişmesi demokrasinin genişlemesinde ve hem Marksist hem liberal düşünürlerin gelecekteki muhtemel bir sosyalist uluslar topluluğunda 'kendini yöneten insanlık' olarak betimledikleri duruma nihayetinde ulaşabilmesinde hayati önemde bir unsur olacaktır.

Etnik ve milliyetçi hareketlerin durumu oldukça farklıdır. Ulus-devletlerdeki etnik azınlıklar eşit yurttaşlık ve/veya özel kültürel ihtiyaçların tanınması için kampanya yürütmek amacıyla sosyal hareketler veya örgütlü birlikler kurabilirler ve ayrıca üyelerinden çoğu ekonomik yoksunluk içinde bulunduğu durumlarda İngiliz İşçi Partisi içindeki 'siyah kesimler'i savunmak gibi özel bir statü özleminde olabildiklerinde bile işçi sınıfı partileriyle muhtemelen ittifak yapabilirler. Aynı zamanda, etnik azınlıkların İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki göçün bir sonucu olarak Batı Avrupa'daki mevcudiyetleri ve gelişimleri ekonomik durgunluk ve yüksek işsizlik koşullarında daha fazla öne çıkan güçlü milliyetçi ve neo-faşist karşı-hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Fakat etnik gruplar, amaçları tüm yurttaşlık haklarını elde etmenin ötesine geçtiğinde ve tam bağımsızlık veya en azından oldukça zayıf bir federal devlet ya da konfederasyon yapısı içinde daha üst düzeyde özerklik talebine dönüştüğünde milliyetçi hareketlerin temelini oluşturabilirler. Bu türden milliyetçiliğin unsurları 1960'larda Amerikan Siyah Güç hareketinde vardı (Cruse, 1967) ve aynı dönemde Quebec'te yakın zamanlarda yeniden canlanan güçlü bir bağımsızlık hareketi gelişti. Batı Avrupa'da bazı ülkelerde köktencilik veya ılımlılık düzeyleri değişen milliyetçi hareketler ortaya çıktı veya yeniden canlandı: örneğin Belçika, İspanya (bilhassa Bask bölgesi ve ayrıca Katalonya bölgesindeki daha büyük özerklik iddiaları) ve Birleşik Krallık (Kuzey İrlanda ve İskoçya). Milliyetçiliğin ister adı geçen ülkelerde ulus-devletlerin tepki gösterdiği ayrılıkçı hareketler şeklinde, ister göçmenlerin yol açtığı kültürel çeşitlenmelerden kaynaklanan ve ulusal kimliğe bir tehdit olarak görülen şeylere muhalefet şeklinde güçlü bir biçimde ortaya çıktığı yerlerde bu hareketler, aralarında komp-

leks bir ilişki olsa da, açıkça sınıfsal politikaları gölgede bırakma eğilimindedir. Önceden belirttiğim gibi, Batı Avrupa'da ulus-devletlerin inşası burjuvazinin ortaya çıkışı ve kapitalizmin gelişimiyle yakından bağlantılıyken ve milliyetçilik her zaman muhafazakâr partilerin politikalarında önemli bir unsurken, sosyalist partiler genellikle enternasyonalizmi vurguladılar ve çoğu kez militarizme karşıydılar. Fakat çok daha yakın dönemde dünyanın diğer kısımlarında milliyetçilik bazen –örneğin Habsburg Hanedanındaki milliyetçi hareketler, sömürge bölgelerindeki ulusal bağımsızlık hareketleri ve Ortadoğu'da farklı türden dinsel köktenciliklerden esinlenen hareketlerde gözlendiği gibi– daha kapsamlı popülist bir hareket oldu ve bu örneklerde milliyetçilik belirli bir süre sınıfsal ayrışmaları tamamen gölgede bırakabilir.

Milliyetçiliğin gücünün önceki koşullara karşı bir tepki içinde daha yakın cisimleşmesi Doğu Avrupa'da gözlenebilir. Bu ülkelerde Bolşevik Diktatörlüğüne karşı, bilhassa 1980'lerin sonlarında giderek daha güçlenen hareketler öncelikle çok partili siyasete ve ekonomik reformlara bağlı demokrasi yanlısı hareketlerdi ve bu hareketlerin yarattığı sonucu piyasaya dayalı bir demokratik sosyalist rejime geçiş olarak düşünmek mümkündü. Hâlâ SSCB'de ve muhtemelen daha az açık bir biçimde Yugoslavya'da böyle bir umut bulunmasına rağmen, diğer bazı ülkelerde yeni rejimler 1989 sonlarından itibaren kapitalizmi tamamen canlandırmayı hedefleyen politikaları benimsediler. Aynı dönemde travmatik yeniden yapılanma ve yeniden uyum deneyimleri yaşayan toplumların üyelerini ideolojik olarak bütünleştirmeye hizmet eden oldukça güçlü milliyetçi duygular ortaya çıktı ve toplumun bazı kesimlerinde Yahudi düşmanlığı ve neo-faşizm gibi, azınlık gruplara aşırı düşmanlık biçimlerine dönüştü.⁷ Kurucu cumhuriyetlerin bir bileşimi olan Sovyetler Birliği'nde ve bir cumhuriyetler

⁷ Bu problemlerin bazılarının bir çözümü olarak Merkezî Avrupa federasyonu oluşturulmasını öneren Konrád'ın (1990) makalesine bakınız. Bununla beraber, bu türden bir federasyonun uzun bir tarihsel ulusal çeşitlilik ve düşmanlık gelenekleri bağlamında karşılaşacağı problemler oldukça fazladır (Ash, 1989) ve bu problemler nihayetinde farklı ülkelerde hangi türden ekonomik ve sosyal sistemin yerleşeceği ve Sovyetler Birliği, birleşik Almanya ve Avrupa Topluluğu bölgesinde nasıl bir etkiye sahip olacağı konusundaki belirsizlikle iç içe geçer.

federasyonu olan Yugoslavya'da milliyetçi tahrik ve ayrılıkçı hareketler demokratik sosyalist bir düzeninin gelişmesini sağlayacak siyasal ve iktisadî reformları gerçekleştirme çabalarını bir dereceye kadar engelleyen ve kaynakları başka yönlere kaydırmaya yol açan oldukça önemli bir faktör hâline geldi. Milliyetçi hareketler her yerde çoğu kez muhafazakâr ve gelenekçidir ve Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'da kapitalist bir ekonomiyi yeniden inşa etme amacıyla yakından bağlantılıdır. Doğu Almanya'da Mart 1990 seçimleri fiilen iki Almanya'nın yeniden birleşmesi konusunda bir plebisite dönüştü ve Doğu Almanya'nın bağımsız bir sosyalist toplum olarak gelişme hedefi tamamen arka plâna itildi, dolayısıyla burada Batı Alman sermayesinin hâkimiyeti altında kapitalizmin canlandırılması yakın gelecekte kaçınılmaz görünmektedir.

Milliyetçi hareketler ve kapitalizme dönüş büyük ölçüde tüm sosyalizm fikrine telâfisi zor bir biçimde zarar veren otokratik, Stalinist ve neo-Stalinist rejimlerin 40 yıllık (ve Sovyetler Birliği'nde daha uzun) deneyimlerine bir tepki olarak görülebilir. Fakat milliyetçilik ve neo-kapitalizm yeni ayrışmalar ve çatışmalar üretecek ya da öncekileri canlandıracaktır ve bu yeniden canlanan kapitalist toplumlarda sınıf politikaları da yeniden canlanacaktır. Dolayısıyla, Doğu Avrupalı toplumların bu dönüşümü sınıf temelli partilerin başlıca siyasal rolünü noktalayan, fakat aynı zamanda servet ve gelir eşitsizliklerinden, sınıfsal egemenlikten, iktisadî dalgalanmalar ve güvensizlikten, yaygın işsizlikten kaynaklanan tüm problemler ve çatışmaları yeniden ortaya çıkaran refah kapitalizminden ya da örgütlü kapitalizmden fazlasına yol açmaz.

Fakat bu dönüşüm sonuçta sosyalizmden kapitalizme dönüş fikrine hiç yer olmayan Marksist tarih teorisi açısından ciddi problemler yaratmıştır. Dolayısıyla, yüzyıldan fazla süredir işçi sınıfı politikanın doğrudan veya dolaylı temel ideolojik esin kaynağı olan Marksist tarih teorisi ya tüm Doğu Avrupa'da propagandaya, entellektüel şarlatanlığa, Stalinci vahşete ve bürokratik düzenlemenin daha sonraki boğucu baskısına maruz kalınan onlarca yıllık durum karşısında anlaşılabilir bir reaksiyon nedeniyle terk edildi ya da kökten yeniden inşa edildi. Tüm teorik şemaların revizyonunda olduğu gibi, sonuncu gelişmenin doğasındaki tehlike, Marksist tarih teorisinin yaklaşım boşluğunda oldukça esnek ve

değişimlere fazlaca açık bir biçimde üretilmesi, örneğin tüm müdahale içeren değişimlerin tarihin ilerleyişini temelden etkilemeyecek sıradan olaylar olarak değerlendirilmesine yol açarak sosyalizme geçişin ulaşılamaz uzak bir geleceğe dönüştürülmesi ihtimalidir. Bu ihtimal Marx'ın düşüncesinde açıkça yer alan iki unsur, yani (1) ütöpik bir sosyalist toplum tasavvurunu ve daha önemlisi (2) temel bir tarihsel ereklilik anlayışının manevî bir düzlemde natüralist bir düzleme aktarıldığı Hegelci tortuyu yeniden üretecektir. Fakat Marx'ın çalışmalarının asıl içeriği kapitalizmin kökenleri ve sonraki gelişiminin, işçi sınıfı hareketinin ortaya çıkışının ve sınıflar arasında artan çatışmanın gerçekçi bir analiziydi ve son 20 yıldır gerçekte bazı Marksistlerin başlattıkları bu türden bir analizin yeni koşullar dikkate alınarak sürdürülmesi gerekir.

Bu türden bir analizde iki ayrı koşullar türüyle hesaplaşılır. Bu koşullardan ilki sınıf-temelli partilerin siyasal hayatta hâlâ baskın olduğu ve hem kapitalist sınıfın hem de işçi sınıfının farklı biçimler ve düzeylerde daha güçlü ve daha etkili bir biçimde örgütlenme eğiliminde olduğu kapitalist ülkelerde yaygındır. Fakat kapitalist sınıf ekonomik ve toplumsal açıdan baskın olmaya devam etmektedir ve çoğu ülkede işçi sınıfı partilerinin kazanımları süresiz ve sınırlıdır, bunun nedeni bir ölçüde sosyalizmin içeriği ve anlamı konusunda bizzat sosyalizmle ilişkili yaşanan deneyimlerden kaynaklanan (partilerin programları ve politikalarına yansıyan) problemler (Bottomore, 1990: 7. Bölüm), ancak ayrıca bir ölçüde sınıfsal eşitsizlikle bağlantılı sorunlardan oldukça farklı sorunlar ortaya çıkaran –özellikle yeşiller hareketi ve feminizm gibi– sosyal hareketlerin gelişmesidir. Kuşkusuz, sosyal hareketlerin çoğu benimsedikleri politikaların bazı yönleri açısından sosyalist partilere yakın olma eğilimi sergileseler de, günümüzde daha geniş bir “sınıf-dışı siyaset alanı” vardır. Öte yandan, (Austro-Marksistler ve Schumpeter'in, Marx'a benzer biçimde, ‘sosyalizme geçiş’in temel bir belirleyicisi olarak gördükleri) ‘ekonominin kademeli toplumsallaşması’ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalist şirketlerin muazzam genişlemesiyle ve devletin ekonomiye istikrarlı bir biçimde müdahalesiyle kesintisiz olarak sürdü; ve ikincisi en azından sosyalist partilerin konumunu güçlendiren önemli bir faktör oldu. Fakat bu partiler hâlâ kamu mülkiyeti, plânlama ve sosyalist bir piyasa arasındaki ilişkiyi, özellikle Avrupa Birliği gibi

organizasyonlarda uluslar-ötesi düzeyde yeni koşullarda sürdürmek zorundadır.

Yeni gerçekçi bir analizi gerektiren diğer durum Bolşevik rejimlerin çöküşünden sonra Doğu Avrupa'nın konumudur. Gösterdiğim gibi, koşullar ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişse de, hâlihazırda sosyalizm (ve özellikle Marksist sosyalizm anlayışları) konusunda yaygın bir hayal kırıklığı vardır. Polonya, Macaristan ve (özel bir örnek olan) Doğu Almanya gibi bazı ülkelerde hem milliyetçilik yeniden dirilmiştir hem de kapitalist piyasa ekonomisini canlandırma konusunda güçlü bir eğilim vardır. Fakat bu süreç zaten kapitalizmin daha belirgin hâle gelen problemleri ve maliyetlerini yoğunlaştırmasını muhtemel kılan bilinen sınıfsal karşıtlıkları yaratmaktadır. Çekoslovakya'da ekonominin hızla özelleştirilmesini ve serbest piyasa sistemine geçilmesini arzu edenler ile sosyalist bir ekonominin özünü büyük ölçüde koruyacak daha kademeli reformları savunanlar arasındaki çıkarlar karşıtlığı yeterince açıkken, Bulgar Sosyalist Partisi olarak yeniden kurulan eski komünist parti ciddi bir popüler desteğe sahiptir ve muhtemelen gelecekte ekonominin sosyalist bir doğrultuda gelişmesine önemli etkide bulunacaktır. Sovyetler Birliği'nde özel mülkiyet sorunu henüz önemli bir mesele hâline gelmese de, farklı gruplar arasında piyasa sisteminin kapsamı ve doğası (ve sosyalizmle ilişkisi) ve ayrıca yabancı kapitalist şirket yatırımlarına hangi ölçüde ve hangi koşullarda izin verilmesi ve teşvik edilmeleri gerektiği konusunda bir çatışma vardır. Bununla beraber, yakın gelecekte muhtemelen milliyetçi hareketlerin gelişimi siyasal durumu hâkimiyeti altına alacaktır ve bu ihtimal ayrıca toplumsal mülkiyet ve özyönetim sistemini korumak ve geliştirmek isteyenler ile ekonominin tamamen bir serbest piyasa sistemine dönüşmesini amaçlayanlar arasında oldukça açık bir karşıtlığın bulunduğu Yugoslavya'da söz konusudur.

Doğu Avrupa ülkelerinin mevcut durumu oldukça farklı sonuçların muhtemel görüldüğü büyük bir zihinsel karışıklık ve belirsizlik hâlidir ve sosyalist toplumun ortaya çıkışı ve gelişimiyle ilişkili Marksist görüşlerle kolayca veya hiçbir şekilde uyuşmamaktadır. Marksist teori kesinlikle işçi sınıfının yükselişinin ve sosyalizme geçişin Marx'ın her zaman varsaydığından daha uzun süren bir süreç olduğu, gidişatta birçok güçlük yaşanmasına rağmen

kesinlikle yeterince kökten gözden geçirilmediği dikkate alınarak yeniden inşa edilebilir. Başka bir yerde iddia ettiğim gibi (Bottomore, 1984b: 189-190) "Marksizm'de ve diğer bazı sosyalist teorilerde yapıldığı gibi kapitalizmden sosyalizme geçişi tarihsel bir zorunluluk olarak görmekten tamamen vazgeçmemiz gerekir. Sosyalizm sadece bir *muhtemel* gelecektir".⁸ Onun gerçekleşme ihtimali oldukça çeşitli faktörlere bağlıdır. Doğu Avrupa'nın bazı kısımlarında kapitalizmin canlandırılması veya kısmen canlandırılması aslında zaten gerçekleşmekte olan sınıfsal politikayı yeniden canlandıracak ve büyük modern "kapitalizm ve sosyalizm çatışması" tüm Avrupa'da ve dünyanın diğer bölgelerinde farklı biçimlerde yeniden canlanacaktır.

Fakat kapitalizm ve sosyalizm çatışmasının karakteri önemli ölçüde değişmiştir. Gelişmiş kapitalist ülkelerde ani devrimci dönüşümlerin ortaya çıkma ihtimali düşüktür ve yakın dönemlerdeki önemli devrimci ayaklanmalar gerçekte otokratik devletçi sosyalist toplumlarda gerçekleşmiştir. Bu çatışmanın İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Batı Avrupa'da izlediği süreç kuşkusuz demokratik araçlarla ilerleyen, ekonomide ve toplumsal kurumlarda birikimli değişimler yaratmayı hedefleyen, Austro-Marksistlerin 'yavaş devrim' olarak betimledikleri yönde devam edecektir. Otto Bauer (1924) Sovyet diktatörlüğü eleştirisinde "hangi otokratik güçlere sahip olursa olsun, hiçbir hükümet öncelikle kendi organik koşullarını oluşturan, kitlelerin özgür ve demokratik faaliyetleriyle gelişen güçlü ve olgun toplumsal organizasyonlar bulunmadığı sürece kapitalist bir ekonomik düzeni sosyalizme yönlendiremez" diye yazdığında düşüncesi belirgin bir biçimde Sidney Webb'in (1931: 32) "önemli organik değişimler sadece... demokratik, böylece toplumun çoğunluğu açısından kabul edilebilir ve bütün zihinleri... kademeli olarak hazırlayan, dolayısıyla ilerleme ne kadar hızlı olabilse de altüst oluşlara yol açmayacak bir biçimde gerçekleşebilir" görüşüne oldukça yakındır ve bu türden fikirler yakın zamanlarda sosyalist ve komünist partilerin öğretilerinde kuvvetle yeniden savunulmuştur.

⁸ Bu bağlantıyı kurarken ayrıca Wellmer'in (1971) (sosyalizmin çoğu problemleri ve başarısızlıklarıyla ilişkili) tarihsel deneyim "ekonomik olarak temellendirilmiş bir özgürleşme 'mekanizması'yla bağlantılı bütün umutları tamamen boşa çıkarmıştır' görüşünden yararlandım.

Bu açıdan bakıldığında, yakınlarda Doğu Avrupa'daki değişimler ve özellikle "güçlü ve olgun toplumsal organizasyonlar"ın yaratılması 'işçi sınıfı hareketi' ile Bolşevik diktatörlüğün boğduğu 'demokratik hareket' arasındaki hayati bağı yeniden canlandıran yavaş devrimin bir parçası olarak görülebilir. Bu toplumların mevcut yeniden yapılanmalarının doğrudan sonuçları ne olursa olsun, (bazı büyük tekil reformlar veya yenilikleri dışlamayan) kademeli birikimli değişim sürecinin çok geçmeden başlaması muhtemeldir. Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde demokratik sınıf mücadelesi, kapitalist sınıfın egemenliği nispeten zarar görmese de, işçi sınıfına daha ileri hayat ve çalışma koşulları ve daha kapsamlı sosyal hizmetler biçiminde önemli kazançlar sağladı; ve bazı ülkelerde diğerlerindekinden daha açık biçimde tanımlanan bu mücadele sürmektedir. Örneğin Avusturya ve İsveç'teki sosyalist partiler sosyal refahı genişletmeyi ve işçilerin sanayinin yönetimine katılımlarını artırarak toplumun kademeli olarak demokratikleşmesini sağlamayı, Batı Almanya'da işçilerin çıkarına bir 'sosyal piyasa ekonomisi' geliştirmeyi ve Avrupa Birliği'nde daha demokratik bir biçimde organize olmuş bir ekonomiye ulaşacak tarzda bir 'toplumsal sözleşme' projesini hayata geçirmeyi hedeflemektedir.

Bu yavaş devrimin ne kadar başarılı olacağını ve ne kadar sürede gerçekleşeceğini detaylı olarak öngörmek imkânsızdır. Demokratik bir değişim sürecinde her şey, daha uzak toplumsal idealler bile kısa-vadeli özel politikalara destek sağlama yeteneğine bağlıdır ve günümüzdeki kapitalist toplumlarda sosyalist partilerin işçi sınıfının büyük çoğunluğunun bağlılığını kalıcı bir biçimde ve uzun dönemde korumasını ya da başka toplumsal gruplar ve hareketlerin desteğini kazanmasını daha da zorlaştıran bir çok koşul (yanı sıra daha büyük zenginlik ve daha yeterli sosyal refah koşulları) vardır. Dolayısıyla, serbest zamanın artması bir tüketici olarak özel hayata çekilmeyi teşvik eder; o ayrıca, bir başka biçimde, ekonomide hizmet sektörünün yakın dönemdeki gelişimine eşlik eden kendi işinde çalışma imkânının artmasında gözlemlendiği gibi, emek sürecinde yaşanan tâbî konumdan kısmen kurtulmayı ve bunları telâfi etmeyi mümkün kılar. Bu yüzden, iş konumu ve onunla bağlantı içinde kolektif eylem işçi sınıfı bilincinin belirlenmesinde daha az önemli hâle gelebilir.

1950'lerde gerçekleştirilen bazı araştırmalarda zaten bu değişimlere dikkat çekilmiştir. Zweig (1961: 134) dört modern işletme-deki işçiler üzerine araştırmasında "bir insan sınıflar hakkında konuşurken esasen toplumsal durum veya toplumsal yapı hakkında değil, kendisi hakkında, bu problemin bireysel yönü hakkında düşünür görünecektir" der ve ardından "görüşme yaptığı işçilerden üçte ikisinin kendini işçi sınıfı içinde konumlandığını, fakat kendi *sınıfsal kimliklerini* bu kabule güçlü bir *sınıfsal bağlılık* duygusunun eşlik etmediğini" belirtir. Andrieux ve Lignon (1960) tarafından gerçekleştirilen Fransız işçiler üzerine bir araştırmada da oldukça benzer sonuçlara ulaşıldı. Onlar fabrika işçilerinin ekonomi ve toplum içindeki konumlarına üç şekilde tepki verdiklerini gördüler: (1) kendini kurtarma (ya firmada daha yüksek bir konuma terfi ederek ya da kendi işini kurarak fabrika işinden kurtulma), (2) boyun eğme (fabrika işini monoton ve kaçınılmaz bir yazgı olarak kabullenme) ve (3) isyan (sanayinin kapitalist organizasyonuna karşı çıkma ve direnme). Bunlardan ikincisi çok yaygınken, üçüncüsü ona yakındır ve hatta bu kategoride yer alan, kolektif eylemle durumlarını iyileştirebileceklerine inanan işçilerin %9'u artık gelecekteki herhangi bir toplumda işçinin fabrikadaki tâbî konumunu temelden değiştirebileceğine inanmamaktadır. Onlar ulaştıkları sonuçları şöyle özetler: üzerinde araştırma yaptıkları (toplumdaki diğer gruplardan açıkça ayırt edilen bir kesim olarak gördükleri) işçiler, hâlen bir grup bilincine sahip olmalarına rağmen artık kolektif amaçları yoktur. Günümüzün işçisi "işçi sınıfının geleneklerinden kopmuş, hayatına yön verebilecek hiçbir genel ilkeye, hiçbir dünya görüşüne sahip olmayan biridir" (Andrieux and Lignon, 189). Onlar ulaştıkları sonucun Almanya'da yapılan çoğu araştırmada, Popitz, Bednarik ve diğerlerinin araştırmasında ulaşılanlarla tamamen örtüştüğünü gördüler. Popitz (1957) ve çalışma arkadaşları, Ruhr çelik sanayindeki işçiler üzerine araştırmalarında, bedensel olarak çalışan işçiler *ile* işi plânlayan, yönlendiren ve emirleri verenler arasındaki ayrım etrafında inşa edilen güçlü bir işçi sınıfı bilinci bulunmasına rağmen, hâlâ işçi sınıfının zaferi ve sınıfsız bir topluma geçişi vurgulayan Marksist terimler çerçevesinde düşünenlerin küçük bir azınlık olduğunu gösterdi. Benzer şekilde, Bednarik (1953: 138-139, 141) günümüzün genç işçisi üzerine yazısını "toplum işçi sınıfı için bir ideal

olmaktan çıkmıştır" ve "onlar giderek daha fazla özel hayata çekilme eğilimindedir" sözleriyle bitirir.

Goldthorpe ve Lockwood (1963) 'yeni orta sınıf' ve 'yeni işçi sınıfı' arasında, hem eski orta sınıfın radikal bireyciliğinden hem de eski işçi sınıfının kapsayıcı kolektivizminden uzak bir toplum anlayışına yol açan bazı yakınlaşmalar olduğunu öne sürdükleri 'burjuvalaşma' fikri üzerine analizlerinde (bkz. elinizdeki kitap: 1. Bölüm) bu fikirlerden bazılarını bir araya getirdi. Bu yeni toplumsal perspektifte (işçiler arasındaki sınıfsal ittifaklar zayıfladığı için) kolektivizm artık bir hedef olarak değil araç olarak yaygın kabul gördü (ve bu değişim sendikacılığın beyaz yakalıları arasında yayılmasını açıklar). Goldthorpe ve Lockwood bu toplum anlayışının içerdiği inançlar ve tutumlar kompleksini tanımlamak için 'araçsal kolektivizm' ve 'aile merkezilik' terimlerini kullandı. İkinci terim başka yazarların özel hayata çekilme olarak betimledikleri ve tekil işçilerin kendi ailelerinin hayat standardı, kendi ilerleme fırsatları, çocuklarının eğitimi ve daha üstün mesleklere giriş fırsatları konusundaki baskın kaygılarının göstergesi olarak aldıkları olguya işaret eder.

Kuşkusuz bu türden faktörler Batı Avrupa'daki çoğu sosyalist partiyi programlarından sınıfa ve sınıf siyasetine referansları çıkartmaya ve kamu mülkiyetinin genişletilmesi konusundaki önerilerini değiştirmeye yöneltti. Fakat 1950'lerden sonraki birkaç on yıl içinde işçi sınıfının veya herhangi bir önemli ilerleme kaydetmeyen orta sınıf katmanlarının özel hayata çekildikleri ve kolektif amaçları terk ettikleri hiç de açık değildir. Gerçekte, tüm bu anlayış İsveç ve Avusturya gibi daha 'sosyalist' ülkelerin gelişmesiyle, Fransa'da 1981'den beri kamu mülkiyetinin başarılı bir biçimde genişlemesiyle, daha fazla siyasal sınıî demokrasi taleplerinin artmasıyla ve yeni sosyal hareketlerin ortaya çıkışıyla çelişmektedir.⁹ Burada bazı faktörler önemli olmuştur.

⁹ İngiltere genel "Avrupalı gelişme söylemi"nin dikkate değer bir istisnası olsa da, bu durumun kalıcı olması muhtemel görünmemektedir. Son 10 yıldır düzensiz piyasa güçlerini ekonomik etkinliğe ve toplumsal önlemlere tâbi kılarak ve ülkenin kolektif kaynaklarını mümkün olduğu ölçüde özel mülkiyete yönlendirerek *bırakınız yapsanlar* kapitalizmini canlandırma girişimi, kapsamlı işsizlik, artan eşitsizlikler, yüksek enflasyon, ciddi dış ticaret açığı, imalat sanayi yatırım oranlarının acınacak kadar azalmasıyla,

İlk olarak, Mallet'nin (1975) 'yeni işçi sınıfı' araştırmasında ileri sürdüğü gibi (bkz. elinizdeki kitap 1. Bölüm), üreticiler olarak işçiler hâlâ egemenlik ve kısıtlama altında yaşarken tüketiciler olarak yeni bir özgürlük ve bağımsızlık deneyimi yaşadıkları için, bu güçlü bir biçimde ifade edilen sınıf bilinci çalışma ortamıyla ilişki içinde gerçekleşir. Ona göre bu süreç daha kısa çalışma saatleri, daha uzun tatil ve yönetimin politikalarını giderek daha fazla kontrolle bağlantılı olan modern sanayi sektörlerindeki sendikal taleplerin değişen doğasında kolayca gözlenebilir. Çalışma ve serbest zaman arasındaki sancılı karşıtlık¹⁰ Andrieux ve Lignon'un (1960) yorumlarında da açıktır. İşçiler (fabrikada, işe giderken) işçi, serbest zamanlarında vatandaş olarak kabul edildikleri için, başka insanların farklı muamelelerini sıkça ve buruk bir biçimde ifade ettiler. Bir işçi durumu şöyle özetlemekteydi: etrafımdakiler bir işçi olarak davranmaya zorlarken, "arabamın içindeyken ve yön sormak için durduğumda polis memuru selâmlayarak yaklaşır, çünkü bir beyefendiyle muhatap olduğunu düşünmektedir" (Andrieux and Lignon, 1960: 31-32). Daha sonraki çoğu çalışmada (Fraser, 1968, 1969; Terkel, 1974; Beynon, 1984) sanayi işinin ve büro işinin –sadece daha fazla serbest zaman için değil, emek sürecinin farklı şekilde organize olması için de kolektif talepleri körüklemeyi sürdüren– kısıtlayıcı ve yıpratıcı doğası benzer biçimde betimlendi.

Çalışma ve serbest zaman ayrımının değişmeden sürebileceğini düşünmek zor olsa da, üstesinden gelinebilir veya farklı biçimlerde yumuşatılabilir. Bir yandan, süren ekonomik büyüme nihayetinde çalışma zamanının (daha kısa çalışma saatleri, daha uzun tatiller, çalışma hayatına daha geç girme ve daha erken

kamusal hizmetlerin kalitesinin düşmesiyle ve önemli düzeyde toplumsal sefaletle, özetle günümüzde nüfusun büyük çoğunluğunun bir alternatif olarak genelde geriye gidişe karşı sosyal refah harcamalarında artışı ve ayrıca temel hizmetler alanında kamu mülkiyetine dönüşü destekleyen protestolarıyla sonuçlandı.

¹⁰ Marx'ın (1844) kapitalist üretim biçimini zaten merkezi bir problem olarak gördüğünü belirtmemiz gerekir: işçi "işinde kendini gerçekleştirmez aksine yadsır, huzurdan ziyade sefalet duygusu yaşar, zihinsel ve fiziksel güçlerini özgürce geliştirmez aksine fiziksel olarak tükenmiştir ve zihinsel olarak yetersizdir... gönüllü olmayıp aksine dayatılan, *zorunlu çalışma* içindedir" ve "kendini sadece boş zamanlarında yuvasında hisseder".

emeklilik gibi yollarla) azaltılmasıyla, neticede üretimin hiyerarşik ve otoriter yapısının bireyin kişisel ve toplumsal hayatında önemsiz bir rol oynamaya başlamasıyla ve artık ciddi bir sıkıntı kaynağı olmaktan çıkmasıyla serbest zaman artabilir. Öte yandan, ekonomik üretim alanına serbest zamanda var olabilecek bazı özgürlükler ve bağımsızlıkları taşımayı hedefleyen yenilenmiş çabalar olabilir ve bu çabalara –giderek daha fazla bir bilimsel etkinlik alanı hâline gelen– üretimin karakterinde hem doğa bilimleri hem de sosyal bilimleriyle değişimler yaparak, yani bireylere işi gerçekleştirmek için gerekli yüksek eğitim ve sorumluluk düzeyi gibi hizmetleri sunarak katkıda bulunabilir. Büyük ihtimalle, bu iki uygulamanın bir bileşimi ortaya çıkacaktır; fakat ikincisi hiçbir şekilde gerçekleşmediğinde bu hedefe işçi sınıfı organizasyonlarının (Marksist yaklaşıma göre her toplumda temel etkinlik ve toplumsal ilişki biçimini oluşturan ve –ne kadar ıslah edilse de– her zaman belirli ölçüde bir zorunluluk alanı olan) emek sürecini kontrol altına alma girişimleriyle ulaşılabilir.

Avrupalı toplumlarda süregelen öneme sahip ikinci bir etkinin kaynağı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve bazı temel sanayilerde kamu mülkiyetinin, devletin ekonomiye müdahalesinin genişlemesinin ve halka geniş çaplı toplumsal ve kültürel hizmetler sunulmasının daha genel kabul görmesi vardır. Keskin 'kişisel servet' ve 'kamusal sefalet' karşıtlığı (Galbraith, 1958) çoğu insanın modern sanayi toplumunda en değerli kişisel imkânların çoğuna sadece kamusal eylemle ulaşabileceği veya korunabileceğinin farkına varmasını sağladı. Bireylerin çoğu kendi kişisel beslenme, barınma, ulaşım ihtiyaçlarını ve bazı serbest zaman faaliyetlerini daha sınırlı veya üst düzeyde karşılayabilse de, daha yüksek eğitim ve sağlık bakımı hizmetleri, (plânlı bir taşımacılık sistemiyle) ulaşım, spor ve eğlence imkânları, iyi çalışma koşulları veya uygun ve çekici bir kentsel çevreye sahip olmak için gerekli şeyleri bireysel olarak sağlayamaz. Aksine, sınırsız bir kişisel zenginlik ve haz arayışı, 1980'lerdeki Britanya deneyiminin açıkça gösterdiği gibi, bu hayatî kamusal hizmetlerin kalitesinde düşmeye yol açar.

İşçi sınıfı partilerinin politikaları kamusal imkânların ve ulusal plânlamanın genişlemesinde önemli bir rol oynamıştır ve bunlar Batı Avrupa'da bazı ülkelerde ve Avrupa Birliği'nde giderek güçlü bir biçimde sürmektedir. Öte yandan, Doğu Avrupa'nın büyük bir

kısımında tek parti yönetiminin yıkılmasının ilk sonuçlarından biri sosyalizmin ve sınıfsal politikaların yaygın bir biçimde reddedilmesi olsa da, vurguladığım gibi, uzun vadede Batı Avrupa tipi sınıf partilerinin güçlü bir biçimde yeniden ortaya çıkması muhtemeldir ve gerçekte zaten oluşum hâlinde dirler. Fakat 20. yüzyıl sonlarındaki ekonomik ve toplumsal koşullar çerçevesinde en sorgulanabilir şey, sınıflar arası mücadelelerde kamu mülkiyetinin ve ekonomik plânlamanın önemidir. Kapitalist sınıf, kesinlikle, zenginliğini ve emek süreci üzerindeki kontrolünü savunmayı ve mümkün olduğu kadar genişletmeyi sürdürürken, ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı gibi, sınırlı plânlama, kamu mülkiyetinin ve devletin ekonomiye müdahalesinin düzeyini ve –toplumsal istikrarı ve kapitalist ekonominin başarılı bir biçimde işlemesini sağlamak zorunlu kaldığı durumlarda– refah hizmetlerini kısıtlayacak tavizler koparmayı sürdürecektir. Kısaca, çoğu ülkede karışımın doğasına bağlı olarak farklı 'karma ekonomi' türlerinden biri benimsenecektir.

Farklı ekonomik ve toplumsal durumlara göre çeşitli kategorilere ayrılan orta sınıf, kuşkusuz, kurduğu siyasal ittifaklar temelinde bölünmeye devam etse de, ülkeler arasındaki önemli farklılıklara rağmen, kamu mülkiyetini veya ekonomik plânlamayı genişletecek politikalara bir bütün olarak fazla bağlı kalmayacaktır; örneğin Fransa'da, bir *katı devletçi* gelenek hâlâ önemli bir etkiye sahip görünmektedir. Bununla beraber, bu meseleler işçi sınıfının politikalarında oldukça önemli hâle gelmiştir. İşçi sınıfı partilerinin bir öğretisi olarak klâsik sosyalizm tanımlarında iki merkezî kavram toplumsal mülkiyet ve plânlı ekonomi¹¹ olsa da, günümüzde bu kavramların bu türden partilerin politikalarında nasıl bir yer işgal ettikleri veya işçilerin bilincinde hangi öneme sahip oldukları net değildir. Yine de, hâlihazırda kapitalist ülkelerde toplumsal mülkiyetin aslında büyük ölçüde genişlemesi konusunda büyük hevesin birçok işareti vardır – bu türden mevcut kamu mülkiyeti düzeyi Batı Avrupa'da geniş kabul görürken, Britanya istisnasında son on yılın özelleştirme politikalarına güçlü bir muhalefet vardır – ve Doğu Avrupa'da yeni rejimlerin bazı politikalarında toplumsal mülkiyete dayalı girişimlerin büyük

¹¹ Örneğin bkz. Durbin (1935), Pigou (1937), Dickinson (1939).

ölçüde özel firmalar veya şirketlere dönüştürülmesi tasarlanmaktaymış gibi görünebilir. Bu tutumlar, toplumsal mülkiyet fikrine artık çoğu somut örnekte önemsiz ve zorlukla fark edilebilir bir yer verilen sosyalist partilerin değişen programları ve politikalarına yansımakta, fakat ayrıca onlar tarafından pekiştirilmektedir.

Plânlama fikri benzer bir kaderi paylaşmış görünmektedir. Kapitalist dünyada plânlamanın genişlemesi aşırı düzenleme ve bürokratik hantallık korkularını uyandırırken, sosyalist ülkelerdeki merkezî plânlama deneyimi tek parti yönetiminin otoriterliğiyle ilişkili bir süreçti. Bunun ötesinde, teknolojik olarak ileri, oldukça çeşitlenmiş ve hızlı değişen modern ekonomide plânlamayla ilişkili problemler bir üretimi organize etme yöntemi olarak plânlamanın verimliliği hakkındaki kuşku artırmıştır. Bu hususlar, daha 'sosyalist' Batı Avrupalı ülkelerde kısmî plânlamanın başarısını olduğu kadar, bilhassa hızlı sanayileşmeyi sağlamada plânlı ekonomilerin gerçek başarılarını büyük ölçüde gölgelemiştir.¹²

Sosyalist partilerin toplumsal mülkiyet ve ekonomik plânlamaya eleştirilere kolay direnemedikleri için kapitalist ekonomilerin işleyişine temel eleştirileri dikkate almadıklarını düşünüyorum. Yine de, değişen bu tutumların neticesi günümüzde sınıflar arasındaki karşıtlığın artık siyasal olarak daha az açık bir biçimde tanımlanmasıdır. Özelde, tarihsel olarak işçi sınıfına ait partiler, günümüzde sosyalist partiler, çoğunlukla, toplumu kökten yeniden inşadan ziyade kapitalizmin ıslahını ve daha gelişmiş bir refah devleti biçimini –'insan yüzlü kapitalizm'i– ima eden konumları benimsediler. Avrupalı bazı ülkelerde ve bazı partilerde reform sürecinin nihayetinde daha ayırt edilebilir türden sosyalist ve 'sınıfsız' topluma yol açacak birikimli bir süreç olarak görüldüğü doğrudur; bunun günümüz koşullarında gerçekçi bir bakış açısı olduğunu düşünüyorum. Bununla beraber, çoğu örnekte bu türden uzun vadeli bir perspektif yoktur ve kapitalist bir ekonominin temel yapısı kabul gördüğünde derin bir kriz yaşanmadığı sürece kapitalist sınıf gücünü artırmayı sürdürecektir.

Batı Avrupalı ülkelerde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyalist partilerin büyümesinin, sınıfların durumunun, sosyal refah

¹² Plânlama deneyimini daha ayrıntılı olarak Bottomore'da (1990, özellikle 3. ve 4. Bölüm) tartıştım.

hizmetlerinin gelişmesinin ve baskın biçimde kapitalist ekonomilerde (1970'lerin sonuna kadar) süren ekonomik büyümenin, 'karma ekonomi'nin unsurlarının ve büyük ölçüde artan kamu harcamalarının etkisinin neticesi olan sınıfların durumu bu toplumların nüfuslarının (1) ekonominin toplumsallaşmasını en azından makul bir düzeyde (daha fazla toplumsal mülkiyet ve daha plânlı ekonomi anlamında) genişletmeyi isteyenler ve (2) mevcut 'karma', esasen kapitalist ekonomi biçimini sürdürmeyi veya karma modeli daha *bırakınız yapsınlar* bir serbest piyasa sistemine dönüştürmeyi isteyenler biçiminde kabaca tam ortasından ikiye bölündüğü bir durum olarak betimlenebilir. Gelişmiş kapitalizme ilişkin bazı araştırmalarda (örneğin Habermas, 1973) 1950'ler ve 60'lardaki oldukça hızlı ekonomik gelişme döneminde ulaşılan bir 'sınıfsal uzlaşma' bağlamında yorumlanan bu güçler dengesi, ifadesini –ne kapitalist ne sosyalist olan, aksine kamusal refah hizmetlerinin genişletilmesi ya da daraltılması ve sınıflar arasındaki servet ve gelir dağılımını değiştirecek malî politikalar konusundaki karşıt görüşler arasında gelip giden– bir tür 'konsensüs politikaları'nda buldu. Bunun daha yavaş ekonomik büyüme, büyük miktarda işsizlik ve muhtemelen daha düşük hızda teknolojik yenilikler koşullarında istikrarlı bir dengenin işareti olup olmadığı henüz açık değildir. 1980'lerde bir yanda kapitalist sınıfın yüksek düzeyde kamu harcamalarına ve toplumsal mülkiyetin genişlemesine saldırıları, öte yandan işçi sınıfının daha yüksek ücret, daha kısa çalışma saatleri ve ileri refah hizmetleri talepleri daha sık rahatsızlık yaratmaktadır. Fakat sosyalist partilerin öğretilerinde de sosyalizm fikri büyük ölçüde muğlâk hâle geldiği için, ikinci kategoridekiler bir 'sosyalizm' talebi anlamına gelmemektedir. Bundan dolayı, sınıfsal politikanın geleceği sosyalizmi bilhassa otoriter sosyalizm deneyimi ve çöküşü ışığında kesinlikle yeniden değerlendirilmeye, ancak ayrıca farklı kamu mülkiyeti biçimlerini ve bunların sosyalist plânlamayla ve piyasalarla muhtemel kombinasyonlarını daha olumlu bir gözle yeniden ele almaya bağlıdır.¹³

Fakat bu tablo, bazılarını yukarıda tartıştığım yeni siyasal ey-

¹³ Bu problemlerin daha kapsamlı analizi için Bottomore'a (1990: 8. Bölüm) ve piyasalara dayalı plânlama konusunda Brus (1972) ve Horvat (1982) ve daha yakınlarda Brus ve Laski (1989) tarafından gerçekleştirilen değerli araştırmalara bakınız.

lem anlayışları ve biçimlerinin gelişmesiyle daha da kompleks hâle geldi. 1971 tarihli daha önceki bir çalışmamda (yeniden basım, Bottomore, 1975: 114-131) yeni bir politika tarzının dört temel yönde cisimleştiğini belirtmiştim: (1) üretim ve yönetimde rasyonalite ve verimliliğe bağlı ve teknolojik ilerleme ve sınırsız ekonomik gelişme öğretilerini bütün kalbiyle benimseyen yeni seçkinlerin ortaya çıkışı; (2) modern sanayi toplumlarının teknokratik ve bürokratik karakterine doğrudan karşı olan ve uzmanlar tarafından yönlendirilen bir toplum anlayışının içerdiği otoriter ve seçkinci yönetime alternatif olarak 'katılımı' ve 'toplumu' savunan radikal hareketlerin gelişmesi; (3) bölgesel ve milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışı; ve (4) diğer kutupta en iyi örneği Avrupa Birliği'nde sergilenen, uluslar-ötesi toplumlar yaratmaya çalışan hareketlerin gelişmesi. Sınıfsal politikadan farklı olan tüm bu tarzlar günümüzde güçlenmektedir ve öngörülebilir gelecekte de güçlenmeleri muhtemeldir. Evrensel bir özlemin toplumda yüksek hayat standartlarına ulaşmak olduğu koşullardaki siyasal tartışmalarda seçkinlerin teknolojik ve idarî yetkinliklerinin karakterize ettiği rolleri merkezî bir öneme sahiptir. Bununla beraber, bu türden seçkinler ilke olarak, genel refah konusunda farklı görüşler bulunduğu bile, sosyalist bir toplumda da kapitalist bir toplumdakine benzer bir rol oynayabilirler. Fakat bu fikirlerden bazılarının ayrılmaz bir parçası olan "uzmanlar tarafından yönetilen toplum" anlayışı teknolojik ilerlemenin ve sınırlandırılmamış büyümenin yol açtığı problemlere olduğu kadar, teknokrasi ve bürokrasinin siyasal tartışmalara ve kontrole açık olmadıkları durumlarda demokratik olmayan niteliğine de dikkat çekenler – günümüzde belirgin biçimde çevreci hareketler ve partiler – tarafından hâlen ve giderek daha fazla sorgulanmaktadır. Ayrıca üçüncü siyaset tarzı bölgecilik ve milliyetçilik güçlenmeye devam eder ve Doğu Avrupa'daki devletçi sosyalist rejimlerin çöküşüyle yeni bir ivme kazanırken, küçük çapta da olsa, hem Doğu hem Batı Avrupa'da neo-faşist hareketlerin ortaya çıkışıyla daha tehditkâr bir nitelik kazanmaktadır. Son olarak, Avrupa Birliği birleşik bir piyasa ve fiili bir siyasal birlik biçimi doğrultusunda hareketin etkisiyle ve bilhassa Doğu Avrupa'yla daha yakın bir işbirliği beklentisiyle, diğerlerinden farklı bir Merkezî Avrupa kültürü fikrinin yeniden canlandırılması ve ortak 'anavatan Avrupa' tartışmalarıy-

İla yeni bir hayat buldu.

Bu farklı alternatif siyasal kaygılar sınıfsal politikanın merkezî önemini azaltabilir ve her halükârda etkisi altına alabilir. Bununla beraber, sınıfsal politika Avrupa Parlamentosu'nda çoğu konuda muhafazakârlar ve sosyalistler arasındaki uzlaşmazlıklarda, Batı Almanya'da ve genellikle Avrupa Birliği'nde çevreci ve sosyalist partiler arasındaki farklı ittifaklarda ve milliyetçi hareketlerin çoğunlukla muhafazakâr ve gelenekçi karakterinde gözlenebileceği gibi, diğer siyasal eylem biçimleri üzerinde de aynı ölçüde önemli bir etkiye sahiptir. Fakat burada 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçerken geleceğin toplumu konusunda bir karışıklık vardır. Bireyler ve grupların özellikle 'üreten toplum'un tüm süreçlerine daha fazla katılım anlamında ekonomik ve toplumsal koşullarda daha fazla eşitlik ve demokrasi talepleri hâlâ güçlüdür. Peki, bu türden talepler nasıl karşılanabilir? Sosyalist ülkelerin deneyimi 'sınıfsız toplum'a giden yolun ne doğrudan ne de engebesiz olduğunu ve yolda karşıma yeni sınıflar ya da seçkinler kadar diktatörlük rejimleri de çıkabileceğini gösterdi. Dolayısıyla, yarattığı büyük eşitsizliklere ve ekonomik belirsizliklere rağmen, insanlara dinamik ve demokratik bir kapitalizmin avantajlarını sunmak nispeten daha kolaydır; fakat öte yandan günümüze uygun yeni bir toplum türünün yapısının çerçevesini belirlemek daha zor hâle gelmiştir. Kapitalist toplumlarda –sermaye sahipleri ve mülksüzler, güçlüler ve tâbî konumdakiler, aydınlıkta ve karanlıkta yaşayanlar arasındaki– sınıfsal çıkarlar karşıtlığı günümüzde kendini oldukça net bir biçimde sınıf çatışması içinde göstermez ve bu çıkarların gelecekteki siyasal ifadesi öncekilerden daha ciddi bir biçimde –eleştirel tartışmalar ve farklı siyasal deneyimler ışığında– kapitalizme alternatifin anlaşılma ve ardından kademeli bir süreç içinde uygulanma biçimlerine bağlı olacaktır. Bu öncelikle sosyalist bir toplumun ekonomik yapısı açısından zorunlu bir süreçtir.

KAYNAKÇA

- Abercrombie, Nicholas and Urry, John (1983), *Capital, Labour and the Middle Classes* (London: Allen & Unwin).
- Adler, Max (1915), "Zur Ideologie des Weltkrieges", *Der Kampf*, vol. 8.
- Adler, Max (1933), 'Metamorphosis of the working class?' *Der Kampf*, vol. 26 (çev. Bottomore and Goode, 1978).
- Albertoni, Ettore A. (1987), *Mosca and the Theory of Élitism* (Oxford: Blackwell).
- Andrieux A. and Lignon, J. (1960), *L'Ouvrier d'aujourd'hui* (Paris: Marcel Rivière).
- Aron, Raymond (1950), "Social structure and the ruling class"; yeniden basım *Power, Modernity and Sociology* (Aldershot: Edward Alger, 1988).
- Aron, Raymond (1964), *La Lutte de classes* (Paris: Gallimard).
- Ash, Timothy Garton (1989), "Does Central Europe exist?", George Schöpflin and Nancy Wood (ed.), *In Search of Central Europe* (Oxford: Polity Press/Blackwell).
- Atkinson, A. B. (1974), *Unequal Shares: Wealth in Britain* (rev. ed., Harmondsworth: Penguin Books).
- Avineri, Shlomo (1968), *The Social and Political Thought of Karl Marx* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Bahrtdt, H. P. (1965), "Contribution to discussion", Otto Stammer (ed) *Max Weber and die Soziologie heute* (Tübingen: J. C. B. Mohr), s. 124-130.
- Baltzell, E. Digby (1962), *An American Business Aristocracy* (New York: Collier Books).
- Bauer, Otto (1907), *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* (genişletilmiş 2. Baskı: Vienna: Wiener Volksbuchhandlung, 1924).
- Bauer, Otto (1924), "Voraussetzungen des Sozialismus", *Arbeiter-Zeitung*, 25 Aralık.

- Beard, Charles (1914), *Contemporary American History, 1877-1913* (New York: Macmillan).
- Bechhofer, Frank and Elliot, Brain (ed.) (1981), *The Petite Bourgeoisie: Comparative Studies of the Uneasy Stratum* (London: Macmillan).
- Bednarik, K. (1953), *Der Junge Arbeiter von heute – ein neuer Typ* (Stuttgart: Gustav Kilpper Verlag. İngilizce çeviri. London: Faber & Faber, 1955).
- Benton, Ted (1981), "'Objective' interests and the sociology of power", *Sociology*, vol. 15, no. 2.
- Bernstein, Eduard (1899), *Evolutionary Socialism* (New York: Schocken, 1961).
- Beynon, Huw (1984), *Working for Ford* (2. baskı, Harmondsworth: Penguin Books).
- Bloch, Marc (1961), *Feudal Society* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Booth, Charles (1891-1903), *Life and Labour of the People in London* (London: Macmillan).
- Bottomore, Tom (1952), 'La Mobilité sociale dans la haute administration française', *Cahiers internationaux de sociologie*, vol. 13.
- Bottomore, Tom (1964), *Elites and Society* (Harmondsworth: Penguin Books, 1966).
- Bottomore, Tom (1967), *Critics of Society* (London: Allen & Unwin).
- Bottomore, Tom (1975), *Sociology as Social Criticism* (London: Allen & Unwin).
- Bottomore, Tom (1979), *Political Sociology* (London: Hutchinson).
- Bottomore, Tom (ed.) (1983), *A Dictionary of Marxist Thought* (Oxford: Blackwell).
- Bottomore, Tom (1984a), *The Frankfurt School* (London: Tavistock).
- Bottomore, Tom (1984b), *Sociology and Socialism* (Brighton: Wheatsheaf).
- Bottomore, Tom (1985), *Theories of Modern Capitalism* (London: Allen & Unwin).
- Bottomore, Tom (1987), *Sociology: A Guide to Problems and Literature* (3. baskı. London: Allen & Unwin).
- Bottomore, Tom (ed.) (1988), *Interpretations of Marx* (Oxford: Blackwell).
- Bottomore, Tom (1990), *The Socialist Economy: Theory and Practice* (Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf).
- Bottomore, Tom and Brym, Robert (ed.) (1989), *The Capitalist Class: An International Study* (Hemel Hempstead: Harvester-Wheatsheaf).
- Bottomore, Tom and Goode, Patrick (1978), *Austro-Marxism* (Oxford: Clarendon Press).
- Braudel, Fernand (1972), *The Mediterranean* (2 cilt, London: Collins).
- Braverman, H. (1974), *Labour and Monopoly Capital* (New York: Monthly

Review Press).

- Broekmeyer, M. J. (ed.) (1970), *Yugoslav Workers' Self-Management* (Dordrecht: Reidel).
- Brus, W. (1972), *The Market in a Socialist Economy* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Brus, W. and Laski, K. (1989), *From Marx to the Market* (Oxford: Clarendon Press).
- Brym, Robert J. (1989), "Canada", Bottomore and Brym (1989).
- Copeman, G. H. (1955), *Leaders of British Industry: A Study of the Careers of More than a Thousand Public Company Directors* (London: Gee & Co.).
- Corey, Lewis (1935), *The Crisis of the Middle Class* (New York: Cevici Friede).
- Croce, Benedetto (1913), *Historical Materialism and the Economics of Karl Marx* (London: Howard Latimer).
- Cruse, Harold (1967), *The Crisis of the Negro Intellectual* (New York: William Morrow & Co.).
- Dahrendorf, Ralf (1959), *Class and Class Conflict in an Industrial Society* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Dalton, Hugh (1920), *Some Aspects of the Inequality of Incomes in Modern Societies* (London: Routledge).
- Davis, Kingsley and Moore, Wilbert E. (1945), 'Some principles of stratification', *American Sociological Review*, vol. 10, no. 2.
- Dickinson, H. D. (1939), *Economics of Socialism* (London: Oxford University Press).
- Disraeli, Benjamin (1845), *Sybil; or, The Two Nations* (Hughenden edn of the novels and tales, 11 cilt, 1881).
- Djilas, Milovan (1957), *The New Class* (London: Thames & Hudson).
- Domhoff, G. W. (1983), *Who Rules America Now?* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall).
- Dumont, Louis (1970), *Homo Hierarchicus: The Caste System and its Implications* (London: Weidenfeld & Nicholson).
- Durbin, E. F. M. (1935), "The importance of planning"; yeniden basım *Problems of Economic Planning* (London: Routledge & Kegan Paul, 1949).
- Durkheim, Emile (1897), "Review of A. Labriola", *Essais sur la conception materialiste de l'histoire*, *Revue philosophique*.
- Engels, Friedrich (1884), *The Origin of the Family, Private Property and the State* (New York: International Publishers, 1972).
- Field, Frank (ed.) (1983), *The Wealth Report 2* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Finley, M. I. (ed.) (1968), *Slavery in Classical Antiquity* (Cambridge: Heffer).

- Finley, M. I. (1983), "Slavery", Bottomore (1983).
- Fraser, Ronald (ed.) (1968, 1969), *Work* (2 cilt, Harmondsworth: Penguin Books ve *New Left Review* işbirliğiyle).
- Friedrich, C. J., Curtis, M. and Barber, B. R. (ed.) (1969), *Totalitarianism in Perspective: Three Views* (London: Pall Mall).
- Galbraith, J. K. (1958). *The Affluent Society* (Harmondsworth: Penguin Books, 1962).
- Gallie, Duncan (1978), *In Search of the New Working Class* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Gay, Peter (1952), *The Dilemma of Democratic Socialism: Eduard Bernstein's Challenge to Man* (London: Oxford University Press).
- Gerth, Hans and Mills, C. Wright (ed.) (1947), *From Max Weber: Essays in Sociology* (London: Kegan Paul, Trench, Trubner).
- Giddens, Anthony (1973), *The Class Structure of the Advanced Societies* (London: Hutchinson).
- Gilmour, Robin (1981), *The Idea of the Gentleman in the Victorian Novel* (London: Allen & Unwin).
- Glass, D. V. (ed.) (1954), *Social Mobility in Britain* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Goldthorpe, J. H. (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain* (Oxford: Clarendon Press).
- Goldthorpe, John and Lockwood, David (1963), "Affluence and the British class structure", *Sociological Review*, vol II, no. 2, s. 133-163.
- Golubović, Zagorka (1986), "Yugoslav society and 'socialism'", Golubović and Stojanović, *The Crisis of the Yugoslav System* (Araştırma no. 14, "Crises in Soviet type systems", Cologne: Index).
- Gordey, Michel (1952), *Visa to Moscow* (London: Gollancz).
- Gorz, André (1982), *Farewell to the Working Class: an Essay on Post-Industrial Socialism* (London: Pluto Press).
- Gramsci, Antonio (1929-35), *Selections from the Prison Notebooks*. ed. Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith (London: Lawrence & Wishart, 1971).
- Habermas, Jürgen (1973), *Legitimation Crisis* (London: Heinemann, 1976).
- Hare, Paul, Radice, Hugo and Swain, Nigel (1981), *Hungary: A Decade of Economic Reform* (London: Allen & Unwin).
- Heath, Anthony (1981), *Social Mobility* (London: Fontana).
- Hegedüs, András (1976), *Socialism and Bureaucracy* (London: Allison & Busby).
- Hilferding, Rudolf (1910), *Finance Capital A Study of the Latest Phase of Capitalist Development* (London: Routledge & Kegan Paul, 1981).
- Hilferding, Rudolf (1940), "State capitalism or totalitarian state eco-

- nomy", *Socialist Courier* (New York). Yeniden basım: *Modern Review* (New York), vol. 1, 1947.
- Hilferding, Rudolf (1941), *Das historische Problem*, tamamlanmamış el-yazması; *Zeitschrift für Politik* (New Series, vol. I, 1954).
- Hilton, R. H. (1983), "Feudal society", Bottomore (1983).
- Hindess, Barry (1971), *The Decline of Working Class Politics* (London: MacGibbon & Kee).
- Hindess, Barry (1987), *Politics and Class Analysis* (Oxford: Blackwell).
- Hindess, Barry (1988), *Choice, Rationality and Social Theory* (London: Unwin Hyman).
- Hindess, Barry (1989), *Political Choice and Social Structure* (Aldershot: Edward Elgar).
- Hobsbawm, Eric (19M), (1964), "The labour aristocracy in nineteenth-century Britain", *Labouring Men* (London: Weidenfeld & Nicholson).
- Hofstadter, Richard (1963), "The pseudo-conservative revolt" ve 'Pseudo-conservatism revisited: a postscript", Daniel Bell (ed.), *The Radical Right* (New York: Doubleday).
- Horvat, Branko (1982), *The Political Economy of Socialism* (Oxford: Martin Robertson),
- Jenkins, Roy (1952), "Equality", *New Fabian Essays*, ed. R. H. S. Crossman (London: Turnstile Press).
- Johnson, Terence J. (1972), *Professions and Power* (London: Macmillan).
- Kautsky, Karl (1927), *The Materialist Conception of History* (özet çeviri: New Heaven: Yale University Press, 1988).
- Kelsall, R. K. (1955), *Higher Civil Servants in Britain from 1870 to the Present Day* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Klingender, F. D. (1935), *The Condition of Clerical Labour in Britain* (London Martin Lawrence).
- Kohn, 11 (1907), *The Idea of Nationalism* (New York: Collier Books).
- Kolakowski, Leszek (1978), *Main Currents of Marxism* (3 cilt, Oxford: Clarendon Press).
- Konrád, George (1990), "Eastern Europe", *Guardian*, 14 Nisan.
- Konrád, George and Szelényi, Ivan (1979), *The Intellectuals on the Road to Class Power* (Brighton: Harvester).
- Larrain, Jorge (1989), *Theories of Development* (Oxford: Polity Press/Blackwell).
- Laslett, John H. M. and Lipset, Seymour M. (ed.) (1974), *Failure of a Dream? Essays in in the History of American Socialism* (Garden City, NY: Doubleday; gözden geçirilmiş baskı: Berkeley: University of California Press, 1984).
- Lipset, Seymour M. and Bendix, Reinhard (1959), *Social Mobility in Industrial Society* (Berkeley and Los Angeles: University of California Press).

- Lockwood, David (1951), *The Blackcoated Worker* (2. Baskı (giriş yazısıyla): Oxford Clarendon Press, 1999) (London; Allen & Unwin)
- Machajski, Waclaw (1905), *The Intellectual Worker* (Rusça'da; özet baskı: Max Nomad, *Rebels and Renegades*, New York: Macmillan, 1932).
- Maddison, Angus (1982), *Phases of Capitalist Development* (Oxford: Oxford University Press).
- Mallet, Serge (1975), *The New Working Class* (Nottingham: Spokesman Books).
- Mann, Michael (1973), *Consciousness and Action among the Western Working Class* (London: Macmillan).
- Marceau, Jane (1989), *A Family Business? The Making of an International Business Elite* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Marcuse, Herbert (1964), *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Marshall, Alfred (1873), "The future of the working classes"; A. C. Pigou (ed.), *Memorials of Alfred Marshall* (London: Macmillan, 1925).
- Marshall, T. H. (1950), *Citizenship and Social Class and Other Essays* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Marx, Karl (1844), *Economic and Philosophical Manuscripts*.
- Marx, Karl (1845), *The Holy Family*.
- Marx, Karl (1847), *The Poverty of Philosophy*.
- Marx, Karl (1848), *Wage-Labour and Capital*.
- Marx, Karl (1852), 'The Chartists', *New York Daily Tribune*, 25 Ağustos.
- Marx, Karl (1857-8), *Grundrisse*.
- Marx, Karl (1859), *A Contribution to the Critique of Political Economy*.
- Marx, Karl (1861-3), *Theories of Surplus Value* (ed. Karl Kautsky, Stuttgart: J. H. W. Dietz Nachf., cilt 1 ve 2, 1905; cilt 3, 1910).
- Marx, Karl (1867, 1885, 1894) *Capital*, Cilt. I, II and III.
- Marx, Karl (1871), *The Civil War in France*.
- Marx, Karl and Engels, Friedrich (1845-6), *The German Ideology*.
- Marx, Karl and Engels, Friedrich (1848), *Communist Manifesto*.
- Michels, Roberto (1911), *Political Parties* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1966).
- Miliband, Ralph (1983), *Class Power and State Power* (London: Verso).
- Miller, S. M. (1960), "Comparative social mobility", *Current Sociology*, vol. 9, no. 1.
- Miller, William (1962), "American historians and the business élite", William Miller (ed.), *Men in Business* (new ed., New York: Harper & Row).
- Mills, C. Wright (1951), *White Collar: The American Middle Classes* (New York: Oxford University Press).
- Mills, C. Wright (1956), *The Power Élite* (New York: Oxford University Press).

- Mosca, Gaetano (1896), *The Ruling Class* (New York: McGraw-Hill, 1939).
- O'Connor, Julia S. and Brym, Robert J. (1988), "Public welfare expenditure in O.E.C.D. countries: towards a reconciliation of inconsistent findings", *British Journal of Sociology*, vol. 39.
- Offe, Claus (1972), "Political authority and class structures – an analysis of late capitalist societies", *International Journal of Sociology*, vol. 2, no. 1.
- Ossowski, Stanislaw (1963), *Class Structure in the Social Consciousness* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Parkin, Frank (1968), *Middle Class Radicalism* (Manchester: Manchester University Press).
- Parkin, Frank (1971), *Class Inequality and Political Order* (London: MacGibbon & Kee).
- Pigou, A. C. (1937), *Socialism versus Capitalism* (London: Macmillan, 1960).
- Pijl, Kees van der (1989), "The international level", Bottomore and Brym (1989).
- Playford, Clive and Pond, Chris (1983), "The right to be unequal: inequality in incomes", Field (1983).
- Pond, Chris (1983), "Wealth and the two nations", Field (1983).
- Popitz, H. et al. (1957), *Das Gesellschaftsbild des Arbeiters* (Tübingen: J. C. B. Mohr).
- Postan, M. M. (1967), *Economic History of Western Europe, 1945-64* (London: Methuen).
- Poulantzas, Nicos (1968), *Political Power and Social Classes* (London: New Left Books, 1973).
- Poulantzas, Nicos (1974), *Classes in Contemporary Capitalism* (London: New Left Books, 1975).
- Przeworski, Adam (1977), "Proletariat into a class: the process of class formation from Karl Kautsky's *The Class Struggle* to recent controversies", *Politics and Society*, vol. 7.
- Renner, Karl (1917), *Marxismus, Krieg und Internationale* (Stuttgart: J. H. W. Dietz).
- Renner, Karl (1953), *Wandlungen der modernen Gesellschaft. Zwei Abhandlungen über die Probleme der Nachkriegszeit* (Vienna: Wiener Volksbuchhandlung).
- Richta, Radovan (ed.) (1969), *Civilization at the Crossroads* (White Plains, NY: International Arts and Sciences Press).
- Roemer, John (1982), *A General Theory of Exploitation and Class* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press).
- Rousseau, Jean-Jacques (1755), *A Dissertation on the Origin and Foundation of the Inequality of Mankind* (London: Dent, Everyman's Library,

- 1952).
- Routh, Guy (1980), *Occupation and Pay in Great Britain, 1906-79* (London: Macmillan).
- Rowntree, B. Seebohm (1901), *Poverty A Study of Town Life* (London: Macmillan).
- Rubinstein, W. D. (1987), *Élites and Wealthy in Modern British History* (Brighton: Harvester Press).
- Sampson, Anthony (1962), *Anatomy of Britain* (London: Hodder & Stoughton).
- Sassoon, Anne Showstack (1983), "Hegemony", Bottomore (1983).
- Scase, Richard (1977), *Social Democracy in Capitalist Society: Working Class Politics in Britain and Sweden* (London: Croom Helm).
- Schumpeter, J. A. (1942), *Capitalism, Socialism and Democracy* (6. baskı, London: Unwin Hyman, 1987).
- Scott, Alan (1990), *Ideology and the New Social Movements* (London: Unwin Hyman).
- Scott, John (1982), *The Upper Classes: Property and Privilege in Britain* (London: Macmillan).
- Sombart, Werner (1906), *Why is there no Socialism in the United States?* (London: Macmillan, 1976).
- Sorel, Georges (1895), "Les Théories de M. Durkheim", *Le Devenir Social*, vol. 1, nos 1 and 2.
- Spohn, Willfried and Bodemann, Y. Michal (1989), "Federal Republic of Germany", Bottomore and Brym (1989).
- Srinivas, M. N. et al. (1959), "Caste", *Current Sociology*, vol. 8, no. 3.
- Stein, Lorenz von (1842), *The History of the Social Movement in France, 1789-1850* (3. baskı, 1850. Temel kısımların çevirisi, Totowa. NJ: Bedminster Press, 1964).
- Stojanović, Svetozar (1973), *Between Ideals and Reality A Critique of Socialism and its Future* (New York: Oxford University Press)
- Széll, György (1988), "Participation, workers' control and self management", *Current Sociology*, vol. 36, no. 3.
- Tawney, R. H. (1952), *Equality* (gözden geçirilmiş 4. baskı, London Allen & Unwin).
- Terkel, Studs (1974), *Working* (gözden geçirilmiş baskı, Harmondsworth: Penguin Books, 1985).
- Thomas, Hank and Logan, Chris (1982), *Mondragon An Economic Analysis* (London: Allen & Unwin).
- Tilly, Charles (ed.) (1975), *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press)
- Tocqueville, Alexis de (1835), *Democracy in America* (New York: Harper, 1966).

- Touraine, Alain (1971), *The Post Industrial Society* (New York: Random House).
- Touraine, Alain (1977), *The Self Production of Society* (Chicago: University of Chicago Press).
- Touraine, Alain (1980), *L'Après-Socialisme* (Paris: Grasset).
- Touraine, Alain (1981), *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Touraine, Alain (1987), 'The rise and fall of the French labour movement', William Quthwaite and Michael Mulkay (ed.), *Social Theory and Social Criticism* (Oxford: Blackwell).
- Trollope, Anthony (1804), *Can You Forgive Her?* (Penguin ed., 1972; Oxford University Press World's Classics ed., 1982).
- Trotsky, Leon (1937), *The Revolution Betrayed* (London: New Park, 1957).
- Turner, Bryan S. (1983), "Asiatic society", Bottomore (1983).
- Wall, Stephen (1972), Introduction to Penguin edition of Trollope's *Can You Forgive Her?*
- Webb, Sidney (1931), "Historic", G. Bernard Shaw (ed.), *Fabian Essays in Socialism* (Reprint, London: The Fabian Society and Allen & Unwin).
- Weber, Max (1918), 'Socialism'; J. E. T. Eldridge (ed.), *Max Weber: The Interpretation of Social Reality* (London: Michael Joseph, 1970).
- Weber, Max (1921), *Economy and Society* (3 cilt, New York: Betminster Press, 1968).
- Weber, Max (1971), *Gesammelte politische Schriften* (genişletilmiş 3. baskı, Tübingen: J. C. B. Mohr).
- Weinstein, James (1967), *The Decline of Socialism in America 1912 1925* (New York: Monthly Review Press).
- Wellmer, Albrecht (1971), *Critical Theory of Society* (New York: Herder & Herder).
- Weselowski, W. (1979), *Classes, Strata and Power* (London: Routledge & Kegan Paul).
- Wiener, M. J. (1981), *English Culture and the Decline of the Industrial Spirit 1850-1980* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Wright, Erik Olin (1978), *Class, Crisis and the State* (London: New left Books).
- Wright, Erik Olin (1985), *Classes* (London: Verso).
- Yanowitch, Murray (1963), "The Soviet income revolution", *Slavic Review*, vol. 23, no. 4.
- Zweig, F. (1961), *The Worker in an Affluent Society* (London: Heinemann).

Dizin

A

ABD, 16, 32, 42, 44, 48, 49, 51,
75, 77, 80, 81, 82, 94, 134, 137

ABD'de sosyalizm, 137

Abercrombie, N., 134

Adler, Max, 121, 134

Almanya, 42, 70, 75, 84, 89, 96,
102, 103, 105, 106, 108, 110,
111, 119, 134

Althusser, L., 134

Andrieux, A., 134

aristokrasi, 46, 134

Arnold, Matthew, 134

Aron, Raymond, 121, 134

Asya tipi toplum, 135

Austro-Marksizm, 135

Avrupa, 7, 12, 21, 22, 27, 33, 34,
38, 41, 42, 43, 44, 47, 48, 49,
51, 57, 61, 65, 66, 67, 74, 75,
77, 78, 80, 81, 83, 84, 89, 95,
98, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 112,
114, 115, 118, 119, 135, 137

Avrupa Topluluğu, 78, 105, 135

Avrupa'da sosyalizm, 137

Avusturya, 42, 47, 72, 75, 98, 110,
112, 135

B

Batı Avrupa, 75, 105, 110, 115,
118, 135

Batı Marksizmi, 136

Bauer, Otto, 121, 135

Beard, Charles, 122, 135

Bednarik, K., 122, 135

Benton, Ted, 122, 135

Bernstein, Eduard, 122, 135

bırakınız yapınlar, 8, 12, 135

Bloomsbury Grubu, 86, 135

Bodemann, Y. M., 135

Booth, Charles, 122, 135

Boutmy, Émile, 135

Braverman, H., 122, 135

Britanya, 16, 41, 42, 45, 46, 48,
49, 50, 51, 52, 59, 72, 74, 82,
95, 114, 115, 135

Brym, Robert J., 135

Bulgaristan, 89, 135

burjuvalaşma, 50, 96, 112, 135

burjuvazi, 17, 23, 27, 28, 54, 85,
93, 135

bürokrasi, 64, 135

C

centilmen ideal, 41, 135

Croce, B., 135

Ç

Çartistler, 135

Çekoslovakya, 89, 90, 106, 108,
135

Çin, 57, 72, 75, 102, 135

çok partili sistem, 135

D

Dahrendorf, R., 135

demokrasi, 38, 74, 80, 81, 88,
102, 105, 119, 135

devlet, 12, 32, 34, 35, 42, 48, 51,
63, 64, 65, 71, 78, 89, 94, 95,

99, 104, 135
devlet kapitalizmi, 63, 99, 135
devrim, 41, 52, 59, 65, 68, 75, 90,
109, 135
Disraeli, Benjamin, 123, 135
Djilas, M., 135
Doğu Avrupa, 12, 57, 66, 77, 78,
101, 109, 114, 115, 118, 135
Durkheim, Emile, 123, 135

E
eğitim, 12, 48, 49, 55, 56, 60, 61,
85, 95, 97, 101, 114, 135
ekonomik büyüme, 113, 117, 135
emek aristokrasisi, 97, 134
emperyalizm, 22, 94, 135
en üstteki 10.000 kişi, 45, 135
Engels, Friedrich, 123, 126, 135
entellektüeller, 34, 63, 135
eşitlik, 11, 13, 14, 43, 46, 68, 119,
135
eşitlikçilik, 59, 135
eşitsizlik, 7, 13, 14, 15, 42, 60, 61,
135
etnik gruplar, 49, 104, 135

F
faşizm, 96, 105, 135
Frankfurt Okulu, 31, 135
Fransa, 41, 45, 51, 77, 85, 112,
115, 135

G
Gallie, D., 135
gelir dağılımı, 24, 61, 135
Giddens, A., 135
Glass, D. V., 124, 135
Goldthorpe, J. H., 124, 135
Golubović, Z., 135
göç, 44, 76, 136
Gramsci, Antonio, 124, 136
güç, 11, 17, 21, 22, 27, 29, 32, 34,
36, 37, 38, 49, 69, 73, 74, 82,
83, 85, 86, 88, 89, 91, 95, 103,

136

H
Hayek, F., 136
Heath, A., 136
Hegedüs, András, 124, 136
hegemonya, 82, 136
Hilferding, Rudolf, 124, 125, 136
Hindess, B., 136
hizmet sınıfı, 25, 54, 55, 79, 97,
137
hizmetçiler, 48, 136
Hofstadter, R., 136

İ
istihdam, 51, 65, 83, 98, 136
İsveç, 32, 42, 47, 72, 80, 83, 84,
87, 98, 110, 112, 136
iş, 13, 24, 51, 53, 80, 81, 85, 90,
110, 136
işçi sınıfı, 17, 19, 21, 29, 30, 31,
32, 34, 39, 41, 44, 49, 52, 53,
54, 56, 57, 62, 63, 73, 75, 77,
78, 83, 86, 93, 95, 96, 97, 98,
99, 100, 102, 104, 106, 107,
110, 111, 112, 113, 114, 137
işlevselcilik, 136
İtalya, 75, 77, 82, 96, 136

J
Japonya, 12, 42, 44, 47, 80, 81,
136

K
kamu mülkiyeti, 68, 97, 101, 107,
115, 117, 136
kapitalist sınıf, 47, 54, 56, 81, 82,
87, 95, 107, 116, 136
kapitalizm, 8, 12, 23, 25, 32, 33,
59, 73, 79, 81, 86, 91, 93, 94,
101, 106, 109, 116, 136
karma ekonomi, 56, 82, 115, 117,
136
kast, 11, 15, 17, 136

katılımcı demokrasi, 103, 135
 Kautsky, Karl,, 136
 kolektif aktörler, 99, 136
 Kollontai, Alexandra, 136
 komünist partiler, 75, 84, 85, 96,
 137
 Konrád, G., 136
 kölelik, 15, 19, 76, 102, 136
 küçük burjuvazi, 136

L

Labriola, A., 136
 Lenin, V. I., 136
 liberal partiler, 137
 Lignon, J., 121, 136
 Lockwood, D., 136
 Luxemburg, Rosa, 136

M

Macaristan,, 136
 Machajski, J. W., 136
 Maddison, A., 136
 Mallet, Serge, 126, 136
 Marceau, Jane, 126, 136
 Marcuse, H., 136
 Marksizm, 21, 31, 32, 33, 37, 99,
 109, 136
 Marshall Plânı, 77, 136
 Marshall, Alfred, 126, 136
 Marshall, T. H., 126, 136
 Marx, Karl, 126, 136
 meritokrasi, 136
 Michels, R., 136
 Miller, S. M., 126, 136
 milliyetçilik, 22, 93, 105, 106, 108,
 118, 136
 Mills, C. Wright, 124, 126, 136
 Mondragon, 72, 128, 136
 Mosca, Gaetano, 127, 136
 muhafazakâr partiler, 79, 137
 Mussolini, Benito, 136
 mülkiyet, 26, 28, 32, 36, 46, 56,
 62, 65, 69, 70, 71, 74, 85, 86,
 89, 108, 115, 116, 117, 136

O

O'Connor, J. S., 136
 oligarşi, 96, 136
 Orta Avrupa, 135
 orta sınıf, 17, 24, 25, 30, 31, 35,
 51, 52, 54, 55, 82, 84, 85, 86,
 101, 102, 103, 112, 115, 137
 Ossowski, S., 136

Ö

örgütlü kapitalizm, 137
 özel mülkiyet, 18, 43, 108, 136
 özyönetim, 66, 67, 70, 71, 72, 89,
 108, 137

P

Pareto, Vilfredo, 137
 Paris Komünü, 137
 Parkin, F., 137
 partiler, 37, 39, 66, 75, 78, 79, 80,
 83, 84, 85, 88, 89, 96, 98, 101,
 103, 105, 107, 110, 116, 118,
 119, 137
 piyasa sosyalizmi, 8, 67, 90, 137
 plânlama, 8, 12, 47, 63, 67, 70,
 71, 88, 90, 94, 101, 107, 115,
 116, 117, 137
 Polonya, 62, 69, 72, 88, 101, 106,
 108, 137
 Pond, C., 137
 Popitz, H., 127, 137
 Postan, M. M., 127, 137
 Poujardist hareket, 137
 Poulantzas, N., 137
 proletarya, 23, 27, 33, 35, 137
 proleterleşme, 54, 137
 Przeworski, A., 137
 Quebec, 104, 137

R

refah, 7, 12, 31, 45, 46, 47, 48, 52,
 56, 75, 77, 82, 83, 84, 85, 94,
 95, 97, 98, 101, 106, 110, 113,

115, 116, 118, 137
 refah kapitalizmi, 31, 48, 56, 94,
 137
 Renner, Karl, 127, 137
 Roemer, J., 137
 Romanya, 89, 137
 Rousseau, Jean-Jacques, 127, 137
 Routh, G., 137
 Rowntree, B. Seeböhm, 128, 137
 Rubinstein, W. D., 128, 137

S

Sampson, Anthony, 128, 137
 Schumpeter, J. A., 128, 137
 Scott, Alan, 128, 137
 Scott, John, 128, 137
 seçkinler, 7, 8, 14, 16, 27, 34, 35,
 37, 38, 39, 42, 50, 51, 56, 64,
 66, 67, 69, 71, 88, 118, 119,
 137
 sendikalar, 21, 30, 44, 73, 82, 95,
 98, 137
 serbest zaman, 41, 113, 114, 137
 servet, 11, 12, 19, 43, 45, 46, 55,
 61, 79, 83, 106, 114, 117, 137
 sınıî demokrasi, 103, 112, 135
 sınıf, 7, 8, 11, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 29,
 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39,
 41, 42, 47, 52, 53, 54, 55, 56,
 57, 62, 63, 65, 73, 76, 78, 79,
 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 93,
 94, 95, 96, 99, 101, 103, 106,
 107, 110, 112, 113, 115, 119,
 135, 137
 sınıf bilinci, 32, 39, 52, 99, 113,
 137
 sınıf çatışması, 18, 27, 41, 119,
 137
 sınıfsal çıkar, 78, 83, 99, 137
 sınıfsal yapı, 7, 14, 21, 34, 38, 48,
 67, 71, 91, 137
 sınıfsız toplum, 7, 39, 59, 61, 68,
 119, 137

Sombart, W., 137
 Sorel, G., 137
 sosyal hareketler, 39, 77, 87, 102,
 103, 104, 137
 sosyal hareketlilik, 12, 26, 30, 43,
 44, 50, 51, 52, 64, 75, 137
 sosyal hizmetler, 110, 137
 sosyalist partiler, 84, 103, 116,
 137
 sosyalizm, 21, 22, 57, 59, 60, 77,
 79, 83, 84, 86, 90, 91, 99, 101,
 106, 108, 109, 115, 117, 137
 Sovyet Marksizmi, 31, 136
 Sovyetler Birliği, 33, 34, 60, 61,
 62, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 83,
 88, 89, 91, 100, 105, 106, 108,
 137
 sömürü, 32, 66, 137
 Spohn, W., 137
 SSCB, 59, 60, 105, 137
 Stalin, J. V., 137
 Stalinizm, 137
 statü, 15, 16, 25, 26, 29, 35, 36,
 39, 53, 62, 77, 86, 104, 137
 Stein, Lorenz von, 128, 137
 Stojanović, 66, 124, 128, 137
 Szelényi, I., 138

T

tabakalaşma, 11, 13, 15, 24, 25,
 26, 29, 34, 35, 36, 37, 38, 39,
 47, 53, 67, 69, 86, 88, 138
 Tawney, H., 138
 teknoloji, 138
 Thackeray, W. M., 138
 Tocqueville, Alexis de, 128, 138
 toplumsal gelişme evreleri, 138
 toplumsal mülkiyet, 66, 71, 116,
 137
 totalitaryanizm, 138
 Touraine, Alan, 138
 Troçki, Leon, 138
 Trollope, Anthony, 129, 138

U

uluslararası çatışma, 138
Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü,
21, 138
Urry, J., 138

W

Webb, Sidney, 129, 138
Weber Max, 138
Wellmer, A., 138
Weselowski, W., 129, 138
Wiener, M. J., 129, 138
Woolf, L., 138
Wright, E. O., 138

Y

yeşil partiler, 85, 103, 137
yoksulluk, 45, 48, 49, 96, 138
yönetici bir sınıf olarak burjuvazi,,
135
yönetici sınıf, 13, 28, 34, 37, 38,
67, 79, 137
Yugoslavya, 65, 70, 71, 72, 88, 89,
90, 91, 105, 108, 138
yurttaşlık, 42, 104, 138

Z

zümreler, 42, 138
Zweig, F., 129, 138

Tom Bottomore

Modern Toplumda Sosyal Sınıflar

Elinizdeki kitabın temel amacı 18. yüzyıl devrimleriyle başlayan toplumsal eşitlik hareketinin sanayi toplumlarındaki toplumsal hiyerarşiyi nasıl etkilediğini ve ayrıca modern sanayinin gelişiminden nasıl etkilendiğini ele almaktır. Bu iş öncelikle modern sosyal sınıfların doğasını araştırmayı, ikinci olarak iki temel sanayi toplumu tipinde ortaya çıkan sosyal tabakalaşma biçimlerindeki değişimleri karşılaştırmayı ve açıklamayı, üçüncü olarak eşitlik ve toplumsal hiyerarşi fikirleri arasında bir yüzleştirmeyi gerektirir. Eşitlik karmaşık bir sanayi toplumunun koşullarında ulaşılabilir bir ideal midir? Bu türden bir toplumda hangi eşitsizlik türleri ve düzeyleri kaçınılmaz, mantıklı ve hatta arzu edilebilirdir?

Bu sorular kaçınılmaz olarak sınıfsal yapıya içkin olanların yanı sıra diğer eşitsizlik türlerini tartışmaya yöneltse de, sınıfın merkezi bir öneme sahip olduğunu ve etkisinin tüm eşitsizlik sistemine yayıldığını ileri süreceğim. Ayrıca, temel düzeyde toplumsal eşitliğin –eşit haklar ve özgürlükler yapısının– kalıcı ve geriye dönülemez bir biçimde yerleştiğinin düşünülebileceği hiçbir tarihsel dönem olmadığını iddia edeceğim. Sosyalist toplumların ve daha az belirgin olsa da, bazı kapitalist toplumların deneyimleri daha fazla eşitlik hareketinin her zaman tersine dönebileceğini, siyasal iktidarın yeni ayrıcalıklar, yeni seçkinler ve yeni sınıfsal yapı biçimleri yaratabileceğini ve pekiştirebileceğini göstermektedir. Buradan öğrenmemiz gereken şey, eşitliğin, ikiz kız kardeşi özgürlük gibi, sürekli üzerine titremeyi gerektirdiğidir.

SENTEZYAYINCILIK

Cumhuriyet Cad. Eski Tahlıl İçi Sokak No:5 BURSA
Tel: (0 224) 225 11 80 (pbx) Faks: (0 224) 225 02 00
<http://www.sentezdagitim.com.tr>
e-mail: bilgi@sentezdagitim.com.tr

ISBN 978-605-9922-73-9

9 786059 922739

